

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΔΙΚΑΙΟ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

**Η τριτενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά την περίοδο της
υγειονομικής κρίσης**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μαρία Δημητριάδη

Αθήνα, 2021

Τριμελής Επιτροπή

Κοντιάδης Ξενοφών, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Παναγοπούλου Φερενίκη, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Χάνος Αντώνιος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Μαρία Δημητριάδη, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός νόμιμου δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση, διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέα.

Στους γονείς μου, Παύλο και Πηνελόπη, που βρίσκονται πάντα δίπλα μου.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚ Αστικός Κώδικας

βλ. βλέπε

ΑΠΔΠΧ Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα

ΓΚΠΔ Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων

ΕΔΔΑ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΣΡ Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης

ΕΕ Ευρωπαϊκή Ένωση

κ.ο.κ και ούτω καθεξής

Λ.χ. λόγου χάρη

ΜΕΘ Μονάδα Εντατικής Θεραπείας

ΜΜΕ Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

ν. νόμος

ΟΗΕ Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ο.π. όπου και προηγουμένως

παρ. παράγραφος

ΠΟΥ Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας

Σ Σύνταγμα

σελ. σελίδα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου, στον προπτυχιακό και μεταπτυχιακό κύκλο σπουδών, και ιδίως τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Κοντιάδη Ξενοφώντα, που χάρη στο μάθημά του βρήκα το έρεισμα που έψαχνα για την συγγραφή της παρούσας διπλωματικής.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ ανήκει στους γονείς μου, στους φίλους και στους συναδέλφους μου, που συνέβαλαν ώστε το περιεχόμενο της εργασίας, υπό την όψη των παραβιάσεων, να μη μου γίνει προσωπικό βίωμα στον καιρό της πανδημίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Ο θεσμός της τριτενέργειας στο ισχύον συνταγματικό πλαίσιο	
1.1 Ιστορικά: η έννοια και η νομική θεμελίωση.....	11
1.2 Η διάκριση ανάμεσα σε άμεση και έμμεση τριτενέργεια.....	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Το δικαίωμα στη ζωή και υγεία υπό καθεστώς πανδημίας και οι λανθάνουσες περιπτώσεις των τριτενεργούντων δικαιωμάτων	
2.1 Λίγα λόγια για τον Covid-19.....	18
2.2 Η πανδημία και η νομιμοποίηση των έκτακτων μέτρων.....	19
2.3 Η αξιολόγηση των μέτρων από την σκοπιά του Δικαίου.....	21
2.4 Η ζωή και υγεία ως τριτενεργούντα δικαιώματα.....	26
2.5 Οι λανθάνουσες περιπτώσεις τριτενεργούντων δικαιωμάτων	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η αξία του ανθρώπου και η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας –δικαίωμα στον αυτοκαθορισμό και ελευθερία έκφρασης	
3.1 Γενικά.....	35
3.2 Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας.....	37
3.3 Οι εργασιακές σχέσεις και οι μεταφορές.....	42
3.4 Το κοινωνικό στίγμα.....	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και τα προσωπικά δεδομένα	
4.1 Γενικά.....	55
4.2 Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας.....	58
4.3 Οι εργασιακές σχέσεις και οι μεταφορές.....	66
4.4 Ο δημόσιος χώρος δράσης.....	73
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	79
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	81
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	83

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η πανδημία του Covid – 19 που ξέσπασε στις αρχές του 2020, άλλαξε άρδην την κοινωνική και ατομική πραγματικότητα. Οι κυβερνήσεις σε ολόκληρο τον κόσμο έλαβαν διάφορα μέτρα εθνικού και διακρατικού χαρακτήρα, σε μια προσπάθεια να περιορίσουν την ραγδαία εξάπλωση του κορονοϊού. Τα μέτρα αυτά, με γνώμονα την προστασία της δημόσιας υγείας, είχαν ως αποτέλεσμα τον περιορισμό ορισμένων θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ατομικών ελευθεριών. Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο μελέτης την τριτενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά την περίοδο της πανδημίας, καθώς και τα ζητήματα που ανακύπτουν, τόσο σε πρακτικό όσο και σε θεωρητικό επίπεδο, από την σύγκρουση μεταξύ του δημοσίου και του ατομικού συμφέροντος.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Πανδημία, Θεμελιώδη Δικαιώματα, Τριτενέργεια

Third-party effect of constitutional rights during the health crisis

Maria P. Dimitriadi

ABSTRACT

The Covid - 19 pandemic that broke out in early 2020, has had a dramatic effect on our lives. Governments from around the world have taken various national and transnational measures in an attempt to contain the rapid spread of the coronavirus, thus ended up restricting some fundamental human rights. The purpose of the present study is to examine the third - party effect of constitutional rights during the pandemic, both on a practical and theoretical level, that arises from the conflict between the public and the individual interest.

KEYWORDS: Pandemic, Human Rights, Third- Party effect

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρέμβαση στις ιδιωτικές σχέσεις μέσω του θεμελιώδους νόμου του κράτους, δηλαδή του Συντάγματος, συνδέεται άρρηκτα με τις μεγάλες τεχνολογικές και οικονομικές μεταβολές που έλαβαν χώρα την περίοδο της μεταπολίτευσης. Πλέον, πέρα από την κρατική εξουσία, παρουσιάστηκαν καινούριες δυνατότητες εξουσίας των ανθρώπων, αυτή την φορά στα πλαίσια του ιδιωτικού βίου. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, τα ατομικά δικαιώματα να βρεθούν σε άμεσο κίνδυνο. Προκειμένου να μπορέσει η κοινωνία να αντιμετωπίσει την καινούρια αυτή κατάσταση, ενεργοποίησε τη δυνατότητα παρέμβασης των ατομικών δικαιωμάτων στο πεδίο του Ιδιωτικού Δικαίου¹.

Σύμφωνα με την κλασική θεωρία της τριτενέργειας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα ατομικά δικαιώματα ενεργούν και οριζόντια, πέρα από τον κανόνα που επιτάσσει τα δημόσια όργανα να εξειδικεύουν τις διατάξεις του Συντάγματος στις κάθετες σχέσεις του Κράτους με τους πολίτες². Ως εκ τούτου: «τρίτοι λέγονται όλοι οι συνάνθρωποι, καταξιωμένοι από το νόμο με τα ίδια δικαιώματα, όχι όμως και εφοδιασμένοι πάντα με τις ίδιες πραγματικές εξουσίες». Τα ατομικά δικαιώματα, λοιπόν, κατευθύνονται στην προστασία του ανθρώπου τόσο από την δημόσια όσο και από την ιδιωτική εξουσία. Η προβληματική αυτή αποκτά μεγαλύτερη σημασία στα Ιδιωτικού Δικαίου ζητήματα, ιδίως ενόψει της δυνατότητας επιβολής περιορισμών στην αρχή της συμβατικής ελευθερίας (ΑΚ 361). Έτσι, η συναλλακτική και εν γένει συμβατική επαφή με πρόσωπα που δεν είναι φορείς δημόσιας εξουσίας, η παρεχόμενη έννομη προστασία δεν αντλείται μόνο μέσα από το Ιδιωτικό Δίκαιο, αλλά και από το οπλοστάσιο του Δημοσίου Δικαίου και μάλιστα το Συνταγματικό (Δαγτόγλου, 2012).

Βάσει των ανωτέρω, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι στις σχέσεις που ρυθμίζονται από το Ιδιωτικό Δίκαιο – υπό την προϋπόθεση βέβαια πως δεν παραβιάζονται τα προσωποπαγή δικαιώματα και ειδικότερα η ανθρώπινη αξία (2§ 1 Σ) – η δικαιοπρακτική προστασία του ατόμου με την κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, νομιμοποιείται από μία ιδιαίτερη αιτιολόγηση που λαμβάνει χώρα και η οποία συνίσταται στην στάθμιση και φυσικά αξιολόγηση πιθανών εγγενών ή/και εξωγενών καταστάσεων που δύναται να περιορίζουν τις δυνατότητες αυτοπροστασίας

---

¹Δέλλιος, Γ.Ι.(2003).Ατομικά δικαιώματα, Ιδιωτικό δίκαιο, Προστασία των καταναλωτών και εγγυήσεις τραπεζικών δανείων.DigestaLawReview. Αθήνα.

²Ο.π.

του ατόμου. Τόσο η έμφυτη απουσία αυτοκαθορισμού όσο και ο επιβαλλόμενος ετεροπροσδιορισμός από εξωτερικούς παράγοντες θέτουν εξίσου το άτομο υπό την «ιδιωτική εξουσία» της άλλης πλευράς. Μέσα από την θεωρία αυτή, η ανάδειξη των ατομικών δικαιωμάτων ως εγγυήσεων παροχής, στα πλαίσια μιας ιδιωτικής σχέσης, δημιουργεί μια προστασία ανάλογη με το έλλειμμα δυνατοτήτων αυτοπροστασίας του εκάστοτε θιγομένου³.

Ο τρόπος με τον οποίο έχει διαμορφωθεί και δομηθεί η σύγχρονη κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα έχει δημιουργήσει πρόσφορο έδαφος για την ανάδειξη μορφών εξουσίας, οικονομικής προέλευσης, οι οποίες, αν και παραδοσιακά εντάσσονται στον ιδιωτικό τομέα, μπορούν, υπό προϋποθέσεις, να θέσουν σε κίνδυνο τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, με έναν πιο άμεσο ή και ακόμα πιο επικίνδυνο από την *latu sensu*, κρατική εξουσία. Έτσι, η ρύθμιση του άρθρου 25 παρ.1 εδ. γ', κατά την οποία *«τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν»*, καλύπτει ενδεχόμενα θεσμικά και νομικά κενά, στο πλαίσιο μιας αποτελεσματικής προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁴ Πράγματι, θα ήταν αντιφατικό για ένα Σύνταγμα που έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τις αρχές του Φιλελευθερισμού, να *«κλείσει τα μάτια»* μπροστά σε μια τέτοια πραγματικότητα, αρκούμενο μόνο στην οριοθέτηση των κρατικών αρμοδιοτήτων έναντι των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και αφήνοντας ανεξέλεγκτη την, έναντι των δικαιωμάτων αυτών, δράση των ποικιλόμορφων οικονομικών εξουσιών ιδιωτικής προέλευσης.

Ένα Σύνταγμα που θέτει εμπράκτως σε εφαρμογή τις αρχές του Φιλελευθερισμού, αντιμετωπίζει κατά τον ίδιο τρόπο τις απειλές και τους ενδεχόμενους κινδύνους σε βάρος των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ανεξάρτητα από την μορφή ή την προέλευση των εξουσιών που προσπαθούν να τα καταστρατηγήσουν⁵. Στις μέρες, ειδικότερα, της υγειονομικής κρίσης του COVID-19, οι προσβολές και οι πηγές των προσβολών αυτών στα ατομικά δικαιώματα ανέδειξαν την ανάγκη πληρέστερης προστασίας τους, ως «αντισωμάτων» υπέρ της Δημοκρατίας.

---

³Ο.π.

⁴Παυλόπουλος, Π. (2021). Τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στην εποχή της Πανδημίας του Covid-19: Το «ναυάγιο» του ακραίου Νεοφιλελευθερισμού και η εκ νέου δικαίωση της θεωρίας του John Maynard Keynes. Ανάκτηση από Constitutionalism: <https://www.constitutionalism.gr/ta-dikaionomata-tou-anthropou-stin-epoxi-tis-pandimias-tou-covid-19/>

⁵Ο.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ο θεσμός της τριτενέργειας στο ισχύον συνταγματικό πλαίσιο

1.1 Ιστορικά: Η έννοια και η νομική θεμελίωση

Η Ελληνική επιστήμη ασχολήθηκε με το ζήτημα της τριτενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων ιδίως υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1975 μέχρι την συνταγματική αναθεώρηση του 2001⁶. Υπό την επίδραση της γερμανικής επιστήμης και νομολογίας, οι περισσότεροι Έλληνες συγγραφείς που ασχολήθηκαν με το θέμα, υιοθέτησαν τις τρεις αντίστοιχα υποστηριζόμενες απόψεις στην Γερμανία, είτε της απόρριψης της θεωρίας, είτε την αποδοχή της άμεσης είτε της έμμεσης ενέργειας⁷.

Ως τριτενέργεια νοείται είτε η άμεση εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων σε μια ιδιωτική διαφορά, είτε η έμμεση εφαρμογή, με την έννοια ότι οι συνταγματικοί κανόνες λειτουργούν συμπληρωματικά προς τους κανόνες και τις ρήτρες του ιδιωτικού δικαίου, ιδίως αυτές της καλής πίστης, της υποχρέωσης μη καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος και της προστασίας της προσωπικότητας⁸. Η θεωρία της «τριτενέργειας» (“Drittwirkung”) ή «απόλυτης ενέργειας» (“Absolute Wirkung”) ή «οριζόντιας ενέργειας» (“Horizontalwirkung”)- κατ’ αντίθεση με την κάθετη ενέργεια, την ενέργεια δηλαδή απέναντι στο Κράτος- των θεμελιωδών δικαιωμάτων οδηγεί στην διεύρυνση του κύκλου των προσώπων που δεσμεύονται από τα θεμελιώδη δικαιώματα, επεκτείνοντας την ισχύ τους στις ιδιωτικές σχέσεις.

Τίθεται δηλαδή το ζήτημα αν αποδέκτες των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι εκτός από τους φορείς δημόσιας εξουσίας και οι ιδιώτες ή ακόμα και τρίτοι, δηλαδή τα άτομα, νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου και άλλες κοινωνικές ομάδες⁹. Βέβαια, η παραδοχή ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα παράγουν άμεση ενέργεια, δεν σημαίνει άνευ ετέρου ότι η εφαρμογή τους θα καλύπτει όλο το φάσμα του ιδιωτικού δικαίου, αλλά η επέκταση στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις θα καθορίζεται από το περιεχόμενο και η

⁶Ανδριανού – Στεργίου (2018). Η επιβολή ενωσιακών κυρώσεων κατά κρατών μελών για παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων, Αθήνα.

⁷Ράικος, (2018). Γενική Πολιτειολογία και Συνταγματικό Δίκαιο - Θεμελιώδη δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη

⁸Ακριβοπούλου, Χ. Μ., & Ανθόπουλος, Χ. (2015). Εισαγωγή στο Δίκαιο και στους Συνταγματικούς Θεσμούς. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.

⁹Ανδρουτσόπουλος, Α. (2004). Το επονομαζόμενο 'facecontrol' των νυχτερινών κέντρων και η αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Η πιθανή εφαρμογή του στα γήπεδα. Ανάκτηση από <http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/103.pdf>

λειτουργία του εκάστοτε δικαιώματος. Κατά τον Δημητρόπουλο, έτσι, τριτενέργεια είναι «η προς τα πρόσωπα κατευθυνόμενη αμυντική νομική ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η οποία εξασφαλίζει την ακώλυτη άσκησή τους, εξαναγκάζοντας τις απειλητικές αντικοινωνικές δυνάμεις να απέχουν από κάθε προσβολή της ανθρώπινης αξίας».

Πριν την αναθεώρηση του Συντάγματος του 2001, η θεωρία της τριτενέργειας θεμελιωνόταν σε συγκεκριμένες συνταγματικές αρχές, αυτές του κοινωνικού κράτους δικαίου και της ακώλυτης άσκησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου (25 παρ.1 Σ), αλλά και στην ανθρώπινη αξία (2 παρ.1Σ)¹⁰ και την ελεύθερη και ανεμπόδιστη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ.1Σ)¹¹. Η ατομική αξιοπρέπεια, με την έννοια ότι κανένας δεν μπορεί να υποχρεωθεί σε εξευτελιστική, μειωτική ή καταπιεστική μεταχείριση ή υποβολή σε δυσμενή διάκριση αποτελεί πρωταρχικό πυλώνα της δημοκρατίας και πρέπει να διαφυλάσσεται από πάσης προέλευσης προσβολές. Το δικαίωμα δε στην προσωπικότητα απαιτεί την αντιμετώπισή της ως ισάξιας για όλους και από όλους τους ανθρώπους. Το αξιολογικό αυτό σύστημα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, με επικεφαλής ακριβώς την αξιοπρέπεια και την ελεύθερη και απρόσκοπτη ανάπτυξη της προσωπικότητας, πρέπει επομένως να κατευθύνει τους ιδιώτες κατά τις διαπροσωπικές και επαγγελματικές και κοινωνικές τους σχέσεις, τον νομοθέτη κατά τη διαμόρφωση των κανόνων ιδιωτικού δικαίου, όσο και τα δικαστήρια κατά την εφαρμογή και ερμηνεία αυτών¹².

Υποστηρίχθηκε, επίσης η άποψη ότι η “τριτενέργεια” θεμελιωνόταν, στην ιεραρχική υπεροχή του Συντάγματος και στην ιδιότητα των συνταγματικών διατάξεων που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα ως “αντικειμενικών κανόνων”, οι οποίοι εγκαθιδρύουν “μία αντικειμενική τάξη αξιών”.

Με την αναθεωρημένη δε διάταξη του άρθρου 25 Σ, καθιερώθηκε ρητά ο νομικός θεσμός της τριτενέργειας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τόσο ως ατόμου όσο και ως μέλος αυτού που ορίζεται ως κοινωνικό σύνολο¹³. Το τρίτο εδάφιο της πρώτης

---

¹⁰Ο.π.

¹¹Μιχαηλίδου, Ν. (2017). Ανθρώπινα Δικαιώματα και Οικονομική Κρίση. Θεσσαλονίκη.

¹²Δέλλιος, Γ. Ι. (2003). Ατομικά δικαιώματα, Ιδιωτικό δίκαιο, Προστασία των καταναλωτών και εγγυήσεις τραπεζικών δανείων. Digesta Law Review. Αθήνα.

¹³Παυλόπουλος, Π. (2021). Τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στην εποχή της Πανδημίας του Covid-19: Το «νανάγιο» του ακραίου Νεοφιλελευθερισμού και η εκ νέου δικαίωση της θεωρίας του John Maynard Keynes. Ανάκτηση από Constitutionalism: <https://www.constitutionalism.gr/ta-dikaiomata-tou-anthropou-stin-epoxi-tis-pandimias-tou-covid-19/>

παραγράφου του άρθρου ορίζει πως «τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν»¹⁴. Η έννοια της διάταξης είναι αναμφίβολη¹⁵. Ρυθμίζει απευθείας το ζήτημα της τριτενέργειας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθιερώνοντας καταρχήν την άμεση εφαρμογή τους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Αυτό σημαίνει πως οι συνταγματικές διατάξεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων θεωρούνται ως απαγορευτικές διατάξεις νόμου σύμφωνα με το άρθρο 174 ΑΚ¹⁶.

Με τη διατύπωση βέβαια αυτή («στις σχέσεις που προσιδιάζουν») καταφάσκει πως υπάρχουν ορισμένα δικαιώματα τα οποία νοούνται μόνο στις σχέσεις Κράτους-Ιδιώτη. Τα δικαιώματα λ.χ. στην ιθαγένεια (άρθρο 4 παρ. 3 Συντ.), το δικαίωμα της αναφοράς προς τις αρχές (άρθρο 10Σ) και της παροχής έννομης προστασίας από τα δικαστήρια (άρθρο 20Σ), ως εκ της φύσεώς τους απευθύνονται στο Κράτος. Ομοίως με τα κοινωνικά δικαιώματα (λ.χ. το δικαίωμα των ανθρώπων στην κοινωνική ασφάλιση σύμφωνα με το άρθρο 22 παρ.5 Σ αλλά και στην δωρεάν παιδεία του άρθρου 16 παρ.4Σ) προσδοκούμε παροχές από το Κράτος και όχι από τους συνανθρώπους μας.

Πέρα από τις περιπτώσεις αυτές, υπάρχουν πολλά δικαιώματα που προσιδιάζουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, απευθύνονται δηλαδή εξίσου και στο Κράτος και στους ιδιώτες. Τέτοια δικαιώματα είναι κατ' αρχήν τα ατομικά¹⁷. Αυτονοήτως, η απαγόρευση αφαίρεση ανθρώπινης ζωής (άρθρο 5 παρ.2 Σ) αναπτύσσει απόλυτη ενέργεια κατά παντός αποδέκτη. Το άρθρο δε 9^Α Σ προστατεύει τα προσωπικά δεδομένα από τυχόν αθέμιτη επεξεργασία είτε αυτή προέρχεται από κρατικά όργανα, είτε από ιδιωτικούς φορείς. Και αυτό διότι η ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων αυτών δεν θα μπορούσε να ευοδωθεί χωρίς την διεύρυνση του κύκλου προστασίας τους και από ενέργειες- προσβολές τρίτων. Υποστηρίζεται

---

¹⁴Ανδρουτσόπουλος, Α. (2004). Το επονομαζόμενο 'facecontrol' των νυχτερινών κέντρων και η αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Η πιθανή εφαρμογή του στα γήπεδα. Ανάκτηση από <http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/103.pdf>

¹⁵Μιστριώτη, Θ.Γ. (2006). Το ζήτημα της εφαρμογής της τριαδικής ρύθμισης του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος. Αθήνα.

¹⁶Ροβίθη, Η. (2008). Η τριτενέργεια των Συνταγματικών Δικαιωμάτων. Αθήνα.

¹⁷Ανδρουτσόπουλος, Α. (2004). Το επονομαζόμενο 'face control' των νυχτερινών κέντρων και η αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Η πιθανή εφαρμογή του στα γήπεδα. Ανάκτηση από <http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/103.pdf>

άλλωστε πως τα θεμελιώδη δικαιώματα κινδυνεύουν σήμερα περισσότερο από τις ιδιωτικές παρά τις κρατικές εξουσίες¹⁸.

Προς τούτο, ο νομοθέτης οφείλει να καθιερώνει ποινικές και αστικές κυρώσεις κατά των ατόμων που προσβάλλουν τα ατομικά δικαιώματα και την ίδια στιγμή να τα λαμβάνει υπόψη κατά τη θέσπιση κανόνων ιδιωτικού δικαίου. Τα δικαστήρια από την άλλη, οφείλουν να μην εφαρμόζουν νομοθετικές διατάξεις που παραβιάζουν τα θεμελιώδη δικαιώματα και να ερμηνεύουν τους κανόνες ιδιωτικού δικαίου σύμφωνα με το πνεύμα των δικαιωμάτων αυτών¹⁹.

Η αποδοχή της “τριτενέργειας” δεν έχει άρα ως αποτέλεσμα την υποκατάσταση του ιδιωτικού δικαίου από τις συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα. Ο κοινός νομοθέτης εξακολουθεί να παραμένει ο κατ’ εξοχήν “υπόχρεος” για την αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ο ιδιώτης και σε τελευταία ανάλυση ο δικαστής αναγκάζονται να καταφύγουν στην σε αυτήν, όταν ο κοινός νομοθέτης είτε έχει παραλείψει να ασκήσει τη συνταγματική του αρμοδιότητα ή και υποχρέωση να ρυθμίσει και προστατεύσει τα θεμελιώδη δικαιώματα είτε την άσκησε πλημμελώς ή κατά τρόπο που αντιβαίνει στο Σύνταγμα.²⁰

1.2 Η διάκριση ανάμεσα σε άμεση και έμμεση τριτενέργεια

Η θεωρία της τριτενέργειας έχει θετικοποιηθεί με την συνταγματική αναθεώρηση του 2001. Ειδικότερα, στο άρθρο 25 παρ. 1 Σ, το εδ. γ’ Σ ορίζει ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα ισχύουν και στις ιδιωτικές σχέσεις εφόσον όμως προσιδιάζουν σε αυτές²¹. Βέβαια, παραμένει αμφισβητήσιμο εάν αυτή η ισχύς για την οποία κάνει λόγο το Σύνταγμα, είναι άμεση ή έμμεση και ως εκ τούτου στηρίζεται στις γενικές ρήτρες αλλά και τις αόριστες νομικές έννοιες του κοινού δικαίου. Σύμφωνα με την ορθότερη

---

¹⁸Ο.π.

¹⁹Βλαχόπουλος, Σ. (2021). Σύνταγμα, εμβολιασμός και Covid- 19. Δίκαιο Τεχνολογίας και Επικοινωνίας.

²⁰Ηλιοπούλου-Στράγγα Τζ., «Η τριτενέργεια των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων», Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990

²¹Τσιλιώτης, Χ. (2021). Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στις ιδιωτικές, ιδιαίτερα τις εργασιακές, σχέσεις και η αναβίωση της θεωρίας της «τριτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ανάκτηση από SyntagmaWatch: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-ypoxrewtikotita-tou-emboliasmou-stis-idiwtikes-idiaitera-tis-ergasiakes-sxeseis-kai-h-anaviwsi-ths-thewrias-ths-tritenergeias-twn-themeliwdwn-dikaiwmatwn/>

άποψη, δεκτή είναι η «έμμεση τριτενέργεια». Επομένως, οι ως άνω συνταγματικές διατάξεις που έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους, όταν προστατεύουν θεμελιώδη δικαιώματα «τριτενεργούν» και, ορθότερα, επενεργούν ερμηνευτικά στις ανωτέρω διατάξεις του κοινού δικαίου. Σε περίπτωση που ανακύπτει τέτοιου είδους σύγκρουση, είναι χρέος του πολιτικού δικαστή να εφαρμόσει, ως κρατικό όργανο με αυξημένο θεσμικό ρόλο, τις αρχές της αναλογικότητας και της δίκαιης ισορροπίας (άρθρο 25 παρ. 1 εδ. α' και β' Σ).

Ωστόσο, μεθοδολογικά θα πρέπει να διασαφηνίσουμε πως η προσφυγή στο συνταγματικό κείμενο των ατομικών δικαιωμάτων δεν θα πρέπει να γίνεται στο πλαίσιο της άρσης των συγκρούσεων μεταξύ των κανόνων δικαίου. Τα άρθρα του Συντάγματος θα πρέπει να χρησιμοποιούνται ως ερμηνευτικά εργαλεία, ως αξιολογικοί κανόνες υπέρτερης ισχύος και αρχές γενικής αποδοχής (Μανιτάκης, 1992). Η άμεση αυτή ενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων σε έννομες σχέσεις εκτός του Δημοσίου Δικαίου, καθιστά τα τελευταία πράγματι σημείο συνάντησης του ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου, αφού ως κανόνες αντικειμενικού δικαίου, ως δηλαδή συνταγματικές «αξίες» στο πλαίσιο της εγγυητικής λειτουργίας του Συντάγματος, ενδέχεται να επιδρούν βαθύτερα στις ιδιωτικές σχέσεις ακόμα και απ' ότι οι γενικές ρήτρες του αστικού δικαίου.

Στην τελευταία αυτή περίπτωση, δεν πρόκειται λοιπόν, για γνήσια τριτενέργεια, αλλά για την επίδραση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην διαμόρφωση του ιδιωτικού δικαίου μέσω της έμμεσης εφαρμογής αυτών στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών²². Αλλά και ο όρος άμεση τριτενέργεια δεν είναι ακριβής, αφού με την άμεση δέσμευση των ιδιωτών από τα θεμελιώδη δικαιώματα, οι ιδιώτες δεν είναι «τρίτοι», αλλά ισότιμοι με τους φορείς δημόσιας εξουσίας αποδέκτες των δικαιωμάτων. Πάντως, και στις δύο ως άνω περιπτώσεις, γίνεται λόγος για τον διττό χαρακτήρα των διατάξεων περί θεμελιωδών δικαιωμάτων, αφενός ως δημόσια δικαιώματα και αφετέρου ως αντικειμενικοί κανόνες δικαίου, που βρίσκουν εφαρμογή για ολόκληρη την έννομη τάξη, άρα και για το ιδιωτικό δίκαιο, αφού περιλαμβάνουν μια «αντικειμενική

---

²²Ο.π.

αξιολογική τάξη» ή αλλιώς τις «θεμελιώδεις αποφάσεις του συντακτικού νομοθέτη».

23

Ουσιαστικό περιεχόμενο δίνεται στη θεωρία αυτή με την ανάδειξη των ατομικών δικαιωμάτων ως εγγυήσεων παροχής, στα πλαίσια της ιδιωτικής σχέσης, μιας προστασίας ανάλογης με το έλλειμμα δυνατοτήτων αυτοπροστασίας του εκάστοτε θιγομένου. Τυχόν ανακυπτόμενες παρανοήσεις σχετικά με το ζήτημα αυτό, οφείλονται κατά βάση στην απουσία μιας σαφούς διάκρισης μεταξύ «άμεσης δεσμευτικής ισχύος» των ατομικών δικαιωμάτων και «έμμεσου τρόπου επενέργειάς» τους στον ιδιωτικό βίο. Στον πυρήνα βέβαια του ζητήματος βρίσκεται ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο κράτος και άτομα αντιλαμβάνονται την συνταγματική αυτή κατοχύρωση: η δεσμευτικότητα των ατομικών δικαιωμάτων, τόσο για τον νομοθέτη όσο και για τον δικαστή που εφαρμόζει κανόνες του Ιδιωτικού Δικαίου, είναι άμεση, αφού αποτελούν και οι δύο φορείς κρατικής εξουσίας²⁴.

Πέρα όμως από τα κρατικά όργανα, δεν υπάρχουν άλλοι φορείς οι οποίοι να δεσμεύονται από την υποχρέωση για αυξημένη προστασία που επιτάσσει η φύση των ατομικών δικαιωμάτων. Έτσι ο εργοδότης, βάσει Συντάγματος δεν είναι υποχρεωμένος να προστατεύει το δικαίωμα αυτοκαθορισμού, σε δικαιοπρακτικό επίπεδο, του εργαζομένου του. Αν συνέβαινε αυτό, η συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων θα είχε ως αποτέλεσμα κάθε είδους περιορισμών τους σύμφωνα με το άρθρο 174 του Αστικού Κώδικα, κάτι που φυσικά θα γεννούσε και αξιώσεις αποζημίωσης βάσει της ΑΚ 914. Σε αυτή την περίπτωση όμως, οι κανόνες ιδιωτικού δικαίου θα αποκτούσαν συνταγματική ισχύ, καταστρατηγώντας τον θεμελιώδη κανόνα περί ανθρώπινης ελευθερίας βάσει του άρθρου 5 § 1 Σ. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η υποχρέωση προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων από την ιδιωτική συμπεριφορά ισχύει άμεσα μόνο για το Κράτος ενώ το άτομο καθίσταται μονάχα έμμεσος αποδέκτης της συνταγματικής κατοχύρωσης²⁵.

Αν υιοθετήσουμε την παραπάνω άποψη, η διάταξη του άρθρου 25 § 1 εδ. γ Σ στην πραγματικότητα δεν υιοθετεί τη θεωρία περί «άμεσης» τριτενέργειας. Στην ουσία επιβεβαιώνει την άμεση ισχύ που έχουν τα ατομικά δικαιώματα όχι μόνο στις

²³ Ράικος, Γενική Πολιτειολογία και Συνταγματικό Δίκαιο - Θεμελιώδη δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018

²⁴ Δέλλιος, Γ. Ι. (2003). Ατομικά δικαιώματα, Ιδιωτικό δίκαιο, Προστασία των καταναλωτών και εγγυήσεις τραπεζικών δανείων. Digesta Law Review. Αθήνα.

²⁵ Ο.π.

δημόσιες αλλά και στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις. Η άμεση τριτενέργεια, υπό την έννοια της συνταγματικής παρέμβασης στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις, δίχως ανάγκη προηγούμενης αιτιολόγησης, αποκτά νόημα μόνο όταν αξιολογείται σε συνάρτηση με την προστασία της ανθρώπινης αξίας (2 § 1 Σ). Αν κάτι τέτοιο δεν συντρέχει, τότε χρειάζεται να διερευνηθεί το κατά πόσον το υπό εξέταση ατομικό δικαίωμα συνάδει με την περί ου λόγος ιδιωτική έννομη σχέση. Ως εκ τούτου, το κείμενο του θεμελιώδους νόμου του Κράτους, του Συντάγματος, θα ήταν ορθότερο να αντιμετωπιστεί ως η έκφραση μιας «έμμεσης» μόνον ενέργειας των ατομικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όταν έχουμε να κάνουμε με σχέσεις στην σφαίρα του ιδιωτικού βίου, δηλαδή κατά τον Δέλλιο, μιας ενέργειας που χρειάζεται ιδιαίτερη αιτιολόγηση με τη διαπίστωση και αποτίμηση καταστάσεων ελλείμματος αυτοπροστασίας²⁶.

Το έλλειμμα αυτοπροστασίας εντοπίζεται κυρίως όταν στις εξεταζόμενες ιδιωτικές σχέσεις εμφανίζεται κάποιο σχήμα εξουσίασης. Μάλιστα, η θεωρία της τριτενέργειας, έλκει τις καταβολές της από τον κλάδο του εργατικού δικαίου (Γερμανός εργατολόγος Nipperdey), καθώς εκεί ρυθμίζονται οι σχέσεις που ενέχουν εξουσιαστικό χαρακτήρα. Το γεγονός αυτό, συνδυαστικά με την διαπίστωση πως τα θεμελιώδη δικαιώματα θεσπίστηκαν για την προστασία των πολιτών έναντι του Κράτους, ως φορέα δημόσιας εξουσίας, οδηγεί καταρχάς στο να θεωρηθεί η ύπαρξη σχέσης ιδιωτικής εξουσίασης ως προαπαιτούμενο για την εφαρμογή της θεωρίας. Εντούτοις, από την περιπτωσιολογική ανάλυση, θα φανεί πως τα δικαιώματα τριτενεργούν εμμέσως και σε σχέσεις ιδιωτών που δεν περιέχουν το στοιχείο της εξουσίασης.

---

²⁶Ο.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Το δικαίωμα στη ζωή και υγεία υπό καθεστώς πανδημίας και οι λανθάνουσες περιπτώσεις των τριτενεργούντων δικαιωμάτων

2.1. Λίγα λόγια για τον Covid – 19

Ο κορονοϊός (coronavirus/ COVID-19) πρόκειται για μια μεταδοτική ασθένεια που προσβάλλει το αναπνευστικό σύστημα και προκαλείται από τον ιό SARS-CoV-2²⁷. Εμφανίστηκε για πρώτη φορά το 2019 στην πόλη Wuhan²⁸ της Κίνας, πρωτεύουσα της επαρχίας Χουμπέι. Στην Wuhan έγινε και το πρώτο επίσημο lockdown λόγω της ραγδαίας εξάπλωσης του κορονοϊού, προτού ακολουθήσει και η πλειοψηφία των υπόλοιπων χωρών του κόσμου. Η μετάδοση του COVID – 19 λαμβάνει χώρα από άνθρωπο σε άνθρωπο μέσω σταγονιδίων, είτε από νοσούντες με συμπτώματα είτε ακόμα και από ασυμπτωματικούς φορείς του ιού. Τα σταγονίδια αυτά είναι δυνατόν να μεταφερθούν με την αναπνοή, τον βήχα ή και το φτέρνισμα. Τα πιο συχνά συμπτώματα είναι μεταξύ άλλων ο πυρετός, ο έντονος βήχας και η δύσπνοια και προσιδιάζουν αρκετά με τα συμπτώματα της κοινής γρίπης.

Όπως προαναφέρθηκε, ο κορονοϊός ξέφυγε από το επίκεντρο της πόλης Wuhan και γρήγορα εξαπλώθηκε και στον υπόλοιπο κόσμο. Η εξάπλωση της νόσου ήταν τόσο ραγδαία, που παρά τις αρχικές συγκρατημένες εξαγγελίες από τους φορείς της παγκόσμιας υγείας, στις 11 Μαρτίου του 2020, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ), κήρυξε τον κορονοϊό ως πανδημία, ο οποίος γρήγορα κλιμακώθηκε με καταστροφικές συνέπειες, όπως συνέβη στην περίπτωση της Ιταλίας, της Ισπανίας, της Γαλλίας, του Ηνωμένου Βασιλείου και φυσικά στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ήταν χαρακτηριστική η περίπτωση της Ιταλίας, όπου σε περιοχές της χώρας όπως το Μπέργκαμο, ορδές στρατιωτικών οχημάτων μετέφεραν νεκρούς από τα νοσοκομεία. Τα συστήματα υγείας κατακλύστηκαν με σφοδρό τρόπο έως και τα μέσα Μαρτίου. Το ποσοστό θνησιμότητας στην Ιταλία έφτασε λίγο πάνω από 12,5% (περίπου 20.000 θάνατοι σε σχεδόν 160.000 επιβεβαιωμένα κρούσματα²⁹). Μοιραία, χιλιάδες θάνατοι

²⁷ Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2.

²⁸ Η Wuhan θεωρείται μεταξύ άλλων το πολιτικό, οικονομικό και εμπορικό κέντρο της κεντρικής Κίνας, με τεράστια σημασία φυσικά και για το παγκόσμιο εμπόριο.

²⁹ Joseph, Sarah, COVID 19 and Human Rights: Past, Present and Future (April 13, 2020). Journal of International Humanitarian Legal Studies, Forthcoming, Griffith University Law School Research Paper No. 20-3.

σημειώθηκαν και σε χώρες όπως η Ισπανία, η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Και στις ΗΠΑ όμως, σημειώθηκαν πάνω από μισό εκατομμύριο καταγεγραμμένα κρούσματα όπως και ο μεγαλύτερος αριθμός θανάτων στον κόσμο. Ο ιός SARS-CoV-2 εμφανίστηκε και εξαπλώθηκε στην Ελλάδα από τις 26 Φεβρουαρίου 2020. Ήδη από τις 28 Φεβρουαρίου είχαν ξεκινήσει τα πρώτα έκτακτα μέτρα σε τοπικό επίπεδο στις πληγείσες περιοχές που κατέληξαν σε περιορισμό μετακινήσεων σε εθνικό επίπεδο στις 23 Μαρτίου 2020. Τέθηκαν, δηλαδή, σε εφαρμογή μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης, περιορισμού ή αναστολής θεμελιωδών δικαιωμάτων και εν γένει μέτρα επιτήρησης.

2.2. Η πανδημία και η νομιμοποίηση των έκτακτων μέτρων

Διαχρονικά, σε περιόδους που ο κόσμος βίωσε ακραίες υγειονομικές συνθήκες, με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτός της πανούκλας, πάρθηκαν ακραία μέτρα για τον περιορισμό της εξάπλωσης και την προστασία της δημόσιας και ατομικής υγείας. Αναμφίβολα, η προστασία του αγαθού της δημόσιας υγείας είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τον περιορισμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και φυσικά των ανθρωπίνων ελευθεριών, τα οποία αποτελούν την νομική πεμπτουσία ένα κράτος δικαίου. Στην περίπτωση αυτή, και δεδομένης της κυριαρχίας του κανόνα δικαίου στις σύγχρονη πραγματικότητα των δημοκρατικών κοινωνιών, η στάθμιση των εννόμων αγαθών κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική. Και προστασία της δημόσιας υγείας σημαίνει, μεταξύ άλλων, τη προστασία της ζωής και της υγείας.

Τον Απρίλιο του 2020, η Γενική Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης, Marija Pejčinović Burić, εξέδωσε ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές για τις κυβερνήσεις, σχετικά με τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της δημοκρατίας και φυσικά τον σεβασμό του κανόνα δικαίου, γνωστού και ως *rule of law*, κατά την διάρκεια της πανδημίας του Covid – 19. Το έγγραφο αυτό, σκοπό είχε να διασφαλίσει ότι τα μέτρα που θα λάμβαναν οι εθνικοί και παγκόσμιοι ηγέτες για την αντιμετώπιση του κορονοϊού, θα ήταν αναλογικά του κινδύνου και θα είχαν φυσικά περιορισμένη διάρκεια. Βασικά σημεία των κατευθυντηρίων γραμμών ήταν μεταξύ άλλων οι θεμιτές παρεκκλίσεις από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (European Convention on Human Rights) σε έκτακτες συνθήκες, ο σεβασμός του *rule of law* και των δημοκρατικών αρχών(τα οποία περιλαμβάνουν περιορισμούς στην έκταση και την διάρκεια των έκτακτων μέτρων), τον σεβασμό των θεμελιωδών

ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως η ελεύθερη έκφραση, ο σεβασμός της ιδιωτικότητας, και το δικαίωμα στην εκπαίδευση, και τέλος η προστασία από εγκλήματα³⁰.

Λαμβάνοντας υπόψη την αντίδραση του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά της πανδημίας μέσω της Γενικής Γραμματέως της, και αξιολογώντας τις συνθήκες από την σκοπιά του δικαίου (εγχώριου και διεθνούς), καθίσταται σαφές ότι ανακύπτει μια σφοδρή σύγκρουση ανάμεσα στα ατομικά δικαιώματα και το γενικό συμφέρον της κοινωνίας. Και αυτό διότι τα μέτρα που πάρθηκαν σε παγκόσμιο επίπεδο, αποσκοπούσαν πρωτίστως στην προστασία της δημόσιας υγείας και την διατήρηση, δεδομένων των συνθηκών, της κοινωνικής αρμονίας. Πιο συγκεκριμένα, το Διεθνές Δίκαιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων διασφαλίζει ότι ο κάθε άνθρωπος διατηρεί το δικαίωμα στην Υγεία. Οι κυβερνώντες είναι υποχρεωμένοι να εφαρμόζουν μέτρα για την πρόληψη και την καταστολή απειλών, οι οποίες θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο την δημόσια υγεία. Την ίδια στιγμή, είναι υποχρεωμένοι να προσφέρουν την δέουσα ιατρική περίθαλψη σε όλους τους πολίτες, ανεξαρτήτως εξαιρέσεων. Πράγματι, η παγκόσμια κοινότητα ανταποκρίθηκε θεσπίζοντας πολιτικές παρεμβάσεις με σκοπό την προστασία της υγείας του πληθυσμού. Τα σύνορα και η εστίαση έκλεισαν, τα μαθήματα διακόπηκαν ενώ συνέχισαν να λειτουργούν μαγαζιά με είδη πρώτης ανάγκης όπως τα σούπερ μάρκετ και τα φαρμακεία. Την ίδια στιγμή, απαγορεύτηκε η κυκλοφορία στους πολίτες, μέσω της επιβολής του οικιακού περιορισμού ενώ η χρήση ιατρικής μάσκας ήταν σχεδόν καθολική.

Τα μέτρα αυτά, με αποκορύφωμα τον ατομικό αυτοπεριορισμό και την αποφυγή των κοινωνικών συναναστροφών, αποδείχθηκαν ιδιαίτερος αποτελεσματικά κατά της μετάδοσης του COVID-19. Την ίδια στιγμή βέβαια, είχαν και άμεσο αντίκτυπο στις ατομικές ελευθερίες, οι οποίες περιορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό. Στην περίπτωση της Ελλάδας, μεταξύ των μέτρων που εφαρμόστηκαν, ήταν και το ηλεκτρονικό μήνυμα που έστελναν οι πολίτες για να μπορέσουν να δικαιολογήσουν την κυκλοφορία τους. Την ίδια στιγμή, πολλά από τα μέτρα οδήγησαν σε ουσιαστικούς συμβιβασμούς, όπως η περιορισμένη πρόσβαση σε ιατρική περίθαλψη και υπηρεσίες δημόσιας υγείας για τη διάγνωση, τη θεραπεία και την πρόληψη ασθενειών πέρα από τον κορονοϊό, πολλοί άνθρωποι με το κλείσιμο των επιχειρήσεων έχασαν την θέση εργασίας τους

---

³⁰<https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/-/coronavirus-guidance-to-governments-on-respecting-human-rights-democracy-and-the-rule-of-law>

ενώ διαταράχθηκε ουσιωδώς το δικαίωμα στην ανεμπόδιστη εκπαίδευση και την κοινωνικοπολιτισμική αλληλεπίδραση.

Μάλιστα, οι επιπτώσεις αυτές ήταν δυσανάλογα μεγάλες για τις ήδη ευάλωτες και καταπιεσμένες κοινότητες. Για παράδειγμα, το Dharavi, η μεγαλύτερη παραγκούπολη της Ινδίας, είναι μια από τις πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές του κόσμου, με έκταση 2,1 τετραγωνικά χιλιόμετρα και περίπου ένα εκατομμύριο κατοίκους. Οι πολυσύχναστες κατοικίες και οι περιορισμένες εγκαταστάσεις υγιεινής σημαίνουν ότι οι κάτοικοι μοιράζονται τόσο ιδιωτικούς όσο και δημόσιους χώρους. Υπό αυτές τις συνθήκες, είναι αδύνατο για τους κατοίκους του Ντάραβι να αποφύγουν συγκεντρώσεις, στενές επαφές και συνωστισμό, γεγονός που αυξάνει τον κίνδυνο μετάδοσης του COVID-19. Με την σιωπηρή παραβίαση αυτών των περιορισμών, οι άνθρωποι σε αυτές τις κοινότητες ενδέχεται να αντιμετωπίσουν στίγμα ή κρίση και, με τη σειρά τους, να αποφύγουν να αναζητήσουν υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης όταν είναι άρρωστοι. Ενώ ο περιορισμός των συγκεντρώσεων έχει σαφή αιτιολόγηση για τη δημόσια υγεία, υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι γενικοί περιορισμοί μπορούν να καταστείλουν ζωτικές ελευθερίες και να βλάψουν την υγεία.

Βλέπουμε λοιπόν, ότι το lockdown της πανδημίας COVID-19 εφαρμόζεται λόγω του προστατευτικού του ρόλου προς ορισμένα άτομα στην κοινωνία όπως οι ηλικιωμένοι ή οι ευπαθείς ομάδες και ταυτόχρονα λειτουργεί ως μέτρο παραβίασης δικαιωμάτων άλλων ατόμων. Ο προστατευτικός ρόλος του δημόσιου lockdown λόγω του COVID-19 για τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι να περιορίσει τη μετάδοση του ιού, ενώ ο παραβιαστικός ρόλος του επηρεάζει τις ατομικές απολαύσεις των αντίστοιχων δικαιωμάτων τους.

2.3. Η αξιολόγηση των μέτρων από την σκοπιά του Δικαίου

Η πανδημία του COVID – 19, πέρα από το γεγονός πως άλλαξε άρδην την κοινωνική πραγματικότητα και τον σύγχρονο τρόπο ζωής, ανέδειξε, σε νομικό επίπεδο, τον τρόπο που τα ανθρώπινα δικαιώματα αλληλεξαρτώνται και δύνανται να αντικατοπτρίζουν συμφέροντα που έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους, τα οποία μερικές φορές είναι δύσκολο να συμβιβαστούν. Πιθανότατα, στον πυρήνα της σύγκρουσης βρίσκεται το κρατικό συμφέρον έναντι της ατομικής ελευθερίας και

αυτοδιάθεσης. Σχετικά με την σύγκρουση αυτή, θα μπορούσε να λεχθεί, ότι διαχρονικά, το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο προστασίας των πολιτών. Η διασφάλισή του είναι καθόλα επιβεβλημένη, τόσο κατά τη διάρκεια της κρίσης του COVID-19, όσο και μετά το πέρας της.

Πιο συγκεκριμένα, η αξία της νομοθεσίας για τα ανθρώπινα δικαιώματα έγκειται ακριβώς στον τρόπο με τον οποίο περιλαμβάνει μια σειρά κριτηρίων και κατευθυντηρίων γραμμών που πρέπει υποχρεωτικά να πληρούν οι κυβερνήσεις. Για παράδειγμα, οι κυβερνήσεις δεν μπορούν να παρεμβαίνουν στο δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, εκτός και εάν βρίσκονται σε θέση να αποδείξουν ότι η παρέμβαση παρέχεται και δικαιολογείται από τον νόμο, εφόσον γίνεται για να επιτευχθεί κάποιος θεμιτός σκοπός (βλ. η δημόσια υγεία). Βέβαια, αυτό από μόνο του δεν αρκεί καθώς πρέπει η παρέμβαση αυτή να είναι αναγκαία και ανάλογη με την επίτευξη αυτού του σκοπού που επιδιώκεται.

Εύκολα γίνεται αντιληπτό, ότι η εφαρμογή αυτού του προστατευτικού νομικού πλαισίου επιβάλλει στις κυβερνήσεις να αποδείξουν ότι διαθέτουν μια ακριβή νομική βάση για τα ληφθέντα μέτρα, αλλά και να δικαιολογήσουν την επιλογή τους σε σχέση με άλλα, λιγότερο επαχθή μέτρα. Με άλλα λόγια, να αποδείξουν ότι τα εναλλακτικά και λιγότερο παρεμβατικά μέτρα είναι ανεπαρκή σε σχέση με αυτά που έχουν εφαρμοστεί και τα οποία, πάντα εξειδικευμένα και επαρκώς ορισμένα, είναι ικανά να οδηγήσουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Κατ' εξαίρεση, ενδέχεται να επιβληθούν αυστηρότεροι περιορισμοί στα δικαιώματα θέση μέσω παρεκκλίσεων (για παράδειγμα, το άρθρο 4 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα³¹ και άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα

---

³¹Άρθρο 4

1. In time of public emergency which threatens the life of the nation and the existence of which is officially proclaimed, the States Parties to the present Covenant may take measures derogating from their obligations under the present Covenant to the extent strictly required by the exigencies of the situation, provided that such measures are not inconsistent with their other obligations under international law and do not involve discrimination solely on the ground of race, colour, sex, language, religion or social origin. 2. No derogation from articles 6, 7, 8 (paragraphs I and 2), 11, 15, 16 and 18 may be made under this provision. 3. Any State Party to the present Covenant availing itself of the right of derogation shall immediately inform the other States Parties to the present Covenant, through the intermediary of the Secretary-General of the United Nations, of the provisions from which it has

Δικαιώματα³²). Αν εστιάσουμε στις προβλέψεις των άρθρων αυτών, θα διαπιστώσουμε ότι από ορισμένα δικαιώματα δεν χωρούν παρεκκλίσεις (π.χ. το δικαίωμα στην ζωή).

Παρόλα αυτά, τα κράτη ενδέχεται να παρεκκλίνουν από τα δικαιώματα στην ιδιωτική ζωή και την ελευθερία της έκφρασης σε περιόδους δημόσιας έκτακτης ανάγκης που απειλούν τη ζωή του έθνους. Ωστόσο, οι παρεκκλίσεις αυτές είναι επιτρεπτές μόνο στο βαθμό που τα εν λόγω μέτρα κρίνονται επιβεβλημένα από τις ανάγκες της κατάστασης, δεν είναι ασυμβίβαστα με άλλες υποχρεώσεις βάσει του διεθνούς δικαίου και δεν συνεπάγονται διακρίσεις μεταξύ των ανθρώπων. Αυτές οι διασφαλίσεις αποσκοπούν στο να διασφαλίσουν ότι όλα τα μέτρα παραμένουν σύμφωνα με τους διεθνώς δεσμευτικούς νόμους και συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα καθώς και με τα εθνικά συντάγματα που εγγυώνται την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων όπως η ιδιωτική ζωή και η ελευθερία της έκφρασης. Στην προσπάθεια αυτή, όπως θα δούμε κατωτέρω, θεμέλιος λίθος είναι τα εγχώρια και διεθνή δικαιοδοτικά όργανα, τα οποία είναι υποχρεωμένα να διασφαλίζουν ότι τυχόν περιορισμοί στα ανθρώπινα δικαιώματα γίνονται βάσει των επιταγών του νόμου.

Πάντως, υπό το πρίσμα των όσων παρατέθηκαν ανωτέρω, και δεδομένου ότι τα μέτρα αποτελούν αντικείμενο συζήτησης μέχρι και σήμερα, σε νομικό επίπεδο, εξετάζεται ακόμα η φύση και η ανάγκη εφαρμογής των επιβληθέντων μέτρων με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τον περιορισμό στην ελευθερίας κίνησης των

---

derogated and of the reasons by which it was actuated. A further communication shall be made, through the same intermediary, on the date on which it terminates such derogation.

³²Άρθρο 15. Derogation in time of emergency

1. In time of war or other public emergency threatening the life of the nation any High Contracting Party may take measures derogating from its obligations under this Convention to the extent strictly required by the exigencies of the situation, provided that such measures are not inconsistent with its other obligations under international law. 2. No derogation from Article 2, except in respect of deaths resulting from lawful acts of war, or from Articles 3, 4 (paragraph 1) and 7 shall be made under this provision. 3. Any High Contracting Party availing itself of this right of derogation shall keep the Secretary General of the Council of Europe fully informed of the measures which it has taken and the reasons therefor. It shall also inform the Secretary General of the Council of Europe when such measures have ceased to operate and the provisions of the Convention are again being fully executed.

πολιτών (5 παρ. 3 Σ), σε συνάρτηση και με άλλα μέτρα, περιοριστικών της συνταγματικής ελευθερίας όπως το δικαίωμα άσκησης της επιχειρηματικής και επαγγελματικής ελευθερίας (5 παρ. 1Σ), της ελευθερίας των συναθροίσεων (11 παρ. 1 Σ) καθώς και της ανεμπόδιστης άσκησης της θρησκευτικής λατρείας (13 παρ. 2 Σ).

Η λήψη των προαναφερθέντων μέτρων αποσκοπούσε στην ανάγκη προστασίας της δημόσιας υγείας (21 παρ. 3 Σ) αλλά και της ζωής (5 παρ.2 Σ)³³. Οι τεχνικές ρύθμισης και διαχείρισης της ζωής σε όλο το εύρος της από την πολιτική εξουσία, ανέδειξαν την δυνατότητα που έχει το κράτος εν ονόματι της αντιμετώπισης μίας κρίσης, να παρεμβαίνει καταστέλλοντας θεμελιώδη δικαιώματα ανατρέποντας καταστάσεις που μέχρι πρότινος θεωρούνταν «κανονικότητες». Η επιδημία του Covid-19, συνάμα με την εξαγγελία της ως πανδημία, έρχοι άλλωστε άμεσης αντιμετώπισης μέσω της παρεμβατικής λειτουργίας του κράτους.

Ωστόσο, στην ύστερη νεωτερικότητα που διανύουμε, τα όρια μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής εξουσίας καθίστανται δυσδιάκριτα. Στην εποχή της εικόνας τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης ήταν αυτά που μέσα από τη συνεχή ανταπόκριση ειδήσεων από το μέτωπο της κρίσης εξυπηρέτησαν τον στόχο της νομιμοποίησης των έκτακτων μέτρων. Την πλέον όμως σημαντικότερη νομιμοποίηση παρείχε ο τεχνοκρατικός λόγος: Τα πολιτικά κόμματα σπάνια απέκλιναν από τις υποδείξεις των επιδημιολόγων και των εμπειρογνομόνων δημόσιας υγείας. Το κράτος προέβη μεν σε λήψη μέτρων με ζημιογόνες συνέπειες σε τομείς όπως οι εργασιακές σχέσεις, ο τουρισμός, η οικονομία και η εκπαίδευση, υπό τις κατευθύνσεις τεχνικών- επιστημονικών επιτροπών ως «ειδικών». *«Ο τεχνοκρατικός αυτός ανταγωνισμός παρήγαγε έτσι νέα πεδία παρέμβασης στους πληθυσμούς στο πλαίσιο της παγκόσμιας πανδημίας»* και ανέδειξε την διαπίστωση πως τα θεμελιώδη δικαιώματα συχνά κινδυνεύουν περισσότερο από ιδιωτικά κέντρα εξουσίας, τόσο ευθέως όσο και εμμέσως. Στα πλαίσια δε της παρούσας μελέτης, θα προσπαθήσουν τα εντοπιστούν τουλάχιστον τα βασικότερα.

Το εργαλείο και η μεθοδολογία της αναλογικότητας και άρα της σταθμίσεως των συγκρουόμενων δικαιωμάτων θα χρησιμοποιηθεί ad hoc στην κάθε συγκεκριμένη περίπτωση ενδεχόμενης παραβίασης είτε αυτή προέρχεται από τη κρατική είτε από

---

³³Καψάλη, Β. (2020) Η υγειονομική κρίση υπό το βλέμμα της γαλλικής διοικητικής δικαιοσύνης: υπάρχει έδαφος για συγκρίσεις;. Ανάκτηση από Constitutionalism: <https://www.constitutionalism.gr/2020-06-kapsali-ygeionomiki-krisi/>

ιδιωτική εξουσία. Τούτο διότι για την αντιμετώπιση της πανδημίας δεν χωρεί κήρυξη ολόκληρης της χώρας σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, τουλάχιστον βάσει του άρθρου 48 Σ, που συνδέεται αποκλειστικά με την «πολεμική κατάσταση», δηλαδή το γεγονός της επιστράτευσης. Νομιμοποιητικό έρεισμα στην ελληνική έννομη τάξη για κάθε άλλο -εκτός της «κατάστασης πολιορκίας» - περιορισμό των δικαιωμάτων βρίσκεται στο άρθρο 25 παρ.1 Σ και στην αρχή της αναλογικότητας³⁴.

Η αρχή της αναλογικότητας απαιτεί τα επείγοντα μέτρα να συμμορφώνονται με τους επιδιωκόμενους σκοπούς με ελάχιστη τροποποίηση των συνήθων κανόνων και διαδικασιών δημοκρατικής λήψης αποφάσεων. Στην περίπτωση της κρίσης του Covid – 19, δεδομένης της ταχείας και απρόβλεπτης εξέλιξής της, ενδέχεται να χρειαστούν σχετικά ευρείες νομοθετικές τροποποιήσεις, οι οποίες θα πρέπει να διατυπωθούν όσο το δυνατόν στενότερα στις περιστάσεις, προκειμένου να μειωθεί κάθε πιθανότητα κατάχρησης. Γενικά, οι θεμελιώδεις νομικές μεταρρυθμίσεις θα πρέπει να τίθενται σε αναμονή κατά τη διάρκεια της κατάστασης έκτακτης ανάγκης.

Οι περιορισμοί έκτακτης ανάγκης θα πρέπει να προχωρήσουν μόνο στο βαθμό που ορίζεται από την κρισιμότητα της κατάστασης. Η αναγκαιότητα και η αναλογικότητα των αναφερόμενων περιορισμών θα πρέπει να αποτελούν αντικείμενο εποπτείας των τοπικών και φυσικά των διεθνών οργάνων. Είναι υψίστης σημασίας να ασκείται έλεγχος στα μέτρα που λαμβάνονται σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης, καθώς, στην πράξη, οι πιο σοβαρές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων λαμβάνουν χώρα σε περιπτώσεις όπου κηρύσσεται κατάσταση έκτακτης ανάγκης και όταν τα κράτη να τείνουν να χρησιμοποιήσουν την εξουσία παρέκκλισης για άλλους σκοπούς ή σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι δικαιολογείται από την επιτακτική ανάγκη της κατάστασης.

Πάντως, η πανδημία αποτελεί λόγο κάμψης της απόλυτης προστασίας των δικαιωμάτων, καθώς η υγεία έχει δεδομένα και δικαιολογημένα ανακηρυχθεί «σε απόλυτη κοινωνική και συνταγματική προτεραιότητα»³⁵. Το δικαίωμα στην υγεία πρωταγωνιστεί και στις δύο του διατάξεις ως ατομικό και ως κοινωνικό: το

³⁴Τσιλιώτης, Χ. (2020). Συνταγματικός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός – Σχόλιο στην ΣτΕ (Δ' Τμήμα) 2387/2020. Ανάκτηση από Constitutionalism: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/syntagmatikos-o-ypochreotikos-emvoliasmos-scholio-stin-ste-d-tmima-2387-2020/>

³⁵Παπατόλιας, Α. (2020). Το διακύβευμα της αμοιβαιοποίησης και η σύγκρουση των δικαστηρίων. Ανάκτηση από Constitutionalism: <https://www.constitutionalism.gr/author/editor1/page/16/>.

Ελληνικό Σύνταγμα προβλέπει αντίστοιχα στο άρθρο 5 παρ.5 πως «ο καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία της υγείας του»³⁶ και στο άρθρο 21 παρ.3 πως «Το κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών». Στα πλαίσια επομένως προστασίας της δημόσιας υγείας και καταρχήν δικαιολογείται ο προσωρινός περιορισμός άλλων ατομικών δικαιωμάτων προς αποφυγή μετάδοσης σοβαρών μεταδοτικών ασθενειών που ενδέχεται να οδηγήσουν στο θάνατο. Άλλωστε η ύπαρξη της ζωής, η οποία απολαμβάνει απόλυτης προστασίας, κατά το άρθρο 5 παρ.2 Σ, αποτελεί την προϋπόθεση για την άσκηση όλων των υπόλοιπων δικαιωμάτων και συνεπώς εισέρχεται με αυξημένη βαρύτητα στη διαδικασία της στάθμισης.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως πρόκειται για ιεραρχικά ανώτερο έννομο αγαθό. Σε επίπεδο Συντάγματος, δεν θεμελιώνεται κάποιου είδους τεκμήριο που να προσδίδει στην υγεία ισχύ πρωταρχικότητας³⁷. Ό,τι προβλέπεται στο Σύνταγμα έχει την ίδια αυξημένη νομική ισχύ και δεν μπορεί να τεθεί σε ιεράρχηση, στα πλαίσια της αρχής της ενότητας του Συντάγματος³⁸. Η αξιολόγηση συνεπώς πρέπει να γίνεται κάθε φορά *in concreto*. Όπως έχει λεχθεί, «το δικαίωμα στην υγεία θα εισέρχεται στο παιχνίδι των συνταγματικών σταθμίσεων από μια ««θέση υπεροχής»», χωρίς αυτό να σημαίνει ότι θα βγαίνει πάντα νικητής»³⁹.

2.4 Η ζωή και υγεία ως τριτενεργούντα δικαιώματα

Στα πλαίσια του δημόσιου βίου και ακόμα περισσότερο σε περιόδους κρίσης όπως η πανδημία, τα πολιτειακά μέτρα δεν αρκούν από μόνα τους για την διασφάλιση της υγείας. Στην προσπάθεια αυτή αρωγοί είναι και οι ίδιοι οι πολίτες, με την επίδειξη της αναγκαίας ατομικής ευθύνης. Πράγματι, οποιαδήποτε κρατική παρέμβαση θα ήταν άνευ νοήματος εάν οι πολίτες δεν τηρούσαν τις συστάσεις για αποφυγή του

---

³⁶Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Φ. (2020). Η προστασία των προσωπικών δεδομένων σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από Justitia:

https://gefragoulis.blogspot.com/2020/04/blog-post_25.html?m=1

³⁷Παπατόλιας, Α. (2020). Το διακύβευμα της αμοιβαιοποίησης και η σύγκρουση των δικαστηρίων. Ανάκτηση από Constitutionalism:

<https://www.constitutionalism.gr/author/editor1/page/16/>.

³⁸Γιαννακόπουλος, Κ. (2020). Θα έχει η προστασία της υγείας την ίδια τύχη με την προστασία του περιβάλλοντος;. Ανάκτηση από Constitutionalism:

<https://www.constitutionalism.gr/2020-05-21-yannakopoulos-ygeia/>

³⁹Ανθόπουλου, Χ. Πανδημία, δικαίωμα στην υγεία και καθήκον αλληλεγγύης, ΕφημΔΔ 1/2020.

κοινωνικού συνωστισμού αλλά και της επίτευξης κοινωνικής αποστασιοποίησης, οι οποίες μετουσιώθηκαν και σε νομοθετικές διατάξεις⁴⁰.

Το ζήτημα της ατομικής ευθύνης ρυθμίζεται στο άρθρο 25 παρ. 4 Σ, σύμφωνα με το οποίο «Το κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης». Η αλληλεγγύη για την οποία κάνει λόγο η ως άνω διάταξη του Συντάγματος, αποτελεί τη ratio της πλειοψηφίας των συνταγματικών καθηκόντων με τα οποία βαρύνονται οι πολίτες. Η εκπλήρωσή τους είναι αναγκαία, γιατί μόνο έτσι μπορεί να επιτευχθεί μια οργανωμένη κοινωνική συμβίωση⁴¹. Έτσι, σε καιρό πανδημίας «η προστασία της υγείας συνδέεται δικαιολογημένα με το χρέος της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης, γεγονός που συμπληρώνει τη συναφή κρατική υποχρέωση λήψης των αναγκαίων θετικών μέτρων και επιβάλλει την κανονιστική αναβάθμιση του μέχρι πρότινος αδικαιολόγητα υποβαθμισμένου άρθρου 25, παρ. 4, του Συντάγματος»⁴².

Βέβαια, η διάταξη του άρθρου 25 παρ. 4 Σ δεν αιτιολογεί την δημιουργία νέων θεμελιωδών καθηκόντων για τους πολίτες, εκτός εκείνων που αναφέρονται ρητά στο Σύνταγμα⁴³. Ένα από αυτά τα καθήκοντα είναι η λήψη μέτρων, σε ατομικό επίπεδο, για την προστασία της δημόσιας υγείας. Φαίνεται λοιπόν πως η προστασία της δημόσιας υγείας περιβάλλεται από έναν μανδύα ορισμένων ισχυρών συνταγματικών εγγυήσεων, στις οποίες η έννοια της αλληλεγγύης αποτελεί την ίδια στιγμή, τόσο δικαίωμα όσο και καθήκον.

Η πράξη όμως επιβεβαιώνει πως «κάθε προσπάθεια συγκρότησης μιας δημόσιας πολιτικής για την προστασία της υγείας καθίσταται ευάλωτη στις διασπαστικές αντιδράσεις του κυρίαρχου ατομικισμού»⁴⁴. Τόσο όμως στην θεωρία - και φυσικά στην πράξη - των Νομικών και Πολιτικών Επιστημών κανένα δικαίωμα δεν είναι

---

⁴⁰Παναγοπούλου, Φ. (2020). Βιοηθικοί προβληματισμοί σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από SyntagmaWatch:

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/afieroma-vioithikoi-provlimatismoi-se-periodo-pandimias/>

⁴¹Ο.π.

⁴²Ανθόπουλου, Χ. Πανδημία, δικαίωμα στην υγεία και καθήκον αλληλεγγύης, ΕφημΔΔ 1/2020.

⁴³Παναγοπούλου, Φ. (2020). Βιοηθικοί προβληματισμοί σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από SyntagmaWatch:

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/afieroma-vioithikoi-provlimatismoi-se-periodo-pandimias/>

⁴⁴Γιαννακόπουλος, Κ. (2020). Θα έχει η προστασία της υγείας την ίδια τύχη με την προστασία του περιβάλλοντος;. Ανάκτηση από Constitutionalism:

<https://www.constitutionalism.gr/2020-05-21-yannakopoulos-ygeia/>

αμιγές. Αντίθετα, έχει έναν μικτό χαρακτήρα, από τον οποίο απορρέει, την ίδια στιγμή, τόσο η ελευθερία απόλαυσής του αλλά και η αντίστοιχη ευθύνη, ούτως ώστε να μην θίγονται και τα δικαιώματα των υπολοίπων πολιτών⁴⁵.

Συνεπώς, σε περίοδο πανδημίας, η μη χρήση μάσκας, η μη τήρηση κανόνων προσωπικής υγιεινής και η τάση μαζικού συγχρωτισμού, πέρα από διοικητικές παραβάσεις που επισείουν τα ανάλογα πρόστιμα, συνιστούν παραλλήλως πρακτικές παραβίασης θεμελιωδών δικαιωμάτων τρίτων. Τούτο διότι ο «διοικητικός παραβάτης», που διαφωνεί με τα κυβερνητικά μέτρα και επιλέγει να μη τα τηρήσει, αψηφά το γεγονός ότι με την συμπεριφορά του παραβιάζει το ατομικό-αμυντικό δικαίωμα των υπόλοιπων κοινωνιών, που τυχαία και αναπόφευκτα θα έρθουν σε επαφή μαζί του στον δημόσιο χώρο. Το αμυντικό αυτό δικαίωμα στην υγεία συνίσταται στην αξίωσή τους να μη μολυνθούν από τον ιό και μάλιστα από πρόσωπο που δεν γνωρίζουν λόγω μάλιστα συγκυριακής επαφής.

Εξάλλου, κατά την Καψάλη, η προστασία, των ανθρώπων απέναντι στον νέο κορωνοϊό επιβάλλει μια λογική όχι απλής πρόληψης, αλλά προφύλαξης, δηλαδή θωράκισης όχι μόνον απέναντι στη βέβαιη βλάβη, αλλά και στον ενδεχόμενο κίνδυνο βλάβης του αγαθού της υγείας ή της ζωής, τη στιγμή μάλιστα που ως απειλή δεν εμφανίζεται μόνον ο ίδιος ο ιός, αλλά και ο καθένας μας ως δυνητικός αγωγός για τη μετάδοσή του⁴⁶. Απόψεις που διατυπώθηκαν ιδίως στις αρχές της πανδημίας, ότι «όποιος φοβάται τον ιό ας κάτσει σπίτι του», για να νομιμοποιήσουν την ανευθυνότητα και την αντικοινωνική συμπεριφορά ορισμένων, φανερώνουν πως η αλληλεγγύη αποτελεί για ένα μέρος του πληθυσμού, άγνωστη μέχρι στιγμής έννοια.

Η προβληματική περιστρέφεται γύρω από το ζήτημα της αυτονομίας, η οποία φαίνεται να έρχεται σε σύγκρουση με την ανάγκη προστασίας της δημόσιας υγείας. Αυτό σημαίνει ότι, όταν κάποιος επικαλείται ένα δικαίωμά του σε τέτοιες συνθήκες, ελέγχεται πρωτίστως ηθικά, αν με τη συμπεριφορά του θέσει σε κίνδυνο την υγεία

---

⁴⁵Παυλόπουλος, Π. (2021). Τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στην εποχή της Πανδημίας του Covid-19: Το «ναυάγιο» του ακραίου Νεοφιλελευθερισμού και η εκ νέου δικαίωση της θεωρίας του JohnMaynardKeynes. Ανάκτηση από Constitutionalism:

<https://www.constitutionalism.gr/ta-dikaiomata-tou-anthropou-stin-epoxi-tis-pandimias-tou-covid-19/>

⁴⁶Καψάλη, Β. (2020). Η υγειονομική κρίση υπό το βλέμμα της γαλλικής διοικητικής δικαιοσύνης: υπάρχει έδαφος για συγκρίσεις;. Ανάκτηση από Constitutionalism:

<https://www.constitutionalism.gr/2020-06-kapsali-ygeionomiki-krisi/>

των άλλων⁴⁷. Συχνά μάλιστα το υποκείμενο της παράβασης, επωφελείται της συμμόρφωσης των υπολοίπων, ώστε τελικά ο ίδιος να προστατεύεται από ενδεχόμενη μόλυνση, χωρίς ωστόσο να ισχύει το ίδιο εκ μέρους του για τους υπόλοιπους. Το δικαίωμα στην υγεία τριτενεργεί βέβαια στις ιδιωτικές σχέσεις, ακόμα και αν αυτές περιορίζονται απλώς στην κοινωνική συναναστροφή χωρίς να υπάρχει κάποιος συμβατικός δεσμός. Αν και δύσκολα θα φτάσει στις δικαστικές αίθουσες ώστε να επιβεβαιωθεί, σίγουρα πάντως δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί αδικοπρακτική ευθύνη ενός φορέα που επίμονα αρνούνταν να φορέσει μάσκα σε μέσο μαζικής μεταφοράς, διασπείροντας έτσι τον ιό στους συνεπιβάτες.

Σε κάθε περίπτωση, ελέγχονται και ποινικά ως προς την συμμόρφωση με τα μέτρα που έχουν επιβληθεί σε νομοθετικό επίπεδο και αποβλέπουν στην αποτροπή της μετάδοσης του κορωνοϊού. Στην περίπτωση της μη συμμόρφωσης, το άρθρο 285 του Ποινικού Κώδικα προβλέπει: α) φυλάκιση έως τρία έτη ή χρηματική ποινή αν από την πράξη μπορεί να προκύψει κοινός κίνδυνος για ζώα, β) φυλάκιση και χρηματική ποινή αν από την πράξη μπορεί να προκύψει κίνδυνος μεταδόσεως της ασθένειας σε αόριστο αριθμό ανθρώπων⁴⁸. Επίσης όταν η συμπεριφορά δεν έγκειται μόνο στην απείθεια αλλά και στην προτροπή της, τυγχάνει εφαρμογής και το άρθρο 183 ΠΚ του Νέου Ποινικού Κώδικα περί διεγέρσεως σε ανυπακοή⁴⁹.

Ειδικότερα, δε με την εμφάνιση των εμβολίων, το χρέος της κοινωνικής αλληλεγγύης παίρνει νέες διαστάσεις και επιτρέπει την επανεξέταση των σταθμίσεων και των κριτηρίων που θα αξιολογήσουμε την ενδεχόμενη υποχρεωτικότητα εμβολιασμού. Μπορώ να εκμεταλλεύομαι την ανοσία αγέλης που δημιουργούν οι άλλοι ώστε να μην εμβολιαστώ; Μπορώ να ασκώ την ελευθερία μου χωρίς να σκέφτομαι τους ευάλωτους που δεν μπορούν να εμβολιαστούν; Περιορίζει ο εμβολιασμός δυσανάλογα το δικαίωμα του ατόμου στον αυτοκαθορισμό, όταν σταθμίζεται με αγαθά όπως η δημόσια υγεία, η υγεία των συμπολιτών μας, και ειδικότερα η υγεία

---

⁴⁷Παναγοπούλου, Φ.(2020). Βιοηθικοί προβληματισμοί σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από SyntagmaWatch: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/afieroma-vioithikoi-provlimatismoi-se-periodo-pandimias/>

⁴⁸Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Φ. (2020). Η προστασία των προσωπικών δεδομένων σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από Justitia: https://gefragoulis.blogspot.com/2020/04/blog-post_25.html?m=1

⁴⁹Παναγοπούλου, Φ. (2020). Περί των αρνητών της μάσκας. Ανάκτηση από SyntagmaWatch: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/peri-ton-arniton-tis-maskas/>

των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων;⁵⁰ Επίσης, πρέπει να ληφθούν υπόψη οι οικονομικές επιπτώσεις που επιφέρει μια πανδημία.

Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη στην Ελλάδα, κατά τα μέλη της Επιτροπής Βιοηθικής, ο εμβολιασμός, όντας ιατρική πράξη με πιθανές παρενέργειες, προϋποθέτει τόσο την συναίνεση του ατόμου, ύστερα από μια ενδελεχή και πλήρη ενημέρωση όσο και ότι δεν δύναται να λάβουν χώρα δυσμενείς διακρίσεις σε βάρος των ανεμβολίαστων. Σε μια πρώτη φάση, η ελεύθερη και ανεμπόδιστη ανάπτυξη της προσωπικότητας μοιάζει να υπερισχύει της πρόνοιας για τη δημόσια υγεία. Όσον αφορά τους ανήλικους, τίθεται το ζήτημα του κατά πόσον η γονική μέριμνα υπερτερεί της υποχρέωσης που έχει το κράτος να τους προστατεύει, παρά τη συνταγματική δέσμευση που υπάρχει για την αναγκαία μέριμνα για την προστασία των παιδιών⁵¹.

Στο πλαίσιο αυτό ωστόσο, δεν πρέπει να παραληφθεί πως κατά την κρατούσα ιατρική άποψη, ο εμβολιασμός αποτελεί πλέον τη μόνη ασπίδα προστασίας της δημόσιας υγείας που διαφορετικά τίθεται υπό σοβαρή διακινδύνευση. Η συναίνεση δε στην ιατρική πράξη, στη συγκεκριμένη περίπτωση, επηρεάζει τόσο το ίδιο το υποκείμενο, όσο και την υγεία των άλλων, την οποία θέτει σε κίνδυνο. Επιπλέον υποστηρίζεται, ότι ο ανεμβολιάστος πληθυσμός εκμεταλλεύεται την λεγόμενη «ανοσία αγέλης», η οποία αποκτάται μέσω του εμβολιασμού της πλειοψηφίας των πολιτών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, υπάρχει επίσης ο κίνδυνος να μην μπορέσουν να επωφεληθούν από την ανοσία οι άνθρωποι που εξαιτίας ιατρικών λόγων δεν μπορούν να εμβολιαστούν⁵². Πρόκειται ίσως για μια ιδιότυπη τριτενέργεια, αφού ναι μεν το ζήτημα του υποχρεωτικού εμβολιασμού συνιστά κρατική επιλογή, ωστόσο το χρέος της κοινωνικής αλληλεγγύης και το δικαίωμα στην υγεία κυρίως των ευάλωτων συμπολιτών καθορίζουν το τελικό διακύβευμα.

Ο εμβολιασμός συνίσταται έτσι στην συνειδητοποίηση και την ταυτόχρονη κατανόηση του τί σημαίνει «είμαι ελεύθερος», καθώς και ποιο είναι εκείνο το ποσοστό της ελευθερίας μας που πρέπει να εκχωρούμε -και, βέβαια, υπό ποιες προϋποθέσεις- στους άλλους, ως «σπονδή» στο κοινωνικό σύνολο και στην επίτευξη

---

⁵⁰Κοντιάδης, Ξ. (2020). Υποχρεωτικός Εμβολιασμός και Σύνταγμα. Ανάκτηση από SyntagmaWatch: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/emvoliasmos-kai-syntagma/>

⁵¹Ο.π.

⁵²Ο.π.

μιας ομαλούς κοινωνικής συμβίωσης. Τούτο διότι σε μια δημοκρατικώς οργανωμένη κοινωνία- η Ελευθερία συμπορεύεται με την «*δίδυμη αδελφή*» της, την Ευθύνη⁵³. Μιας Ευθύνης άσκησης των κεκτημένων δικαιωμάτων, υπό όρους που καθιστούν την Ελευθερία πράξη, δίχως όμως να παραβιάζουν τα δικαιώματα των άλλων ανθρώπων, προστατεύοντας την ίδια στιγμή και την συνοχή του κοινωνικού συνόλου.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πανδημίας, επιτάσσουν επομένως τον αναστοχασμό πάνω στις παραδοσιακές σταθμίσεις μεταξύ αντιτιθέμενων δικαιωμάτων. Η αναλογικότητα των περιορισμών έχει ως προϋπόθεση την καταλληλότητα, αλλά και την αναγκαιότητα των επιβαλλόμενων μέτρων, με άλλα λόγια την αναζήτηση και εύρεση του ηπιότερου δυνατού μέσου⁵⁴. Ανεξάρτητα από το πώς διαχειρίστηκε η κάθε χώρα τα πρωτόγνωρα αυτά δεδομένα, είναι γεγονός πως ο κορονοϊός, σχεδόν δύο χρόνια μετά, παραμένει ακόμα τεράστιο κομμάτι της ζωής των ανθρώπων. Μια πανδημία δεν ολοκληρώνεται με την οριστική εξάλειψη ή τον περιορισμό της νόσου. Αντιθέτως, τα αποτελέσματά της εξακολουθούν να υφίστανται και από αυτό φυσικά δεν θα μπορούσαν να αποτελούν εξαίρεση τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Εξάλλου, η νομιμοποίηση ή μη των περιοριστικών μέτρων, έχει σε πολλές περιπτώσεις, όπως είδαμε, γκρίζες και ασαφείς ζώνες.

Ο ρόλος των εθνικών και διεθνών δικαστηρίων και των σχετικών οργάνων της Συνθήκης είναι καθοριστικός για τη διασφάλιση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τόσο κατά την διάρκεια της πανδημίας, όσο και μετά το πέρας της. Πιο συγκεκριμένα, σχετικά με την δικαστική εποπτεία, τα αποτελέσματα είτε έχουμε να κάνουμε με περιορισμό των δικαιωμάτων είτε παρεκκλίσεων από εκείνα, είναι παρόμοια αλλά όχι πανομοιότυπα. Εάν τα ανθρώπινα δικαιώματα περιορίζονται, οι ουσιαστικές αξιώσεις που υποβάλλονται από άτομα που διαμαρτύρονται για τους περιορισμούς που υιοθετήθηκαν μπορούν να εκδικαστούν ως προς τη νομιμότητα, την αναγκαιότητα και την αναλογικότητά τους σε σχέση με τον προσδιορισμένο θεμιτό σκοπό.

---

⁵³Παυλόπουλος, Π. (2021). Τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στην εποχή της Πανδημίας του Covid-19: Το «ναυάγιο» του ακραίου Νεοφιλελευθερισμού και η εκ νέου δικαίωση της θεωρίας του JohnMaynardKeynes. Ανάκτηση από Constitutionalism:

<https://www.constitutionalism.gr/ta-dikaiomata-tou-anthropou-stin-epoxi-tis-pandimias-tou-covid-19/>

⁵⁴Κοντιάδης, Ξ. (2020). Είναι συνταγματικά ανεκτός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός;. Ανάκτηση από SyntagmaWatch:

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/einai-syntagmatika-anektos-o-ypoxreotikos-emvoliasmos/>

Πάντως, οι παροτρύνσεις και οι ισχυρές συστάσεις δεν μοιάζουν να είναι ικανές να πείσουν ορισμένες ομάδες του πληθυσμού, που από τη μία εκμεταλλεύονται την ανοσία της αγέλης, από την άλλη δε θέτουν προσκόμματα σε αυτήν. Όσοι δεν επιθυμούν να εμβολιαστούν, λόγω των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων ή εξαιτίας φιλοσοφικών λόγων καθώς και τυχόν φόβου ως προς πιθανές παρενέργειες, μπορούν να το επιλέξουν. Στο πλαίσιο όμως μιας οργανωμένης κοινωνικής συμβίωσης, που φαίνεται ευάλωτη μπροστά σε επικίνδυνους μεταδοτικούς ιούς και πανδημίες, η άρνηση εμβολιασμού, και Συνταγματικά, δύναται να επιφέρει συγκεκριμένες έννομες συνέπειες⁵⁵.

2.5 Οι λανθάνουσες περιπτώσεις τριτενεργούντων δικαιωμάτων

Ακολουθώντας την ανωτέρω ανάπτυξη, περί του χρέους της κοινωνικής αλληλεγγύης, η συμμόρφωση ή μη στα έκτακτα μέτρα, θίγει πέρα από το βασικό δικαίωμα στην υγεία, εμμέσως και μία σειρά από δικαιώματα που θα συνεχίσουν να περιορίζονται με τις κυβερνητικές πολιτικές στο όνομα του περιορισμού της υγειονομικής κρίσης. Και τούτο διότι ο αυτοπεριορισμός και η συλλογική επιτυχία του συγκαθορίζει το ανάλογο των περιορισμών. Έτσι, για να κριθεί το ανάλογο του περιορισμού της απαγόρευσης κυκλοφορίας αποτελεί κριτήριο και ο βαθμός αυτοπεριορισμού των πολιτών μετά από σχετική προτροπή για ελαχιστοποίηση των μετακινήσεων⁵⁶. Ο μη αυτοπεριορισμός ενός μέρους του πληθυσμού θα έχει έτσι αντανakλαστικές συνέπειες στα δικαιώματα των υπολοίπων, που θα υφίστανται περιορισμούς- νόμιμους δεδομένης της κατάστασης- με μεγάλη ένταση και για μεγάλο χρονικό διάστημα εξαιτίας της μη συμμόρφωσης ορισμένων. Η προσβολή ωστόσο γίνεται έμμεσα, ώστε τελικά δύσκολα θα μπορούσε να διατυπωθεί κάποιο επιχείρημα περί τριτενέργειας παραδείγματος χάρη του δικαιώματος μετακίνησης έναντι κάποιου διοργανωτή coronaparty.

---

⁵⁵Κοντιάδης, Ξ. (2020). Είναι συνταγματικά ανεκτός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός;. Ανάκτηση από SyntagmaWatch:

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/einai-syntagmatika-anektos-o-ypoxreotikos-emvoliasmos/>

⁵⁶Φωτιάδου, Α. (2020). Η συνταγματική καθημερινότητα της πανδημίας. Ανάκτηση από SyntagmaWatch:

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-syntagmatiki-kathimerinotita-tis-pandimias/>

Πιο απτή και άμεση ενέργεια έχουν οι προσβολές από ιδιώτες προς ιδιώτες με περιεχόμενο κυρίως την αρχή της ισότητας. Ενδεικτικώς, σε περίπτωση ανάγκης του ασθενούς να διασωληνωθεί, όταν δεν επαρκούν τα μέσα για να σωθούν όλοι, οι γιατροί βρίσκονται αντιμέτωποι με το δύσκολο ζήτημα της επιλογής στα πλαίσια της αρχής της ισότητας και της αξίας του ανθρώπου⁵⁷. Κριτήρια για τη διαλογή ασθενών υπήρχαν ήδη καθώς οι ανεπάρκειες στα συστήματα υγείας δεν είναι μόνο τωρινό φαινόμενο, έρχονται όμως με αφορμή την πανδημία πιο επίκαιρα από ποτέ στον δημόσιο διάλογο. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ένα πρώιμο παράδειγμα ήταν η σχεδόν άμεση συνειδητοποίηση ότι δεν υπήρχαν αρκετές μάσκες τύπου N-95 για τους εργαζόμενους στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης, κάτι που οδήγησε στην συνθήκη έκτακτης ανάγκης όσον αφορά τον τρόπο επαναχρησιμοποίησης μασκών σχεδιασμένων για μία χρήση. Ακόμα, οι γιατροί στην Ιταλία πρότειναν οι διαθέσιμοι πόροι, όπως κρεβάτια εντατικής θεραπείας και αναπνευστήρες, να διατεθούν σε ασθενείς που μπορούν να ωφεληθούν περισσότερο από τη θεραπεία. Στο Daegu της Νότιας Κορέας - εστία των περισσότερων από τα κρούσματα Covid-19 στην χώρα- παρατηρήθηκε έλλειψη νοσοκομειακών κρεβατιών, με ορισμένους ασθενείς να πεθαίνουν στο σπίτι τους εν αναμονή της εισαγωγής τους στο νοσοκομείο. Η ταχέως αυξανόμενη ανισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης για ιατρικούς πόρους σε πολλές χώρες παρουσιάζει λοιπόν μια πληθώρα κανονιστικών ερωτημάτων.

Μπορεί επομένως η ηλικία να αποτελέσει κριτήριο για μια δύσκολη επιλογή; Σύμφωνα με νόμο του πολέμου, σώζεις αυτόν που έχει τις μεγαλύτερες πιθανότητες να σωθεί. Αυτό σημαίνει ότι η ηλικία σίγουρα θα παίζει καθοριστικό παράγοντα δεδομένης της ευσταθιότητας των ηλικιωμένων. Με αυτή τη σκέψη όμως, συγκρούεται ακόμα και το δικαίωμα του ηλικιωμένου στην ανταποδοτικότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος, που επί χρόνια πλήρωνε τις εισφορές του στην κοινωνική ασφάλιση και πλέον αξιώνει την άμεση και αποτελεσματική παροχή φροντίδας. Εδώ προκύπτουν μεγάλα ηθικά διλήμματα. Η ανάγκη εξισορρόπησης πολλαπλών ηθικών αξιών για διάφορες παρεμβάσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα είναι πιθανό να οδηγήσει σε διαφορετικές κρίσεις σχετικά με το βάρος πρέπει να δοθεί σε κάθε αξία, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Αυτό υπογραμμίζει την ανάγκη να λάβει

---

⁵⁷Τσεβρένης, Β. Κ. (2006). «Περί της συμπράξεως Νομοθέτη και Δικαστή για την προστασία του ασθενέστερου μέρους της σύμβασης» (Με συνεκτίμηση των αντίστοιχων ρυθμίσεων της Γερμανικής έννομης τάξης). Αθήνα.

χώρα μια δίκαιη κατανομή, με διαδικασίες οι οποίες πρέπει να χαρακτηρίζονται από διαφάνεια για να διασφαλίζεται η εμπιστοσύνη του κοινού στη δικαιοσύνη.

Το αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών δίκαιης κατανομής, με βάση τις ηθικές αξίες, θα πρέπει να είναι η ανάπτυξη κατευθυντήριων γραμμών ιεράρχησης προτεραιοτήτων που διασφαλίζουν ότι π.χ. οι γιατροί δεν θα αντιμετωπίζουν το τρομερό καθήκον να αποφασίζουν ποιον θα θεραπεύσουν. Η τοποθέτηση τέτοιου είδους βαρών σε μεμονωμένους γιατρούς θα μπορούσε να επιφέρει ένα ανυπέρβλητο συναισθηματικό τίμημα. Ωστόσο, ακόμη και καλά σχεδιασμένες κατευθυντήριες γραμμές μπορεί να παρουσιάσουν δύσκολα προβλήματα στη λήψη αποφάσεων και την εφαρμογή σε πραγματικό χρόνο⁵⁸. Το ζήτημα μπορεί να πάρει μεγάλες θεωρητικές διαστάσεις για αυτό θα περιοριστούμε απλώς στην εντόπισή του.

Ομολογουμένως, η αρχή της ισότητας είναι σημαντική όταν περιορίζονται ελευθερίες. Ίδιο σκεπτικό ακολουθείται και στον περιορισμό της επαγγελματικής ελευθερίας, όταν ο εργοδότης βρίσκεται αντιμέτωπος με το δίλημμα της επιλογής εργαζομένου που θα βγάλει σε αναστολή ή τηλεργασία. Η επιλογή θα πρέπει να βασίζεται καθαρά σε υγειονομικά κριτήρια ή και σε οικονομικά; Σίγουρα πάντως πρόκειται για ένα καίριο ζήτημα τριτενέργειας συνταγματικών δικαιωμάτων τόσο της υγείας, όσο και της ισότητας και της επαγγελματικής ελευθερίας με αποδέκτη τον εργοδότη που πρέπει ο ίδιος να προβεί στην στάθμιση.

---

⁵⁸Emanuel Ezekiel J., Persad Govind, Upshur Ross, Thome Beatriz, Parker Michael, Glickman Aaron, Zhang Cathy, Boyle Connor, Smith Maxwell, and P. Phillips James, M.D., Fair Allocation of Scarce Medical Resources in the Time of Covid-19, 23 March 2020, The New England Journal of Medicine.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η αξία του ανθρώπου και η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας –δικαίωμα στον αυτοκαθορισμό και ελευθερία έκφρασης

3.1 Γενικά

Η γενική ρήτρα του άρθρου 2 παρ.1 του Συντάγματος, κατά την οποία, *«ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας»*, ανάγει την υποχρέωση προστασίας της ανθρώπινης αξίας όχι απλώς σε *«πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας»* αλλά, κυριολεκτικώς, *«στην»* πρωταρχική της υποχρέωση. Σχετικά με την σημασία της ανωτέρω ρήτρας αρκεί να επισημανθεί ότι, σύμφωνα με αυτήν, ο Άνθρωπος, ως οντότητα καθώς και κομμάτι του κοινωνικού συνόλου, για τον λόγο του ότι εκπροσωπεί και πρεσβεύει ο ίδιος την αξία του, μπορεί να συμμετέχει ενεργά και δημιουργικά στον χώρο της κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας⁵⁹.

Ταυτόχρονα, η γενική ρήτρα του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος, σύμφωνα με την οποία: *«καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη»* συμπληρώνει και ενισχύει την διάταξη του άρθρου 2 παρ.1 του Συντάγματος. Και αυτό διότι η προάσπιση της αξίας του ανθρώπου, είναι δυνατή μόνο σε συνθήκες που ενισχύουν, και δη προνομιακά, την ελεύθερη ανάπτυξη της δραστηριότητάς του σε θεμελιώδεις τομείς της υπάρχουσας πραγματικότητας όπως ο κοινωνικός, ο οικονομικός και ο πολιτικός, στους οποίους και δραστηριοποιείται κατά βάση ο άνθρωπος⁶⁰.

Παράλληλα, το δικαίωμα στην αξιοπρέπεια θα δοκιμαστεί από τέτοια δραματικά και τραυματικά γεγονότα όπως η παγκόσμια πανδημία του 2020 και η συνακόλουθη οικονομική κρίση, οι επιπτώσεις της οποίας θα γίνουν αισθητές από την ανθρωπότητα για τα επόμενα χρόνια. Η ικανότητα να ζει κανείς με αξιοπρέπεια απειλείται για άτομα που είναι δεσμευμένα στο σπίτι ή εγκλωβισμένα σε μη ασφαλείς συνθήκες, είτε σε ιδρύματα όπως φυλακές είτε σε ιδιωτικά περιβάλλοντα όπου υπάρχει

⁵⁹Παυλόπουλος, Π. (2021). Τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στην εποχή της Πανδημίας του Covid-19: Το «ναυάγιο» του ακραίου Νεοφιλελευθερισμού και η εκ νέου δικαίωση της θεωρίας του JohnMaynardKeynes. Ανάκτηση από Constitutionalism: <https://www.constitutionalism.gr/ta-dikaionata-tou-anthropou-stin-epoxi-tis-pandimias-tou-covid-19/>

⁶⁰Ο.π.

κακοποίηση ή έλλειψη. Απειλείται περαιτέρω για άτομα που δεν μπορούν να αποφύγουν τη μόλυνση με τον Covid-19 λόγω της εγγύτητας με άλλους ή της μη διαθεσιμότητας καθαρού νερού ή σαπουνιού. Είναι επιτακτική ανάγκη να διατηρηθεί η αξιοπρέπεια στο επίκεντρο του νομικού πλαισίου.

Βέβαια, όταν διακυβεύονται πολλαπλές αξιώσεις αξιοπρέπειας, και αναπόφευκτα έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους, η ίδια η έννοια της αξιοπρέπειας, σε φιλοσοφικό επίπεδο, δεν δίνει απαντήσεις. Ωστόσο, δημιουργεί ένα πρόσφορο έδαφος για τις ερωτήσεις που πρέπει να τίθενται. Οι νομικές και πολιτικές αποφάσεις θα πρέπει να σέβονται την ανθρώπινη ζωή και να προστατεύουν την ποιότητα της ανθρώπινης ζωής, έτσι ώστε όλοι οι άνθρωποι να μπορούν να ζουν με αξιοπρέπεια⁶¹. Ωστόσο, σε περιόδους κρίσης όπως η πανδημία που βιώνουμε, στην καρδιά του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων βρίσκεται μια πρακτική πρόκληση συνυφασμένη με ένα θεωρητικό πρόβλημα, το οποίο επηρεάζει άρρηκτα τα δικαιώματα όπως η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, το δικαίωμα στον αυτοκαθορισμό και την ελευθερία έκφρασης

Η πρακτική πρόκληση είναι ότι πολλές από τις πιο σοβαρές και συστηματικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων συμβαίνουν κατά τη διάρκεια δημόσιων καταστάσεων έκτακτης ανάγκης, όταν τα κράτη χρησιμοποιούν εξαιρετικές εξουσίες για την αντιμετώπιση απειλών κατά της δημόσιας τάξης. Σύμφωνα με τη θεωρία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα κράτη φέρουν την υποχρέωση να προστατεύουν την ίση ελευθερία των υπηκόων τους σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης - ακόμα κι αν αυτό απαιτεί παρέκκλιση από κάποιους κανόνες ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως τα δικαιώματα έκφρασης, κίνησης και ειρηνικής συνέλευσης. Οι μη υποχρεωτικοί κανόνες ανθρωπίνων δικαιωμάτων υπόκεινται σε παρέκκλιση σε περιβάλλοντα όπου η αυστηρή τήρηση αυτών των κανόνων θα έρχονταν σε αντίθεση με την πρωταρχική υποχρέωση του κράτους να εγγυάται την ασφάλεια και την ίση ελευθερία των υποκειμένων.

Αλλά τα κράτη πρέπει επίσης να αποφύγουν τη λήψη μέτρων σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης που απλώς θα αντικαθιστούσαν την ιδιωτική κυριαρχία με τη δημόσια κυριαρχία. Έτσι, τα κράτη δεν μπορούν ποτέ να παρεκκλίνουν από

---

⁶¹ May, James and Daly, Erin, Dignity Rights for a Pandemic (July 4, 2020). Law, Culture, and the Humanities: Legality and Dignity, 2020.

επιτακτικούς κανόνες όπως οι απαγορεύσεις κατά της γενοκτονίας, η παρατεταμένη αυθαίρετη κράτηση ή τα βασανιστήρια, επειδή η παραβίαση αυτών των κανόνων δεν θα μπορούσε ποτέ να συνάδει με την υποχρέωση του κράτους να εγγυηθεί την ασφάλεια και την ίση ελευθερία του κοινού. Το διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει αυτές τις αρχές σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης - επιτρέποντας την παρέκκλιση ορισμένων κανόνων σε ορισμένα πλαίσια - για να διασφαλίσει ότι τα άτομα αντιμετωπίζονται πάντα ως αυτοσκοπός και όχι απλώς ως μέσο για τους σκοπούς του κράτους. Τα κράτη μπορούν να χρησιμοποιούν εξουσίες έκτακτης ανάγκης μόνο όταν οι απαιτητικές περιστάσεις θέτουν σε κίνδυνο την ικανότητα του κράτους να εγγυάται ασφαλή και ίση ελευθερία, και μόνο όπου τα συγκεκριμένα μέτρα που εφαρμόζονται είναι απολύτως απαραίτητα για αυτόν τον σκοπό.

Η πανδημία του Covid-19 άλλαξε αναμφισβήτητα την κοινωνική και οικονομική ζωή των ανθρώπων, όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτό φάνηκε από την στάση των πολιτικών, των ΜΜΕ και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, τα οποία τόνισαν με emphaticό τρόπο τον έκτακτο χαρακτήρα της, ανάγοντάς το όμως, αδικαιολόγητα, ως ένα συμβάν μοναδικό στην ανθρώπινη ιστορία· ωστόσο, τόσο η διασπορά του ιού όσο και το ποσοστό θνησιμότητάς αποτελούν φαινόμενα που έχουν συμβεί και πάλι στο παρελθόν, επαναφέροντας στο προσκήνιο ανάλογες ανθρώπινες μνήμες⁶².

3.2 Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας

Τηλεόραση και Διαδίκτυο αναδείχθηκαν στους πρώτους ανταποκριτές της πορείας της πανδημίας και της καθημερινότητας που βίωσε η ανθρωπότητα τα τελευταία σχεδόν δύο χρόνια. Η καθημερινή ζωή των πολιτών βγαλμένη πλέον από κάποιο σενάριο επιστημονικής φαντασίας, λόγω των περιοριστικών μέτρων που επεβλήθησαν και του πρωτόγνωρου για την εποχή χαρακτήρα τους, αποτελούσε πρώτη είδηση. Έτσι, οι τηλεοπτικές κάμερες βρέθηκαν σε κάθε γειτονιά για να μεταδώσουν με περίσσιο ενδιαφέρον το κλίμα που επικρατούσε στις οικογένειες της διπλανής πόρτας.

Ωστόσο, ο πολίτης έχει την αξίωση να γίνεται σεβαστό το δικαίωμά του «επί της ίδιας αυτού εικόνας» και να μην υφίσταται, χωρίς την θέλησή του, την απευθείας

---

⁶²Καμτσιδου, Ι. (2020). Η πανδημία και η αναχώρηση του δικαίου. Δικαιώματα του Ανθρώπου.

τηλεοπτική του μετάδοση την ώρα λ.χ. που βρίσκεται σε ουρά έξω από φαρμακείο, τράπεζα ή σουπερμάρκετ ή την ώρα που απολαμβάνει τον περίπατό του⁶³. Και τούτο η χωρίς τη συναίνεση αναπαράσταση, λήψη, αναπαραγωγή και χρησιμοποίηση της εικόνας και της φωνής συνιστούν, προσβολή της προσωπικότητας.(ΕΔΔΑ, Ρεκλός και Δαβουρλή κατά Ελλάδας 15.1.2009) Συνεπώς, κάθε φωτογράφιση, βιντεοσκόπηση, προσωπογραφία και ηχογράφιση που εξατομικεύει πρόσωπο πολλώ δε μάλλον και αν δημοσιευτεί, θίγει την προσωπικότητά του. (ΑΠ 782/2005)

Ακόμα περισσότερο προβληματικό ήταν όταν οι κάμερες συνόδευαν τα αστυνομικά όργανα στους ελέγχους για την τήρηση των περιοριστικών μέτρων, χωρίς φυσικά να ερωτηθούν οι ελεγχόμενοι πολίτες. Πρόκειται για ένα εκ των βασικότερων παραδειγμάτων τριτενέργειας συνταγματικού δικαιώματος όπου ο ιδιώτης- ιδιωτικός τηλεοπτικός σταθμός εν προκειμένω- αποτελεί αποδέκτη του συνταγματικού δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας των πολιτών, προσώπων που δεν κατέχουν κάποια δημόσια θέση ώστε η προβολή της εικόνας τους να δικαιολογείται από κάποιο εύλογο ενδιαφέρον του κοινού. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης έχουν μάλιστα αυξημένο καθήκον σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ιδιωτών λόγω της ισχύος και της απήχησης που διαθέτουν και συνεπώς του μεγέθους της προσβολής που θα προξενήσουν.

Παραλλήλως, κρίσιμο παραμένει το ερώτημα πώς επηρεάζει η έλλειψη πλουραλισμού στα ΜΜΕ τον δημόσιο διάλογο σχετικά με την πανδημία. Παραγνωρίστηκε πως στην κριτική, ακόμα και κατά την διάρκεια μιας κρίσιμης κατάστασης όπως η πανδημία, δεν είναι συνταγματικά ορθό να τίθενται όρια. Η κριτική σε μια δημοκρατική κοινωνία που προασπίζει και σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα, πρέπει να είναι άνευ όρων. Η κριτική δεν οριοθετείται, πολλώ δε μάλλον στην περίπτωση που νοείται ως αξιολογική προσέγγιση αναφορικά με τον δημόσιο λόγο, εξαίρεση από τις οποίες δεν θα έπρεπε να είναι και οι επιστημονικές απόψεις των ειδικών συμβούλων που διατηρούν οι εκάστοτε κυβερνήσεις. Επιπλέον, μια αξιολογική προσέγγιση δεν ελέγχεται με γνώμονα την αλήθεια ή το ψέμα που περικλείει, ενώ είναι ποινικά κολάσιμη ή περιορίζεται, μονάχα σε αυταρχικά

---

⁶³ Βλαχόπουλος, Σ. (2020), Συνταγματικός μιθριδατισμός. Οι ατομικές ελευθερίες σε εποχές πανδημίας, Ευρασία.

καθεστώτα, όταν οι απόψεις που εκφέρονται δεν συνάδουν με τις βλέψεις και τις επιδιώξεις των εχόντων την εξουσία⁶⁴.

Σε διαφορετική περίπτωση, όταν δηλαδή οι δυσμενείς χαρακτηρισμοί που στρέφονται κατά προσώπων και των απόψεών τους δεν είναι αποδεκτοί, τότε αυτομάτως θα οδηγούμαστε στην νομιμοποίηση μόνο της θετικής κριτικής. Κάτι τέτοιο όμως αντίκειται στο σύνταγμα, ακόμα και αν υφίστανται συνθήκες έκτακτης ανάγκης. Συνεπώς, κάθε πρόσωπο που εκτίθεται στην δημόσια πραγματικότητα, πρέπει να είναι σε θέση να δέχεται την κριτική, δίχως να εξαιρούνται οι επιστήμονες που γνωμοδοτούν για την πανδημία. Σε διαφορετική περίπτωση θα καταστρατηγείτο ο δημόσιος διάλογος και αναπόφευκτά θα προσιδιάζαμε σε αυταρχικά καθεστώτα⁶⁵.

Στο πλαίσιο ειδικά της πανδημίας θεμελιώδη δικαιώματα όπως η ελευθερία του λόγου, η ανεμπόδιστη πρόσβαση στην πληροφόρηση και ο πλουραλισμός στα ΜΜΕ αποτελούν την λύση στην προσπάθεια καταστράτηγησης αυτών των δικαιωμάτων⁶⁶. Οι περιορισμοί των δημοσιογραφικών ερωτήσεων στα πλαίσια της καθημερινής ενημέρωσης για την υγειονομική κατάσταση και την λήψη των σχετικών μέτρων δεν ανταποκρίθηκε στον δημοκρατικό ρόλο και την ελευθερία των ΜΜΕ⁶⁷. Μάλιστα, την στιγμή που η συντριπτική πλειοψηφία των εντύπων και των τηλεοπτικών μέσων δεν απέκκλιναν από την κυβερνητική γραμμή. Η διατύπωση κριτικής θεωρήθηκε εν πολλοίς ότι προσβάλλει την προσπάθεια αντιμετώπισης της πανδημίας και έτσι ουσιαστικά απονομιμοποιήθηκε δημόσια και ιδιωτικά⁶⁸.

Στην πράξη το δικαίωμα στην έκφραση του άρθρου 14Σ δέχτηκε καίριο πλήγμα από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης στην προσπάθειά τους να επισημάνουν την επικινδυνότητα του ιού. Έτσι, απόψεις που υποστήριζαν ότι η νόσος δεν δικαιολογούσε τέτοιου μεγέθους ή τέτοιου είδους περιορισμούς, είτε δεν προβάλλονταν καθόλου, ακόμα και αν αυτές προέρχονταν από την επιστημονική κοινότητα, είτε κόβονταν βιαίως από τον τηλεοπτικό αέρα, είτε χλευάζονταν από παρουσιαστές και δημοσιογράφους παρουσιάζοντας τους υποστηρικτές τους ως «ψεκασμένους». Τούτο είχε ως αποτέλεσμα την ευθεία προσβολή του δικαιώματος

⁶⁴Κοντιάδης, Ξ. Ι. (2020). Πανδημία και ελευθερία του λόγου. Πρώτο θέμα.

⁶⁵Ο.π.

⁶⁶Ο.π.

⁶⁷Τσιτσελίκης, Κ. (2020). Η υγειονομική κρίση του 2020 και η εντροπία του α-πολιτικού. Ανάκτηση από Constitutionalism:

<https://www.constitutionalism.gr/i-igeionomiki-krisi-tou-2020-kai-i-entropia-toy-apolitikou/>

⁶⁸Ο.π.

της ελεύθερης έκφρασης -προερχόμενη από ιδιώτη- σε μια περίοδο που η ανταλλαγή πληροφοριών, σκέψεων και δεδομένων, θα μπορούσε να δημιουργήσει ένα γόνιμο διάλογο, με το οποίο αθεμελίωτες απόψεις θα είχαν μεν χρόνο προβολής, αλλά με βάσιμα αντεπιχειρήματα θα φανεωνόταν η ανεπάρκειά τους.

Καίτοι ωστόσο στόχος των ΜΜΕ ήταν να ενημερώσουν για την κρισιμότητα της κατάστασης, συχνά ξέφευγαν. Αντ' αυτού, καλλιέργησαν συστηματικά το συναίσθημα του πανικού και ταυτόχρονα οδηγήθηκαν σε τακτικές προς παραπληροφόρηση του κοινού, και μάλιστα σε μια περίοδο, κατά την οποία οι πολίτες, περιορισμένοι στα σπίτια τους και αποκλεισμένοι από βασικές απολαύσεις της καθημερινότητας, εν μέσω φόβου για την διασπορά του ιού, ενημερώνονταν συχνά για τις εξελίξεις, κάτι που φυσικά δεν συμβάδιζε με τον κοινωνικό ρόλο των ΜΜΕ, εντείνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τα προβλήματα στην αντιμετώπιση της κρίσης⁶⁹.

Κρίσιμη είναι η κατοχύρωση της ακρίβειας της πληροφόρησης και ο περιορισμός των ψευδών ειδήσεων γνωστών και ως «fake news», καθώς και η εδραίωση κανόνων δεοντολογίας ως προς τον τρόπο παρουσίασεως των πληροφοριών, προκειμένου να αποφεύγεται η πρόκληση περαιτέρω πανικού. Σχετικά με το τελευταίο, ενδεχόμενη ενεργοποίηση του ΕΣΡ θα ήταν θεμιτή, σε περιπτώσεις που τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσεως καταπατούν τους κανόνες δεοντολογίας. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 15 παρ. 2 Σ κατοχυρώνεται η κοινωνική αποστολή της ραδιοφωνίας και της τηλεοράσεως καθώς και η σημασία της αντικειμενικής και αμερόληπτης πληροφόρησης, με σεβασμό στην ανθρώπινη αξία. Ως εκ τούτου, ο έλεγχος των δημοσιογραφικών καναλιών την περίοδο της πανδημίας και η δραστηριοποίηση του ΕΣΡ επιτάσσεται για λόγους υπέρτερου εννόμου δημοσίου συμφέροντος και αποτελεί κομμάτι μιας γενικότερης προσπάθειας αντιμετώπισης των εξαιρετικών αυτών υγειονομικών και μη συνθηκών, σε καμία όμως περίπτωση η παρέμβαση δεν πρέπει να είναι ακραία και υπέρμετρη, ώστε η δημοσιογραφία να αποκτά τον ρόλο της εξυπηρέτησης κρατικών συμφερόντων⁷⁰.

---

⁶⁹Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Φ. (2020). Η προστασία των προσωπικών δεδομένων σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από Justitia:

https://gefragoulis.blogspot.com/2020/04/blog-post_25.html?m=1

⁷⁰Ο.π.

Παράλληλα, οι ψηφιακές πλατφόρμες σταδιακά έχουν λάβει έναν διττό ρόλο: αφενός ως τεχνολογικές υποδομές που διευκολύνουν ελεύθερη έκφραση και πληροφόρηση και αφετέρου ως παράγοντας της ρύθμισής της. Η δε τωρινή πολιτική των ψηφιακών πλατφορμών είναι να διαγράφει περιεχόμενα υπό την υποψία και μόνο ότι είναι παράνομα ή αντίκεινται στους δεοντολογικούς τους κανόνες τους (λ.χ. Community Standards του Facebook, Twitter Rules). Ο έλεγχος αυτός λαμβάνει χώρα από την ομάδα των moderators των πλατφορμών παράλληλα με τη χρήση αλγορίθμων.

Η πρακτική αυτή, όταν συντελεί στην απόσυρση περιεχομένων, τα οποία, με βάση τα εθνικά Συντάγματα, θα ήταν αδύνατο να κριθούν ως παράνομα, έχει χαρακτηριστεί ως «παράπλευρη λογοκρισία». Ο όρος «παράπλευρη» υποδηλώνει την άσκηση ελέγχου από τους ενδιαμέσους παρόχους σε περιεχόμενα που δεν έχουν παράγει οι ίδιοι αλλά οι χρήστες τους. Πρόκειται για κάτι αντίστοιχο με το «κόψιμο» στον τηλεοπτικό αέρα, αφού ο φορέας του δικαιώματος στην έκφραση, παρεμποδίζεται στην ελεύθερη ανάπτυξη των στοχασμών του από τις νέες πανίσχυρες «ιδιωτικές εξουσίες» στον σύγχρονο κόσμο⁷¹.

Έτσι, οι κυρώσεις που επιβάλλουν οι ψηφιακές πλατφόρμες στους χρήστες τους, λ.χ. η διαγραφή των δημοσιεύσεών τους, η παρωδική ή μόνιμη απενεργοποίηση των λογαριασμών τους, δύναται να ελεγχθούν με επίκληση των κανόνων των συνταγματικών κειμένων και των διεθνών συμβάσεων που προστατεύουν την ελευθερία της έκφρασης και της πληροφόρησης, διότι στη σχέση μεταξύ παρόχων και χρηστών ισχύει κατ' εξοχήν η αρχή της «τριτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων, λόγω της ασυμμετρίας εξουσίας μεταξύ των αντισυμβαλλομένων μερών⁷².

Σε κάθε περίπτωση, η ελευθερία της έκφρασης έχει έναν από τους πιο ουσιαστικούς ρόλους, τόσο σε ομαλές περιόδους όσο και σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, λόγω της ιδιαίτερης σημασίας της για την ενημέρωση του κοινού σχετικά με τα τρέχοντα γεγονότα υπό τις παρούσες συνθήκες. Επίσης, είναι εύκολο να παρέμβεις στην ελευθερία της έκφρασης χωρίς καμία νομική βάση, ειδικά σε χώρες που δεν έχουν

---

⁷¹Ανθόπουλος, Χ. (2021). Ψηφιακές πλατφόρμες και έλεγχος των περιεχομένων της πληροφόρησης online. Ανάκτηση από Constitutionalism: <https://www.constitutionalism.gr/psifiakes-platformes-kai-elegxos-periexomenon-tis-pliroforisis-online/?hlite=%27%CF%84%CF%81%CE%B9%CF%84%CE%B5%CE%BD%CE%AD%CF%81%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CE%B1%27>

⁷²Ο.π.

μακρά εμπειρία στη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών, κάτι που καταδεικνύει για ποιον λόγο αντί να περιορίζεται, είναι επιτακτική ανάγκη να προστατεύεται.

3.3 Οι εργασιακές σχέσεις και οι μεταφορές

Στις 24 Αυγούστου 2021, μέλη της γαλλικής πυροσβεστικής υπηρεσίας άσκησαν αίτημα για αναστολή της υποχρεωτικότητας του εμβολιασμού ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Επικουρικά, ζήτησαν να ανασταλούν οι διατάξεις⁷³ που απαγορεύουν σε ανεμβολίαστα άτομα να ασκήσουν το επάγγελμά τους ή να λάβουν τον μισθό τους⁷⁴. Το δικαστήριο δεν δέχθηκε την αγωγή, καθώς έκρινε ότι οι αιτούντες δεν αντιμετώπιζαν πραγματικό κίνδυνο ή βλάβη μη αναστρέψιμη που να δικαιολογεί την εφαρμογή του άρθρου 39 του Κανονισμού του Δικαστηρίου (Προσωρινά μέτρα)⁷⁵. Με αφορμή την ανωτέρω δικαστική υπόθεση στην Γαλλία, βλέπουμε πως ένα ιδιαίτερο ζήτημα έχει ανακύψει από την γενικότερη προβληματική του εμβολιασμού για την αντιμετώπιση της Covid-19 ως προς την επιβολή του στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών και κυρίως σε ευαίσθητους για την εξάπλωση του κορωνοϊού χώρους, όπως οι χώροι εργασίας ή οι μεταφορές επιβατών, κυρίως οι αεροπορικές και ακτοπλοϊκές. Στην περίπτωση όμως συγκεκριμένα του ως άνω παραδείγματος, ως προς τους εργαζομένους στον δημόσιο τομέα, αυτό θα μπορούσε να γίνει μόνο με νόμο, διότι εν προκειμένω πρόκειται για σχέση κράτους και ιδιώτη όπου ισχύει η δικαιοκρατική αρχή της νομιμότητας⁷⁶.

Όσον αφορά το ζήτημα των εργασιακών σχέσεων, ο νομοθέτης πρέπει να αξιολογήσει και να σταθμίσει τόσο το συνταγματικά κατοχυρωμένο διευθυντικό δικαίωμα του εργοδότη (επιχειρηματική ελευθερία, άρθρο 5 παρ. 1 Σ) όσο και το δικαίωμα στον σωματικό αυτοκαθορισμό των εργαζομένων (άρθρο 5 παρ. 5 Σ), καθώς και το δικαίωμα της επαγγελματικής ελευθερίας (άρθρο 5 παρ. 1 Σ), όσο και

⁷³Γαλλικός Νόμος της 5ης Αυγούστου 2021.

⁷⁴Δικαιολογητική βάση της αγωγής αποτέλεσαν τα άρθρα 2 (δικαίωμα στη ζωή) και 8 (δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής και της ιδιωτικότητας) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα.

⁷⁵https://www.lawspot.gr/nomika-nea/aperripse-aitima-kata-ton-metron-ypohreotikoy-emvoliasmoy-eyropaiko-dikastirio?lspt_destination=upgrade

⁷⁶Τσιλιώτης, Χ. (2021). Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στις ιδιωτικές, ιδιαίτερα τις εργασιακές, σχέσεις και η αναβίωση της θεωρίας της «τρίτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ανάκτηση από SyntagmaWatch: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-ypoxrewtikotita-tou-emvoliasmou-stis-idiwtikes-idiaitera-tis-ergasiakes-sxeseis-kai-h-anaviwsi-ths-thewrias-ths-tritenergeias-twn-themeliwdwn-dikaiwmatwn/>

τα προσωπικά δεδομένα (άρθρο 9Α Σ). Η ενδεδειγμένη λύση θα προκύψει έπειτα από στάθμιση και με βάση την αρχή της αναλογικότητας των εννόμων αγαθών⁷⁷.

Ειδικότερα, το ελληνικό Σύνταγμα προστατεύει το δικαίωμα στην υγεία και στη ζωή σε αρκετές συνταγματικές διατάξεις. Κατά το άρθρο 5 παρ. 2 του Συντάγματος, όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής τους ενώ σύμφωνα με το άρθρο 21 παρ. 3 του Συντάγματος προβλέπεται ότι το «Κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών». Την ίδια στιγμή, το άρθρο 5 παρ. 5 του Συντάγματος ορίζει ότι ο κάθε άνθρωπος «έχει δικαίωμα στην προστασία της υγείας». Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, ότι η λήψη μέτρων από την μεριά της πολιτείας για την προστασία της υγείας είναι επιταγή του θεμελιώδους νόμου του Κράτους, ο οποίος και δικαιολογεί τυχόν περιορισμούς σε θεμελιώδη δικαιώματα όπως το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος σχετικά με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου.

Κατά τον Βλαχόπουλο, η διάταξη είναι διάταξη γενικού χαρακτήρα οπότε υποχωρεί όταν εφαρμόζονται ειδικότερες διατάξεις σχετικά με άλλα, θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Ως εκ τούτου, κατά τον καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου, εφόσον η διάταξη θέτει ως όριο στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας τα δικαιώματα των άλλων, και ειδικότερα στην περίπτωση μας το δικαίωμα στην υγεία, φαίνεται πως ο συντακτικός νομοθέτης προβαίνει σε μια γενική αξιολόγηση, η οποία και θα πρέπει πάντα να λαμβάνεται υπόψη όταν προκύπτει σύγκρουση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁷⁸.

Νομολογιακά, ο υποχρεωτικός εμβολιασμός σε περιπτώσεις ακραιφνώς μεταδοτικών ασθενειών δεν φαίνεται να έρχεται σε σύγκρουση με το Σύνταγμα⁷⁹. Σε γενικές γραμμές, τα δικαστήρια, όπως και στην περίπτωση της Γαλλίας, φαίνεται να συμμορφώνονται στις κρατικές εκτιμήσεις σχετικά με την αναγκαιότητα παρέμβασης στα ανθρώπινα δικαιώματα. Σχετικά με το επιχείρημα της αυτοδιάθεσης (άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος), στην σφαίρα επιρροής της οποίας περιλαμβάνεται φυσικά και ο εμβολιασμός, το δικαίωμα αυτό υποχωρεί όταν ο υποχρεωτικός εμβολιασμός αποτελεί το κατάλληλο, αναγκαίο και πρόσφορο μέτρο για την προστασία της

---

⁷⁷Ο.π.

⁷⁸Βλαχόπουλος, Σ. (2021, Φεβρουάριος). Σύνταγμα, εμβολιασμός και Covid- 19. Προδημοσίευση από το τεύχος 2/2021 του περιοδικού Δίκαιο Τεχνολογίας και Επικοινωνίας. Διαθέσιμο σε: <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/syntagma-emvoliasmos-kai-covid-19>

⁷⁹Την ίδια άποψη ακολουθεί και η θεωρία.

δημόσια υγείας σε εξαιρετικά έκτακτες συνθήκες όπως η πανδημία. Και αυτό διότι, με τα μέχρι σήμερα επιστημονικά δεδομένα, οι εμβολιασμένοι στην περίπτωση που κολλήσουν, κατά κανόνα δεν βιώνουν ακραία συμπτώματα και ελαχιστοποιούνται οι πιθανότητες νοσηλείας τους σε Μονάδες Εντατικής Θεραπείας. Εκτός των άλλων, άνθρωποι που έχουν εμβολιαστεί κατά του Covid-19, φέρουν μικρότερο υικό φορτίο σε σχέση με τους ανεμβολίαστους και ως εκ τούτου δεν μεταδίδουν με την ίδια ευκολία τον ιό.

Η απόφαση, επομένως, για τον υποχρεωτικό εμβολιασμό και τις προϋποθέσεις του ανήκει στα όργανα της Πολιτείας, ώστε να είναι πιο ξεκάθαρες και ελέγξιμες, τόσο σε επίπεδο σταθμίσεων όσο και των τυχόν εξαιρέσεων, ούτως ώστε να μπορέσει να επιτευχθεί ένα σαφές πλαίσιο. Τούτο επιτάσσει άλλωστε το άρθρο 25 παρ. 1 Συντ, σύμφωνα με το οποίο οι κάθε είδους περιορισμοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων *«πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας»*⁸⁰. Ο νομοθέτης πρέπει εξειδικεύσει τις περιπτώσεις σύμφωνα με τις οποίες ο εμβολιασμός για τους εργαζομένους είναι υποχρεωτικός καθώς και ενδεχόμενες επιπτώσεις από την άρνηση του ατόμου να εμβολιαστεί, όπως για παράδειγμα η υποχρεωτική άδεια με περιορισμένες αποδοχές, η διαθεσιμότητα ή η αναστολή της εργασιακής σύμβασης⁸¹. Σε περιπτώσεις που ο νομοθέτης δεν έχει προβεί σε ρύθμιση, παραμένει το ερώτημα εάν ο ιδιώτης, εργοδότης ή εταιρία μεταφοράς προσώπων, μπορεί να το επιβάλει. Έχει ο εργοδότης το δικαίωμα να απαιτήσει τον εμβολιασμό όλων των εργαζόμενων στα πλαίσια της υποχρέωσής του να προσφέρει στους εργαζόμενους στην επιχείρησή του ένα ασφαλές περιβάλλον;

Εδώ τυγχάνει σε εφαρμογή η θεωρία της «τριτενέργειας»⁸². Διατάξεις του Αστικού Κώδικα και του Εργατικού Δικαίου σύμφωνα με τις οποίες τα ανωτέρω θεμελιώδη

---

⁸⁰Παυλόπουλος, Π. (2021). Η Κοινωνικοοικονομική «Ιδεολογία» του Συντάγματος. Οι παραδοσιακές συνιστώσες και οι σύγχρονες «φυγόκεντρες» οικονομικές τάσεις. The Pressroom.

⁸¹Κοντιάδης, Ξ.& Φωτιάδου, Α. (2021). Εργασιακά δικαιώματα και υποχρεωτικός εμβολιασμός. Ανάκτηση από SyntagmaWatch:

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ergasiaka-dikaiwmata-kai-ypoxrewtikos-emvoliasmos/>

⁸²Τσιλιώτης, Χ. (2021). Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στις ιδιωτικές, ιδιαίτερα τις εργασιακές, σχέσεις και η αναβίωση της θεωρίας της «τριτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ανάκτηση από SyntagmaWatch:

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-ypoxrewtikotita-tou-emvoliasmou-stis-idiwtikes-idiaitera-tis-ergasiakes-sxeseis-kai-h-anaviwsi-ths-thewrias-ths-tritenergeias-twn-themeliwdwn-dikaiwmatwn/>

δικαιώματα μπορούν να εφαρμοστούν είναι οι το διευθυντικό δικαίωμα του εργοδότη (ΑΚ 652), η υποχρέωση του εργοδότη για την τήρηση μέτρων που αφορούν τη ζωή και την υγεία των εργαζομένων (ΑΚ 662), η καταγγελία της σύμβασης εργασίας για σπουδαίο λόγο (ΑΚ 672), η απαγόρευση μονομερούς βλαπτικής μεταβολής των όρων εργασίας (το άρθρο 7 εδ. α' Ν. 2112/1920) και εν γένει η απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος (ΑΚ 281), η υποχρέωση παροχής εργασίας όπως επιτάσσουν οι αρχές της καλής πίστης, των χρηστών και συναλλακτικών ηθών (288 ΑΚ)⁸³. Δύναται να κριθεί συνταγματικό, τόσο υπό τη ισχύουσα νομοθεσία όσο και υπό μια νέα νομοθετική πρόβλεψη, ένας εργοδότης να απαιτεί τον εμβολιασμό από τους εργαζομένους του, με την επίκληση της αρχής της αναλογικότητας⁸⁴.

Συνεπώς, σε υγειονομικούς χώρους (βλ. εργοστάσια, νοσοκομεία, κλινικές, οίκοι ευγηρίας) όπου καλλιεργούνται γόνιμες συνθήκες για την διασπορά του ιού αυξάνοντας έτσι τις πιθανότητες προσβολής, νόσησης και φυσικά διασπορά του ιού, η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού του προσωπικού είναι αναγκαία. Αυτό επιτάσσεται τόσο από το συνταγματικά κατοχυρωμένο διευθυντικό δικαίωμα του εργοδότη, αλλά ως επί το πλείστο από την υποχρέωσή του να προστατεύει την ζωή και την καλή υγεία των εργαζομένων και φυσικά των ασθενών ή τροφίμων του. Σε διαφορετική περίπτωση, η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού θα πρέπει να κρίνεται *ad hoc*, και να λαμβάνεται υπόψη ο αριθμός των εργαζομένων, τα επίπεδα συγχρωτισμού μεταξύ τους, οι συνθήκες στον εργασιακό χώρο και φυσικά η επαφή με τους πελάτες, όλα αυτά στα πλαίσια της αρχής της αναλογικότητας⁸⁵.

Τα όρια της έννομης τάξης είναι πιο σαφή όταν έχουμε να κάνουμε με κυρώσεις στις περιπτώσεις άρνησης εμβολιασμού. Ο εμβολιασμός δεν μπορεί να λάβει χώρα με την βία ενώ οι αρχές της αξίας του ανθρώπου και η αρχή της αναλογικότητας θέτουν περαιτέρω φραγμούς⁸⁶. Βέβαια, τα πράγματα δυσκολεύουν όταν έχουμε να κάνουμε

---

⁸³Ο.π.

⁸⁴Κοντιάδης, Ξ. & Φωτιάδου, Α. (2021). Εργασιακά δικαιώματα και υποχρεωτικός εμβολιασμός. Ανάκτηση από SyntagmaWatch:

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ergasiaka-dikaiwmata-kai-ypoxrewtikos-emvoliasmos/>

⁸⁵Τσιλιώτης, Χ. (2021). Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στις ιδιωτικές, ιδιαίτερα τις εργασιακές, σχέσεις και η αναβίωση της θεωρίας της «τρίτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ανάκτηση από SyntagmaWatch:

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-ypoxrewtikotita-tou-emvoliasmou-stis-idiwtikes-idiaitera-tis-ergasiakes-sxeseis-kai-h-anaviwsi-ths-thewrias-ths-tritenergeias-twn-themeliwdwn-dikaiwmatwn/>

⁸⁶Βλαχόπουλος, Σ. (2021). Σύνταγμα, εμβολιασμός και Covid- 19. Δίκαιο Τεχνολογίας και Επικοινωνίας. <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/syntagma-emvoliasmos-kai-covid-19>

με τυχόν προσλήψεις, εκεί όπου συχνά οι διακρίσεις λαμβάνουν χώρα άτυπα. Αντίθετα, σε περιπτώσεις απόλυσης ή καταπάτησης των δικαιωμάτων είναι πιο ξεκάθαρη. Για παράδειγμα, η απόλυση εργαζομένου που αρνείται να εμβολιασθεί κρίνεται πως αντίκειται στο Σύνταγμα. Θα μπορούσαν να επιβληθούν λιγότερο επαχθή μέτρα όπως η μετακίνηση σε διαφορετική θέση εργασίας προκειμένου να αποφευχθεί τυχόν απόλυση που θα καθιστούσε εξαιρετικά δυσχερή την επιβίωση του ίδιου και της οικογένειάς του, μια συνθήκη που αντιβαίνει τις αρχές του κράτους προνοίας⁸⁷.

Έτσι, το μέτρο του υποχρεωτικού εμβολιασμού και οι συνέπειες σε ενδεχόμενη άρνηση του εργαζομένου να συμμορφωθεί με τις αποφάσεις του εργοδότη του, είναι σκόπιμο να επιβάλλονται με βάση την αρχή της αναλογικότητας και της αναγκαιότητας. Σε περίπτωση λοιπόν που οι εργαζόμενοι δεν συμφωνήσουν σε απόφαση για υποχρεωτικό εμβολιασμό, η καταγγελία της συμβατικής σχέσης θα πρέπει να αποτελέσει το έσχατο μέτρο, σε περίπτωση που κριθεί πως άλλα μέτρα, λιγότερο επαχθή, μπορεί να είναι περισσότερο αποτελεσματικά (λ.χ. μετάθεση σε άλλο χώρο που δεν θα υπάρξει επαφή με το κοινό, τηλεργασία, άδεια άνευ αποδοχών). Αυτού του είδους τα μέτρα, σε ιδιάζουσες συνθήκες υγειονομικούς κρίσεως, δεν θα μπορούσαν να κριθούν ως αδικαιολόγητη μονομερής βλαπτική μεταβολή των συνθηκών εργασίας για τον εργαζόμενο, έστω και αν υπό κανονικές συνθήκες η απάντηση θα ήταν διαφορετική⁸⁸.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η στάση του εργαζομένου κατά την πλήρωση των εργασιακών του υποχρεώσεων, θα πρέπει να ελέγχεται βάσει του άρθρου 288 ΑΚ, σύμφωνα με τις αρχές της καλής πίστης και των χρηστών ηθών, ενώ οι αποφάσεις του εργοδότη σχετικά με την υποχρεωτικό εμβολιασμό του προσωπικού του και ταυτοχρόνως οι αποφάσεις του σε ενδεχόμενη άρνηση, πρέπει να ελέγχεται τόσο βάσει των γενικών ρητρών όπως τα χρηστά και συναλλακτικά ήθη αλλά και βάσει του κοινωνικού-οικονομικού σκοπού του δικαιώματος, σύμφωνα με το άρθρο 281

---

⁸⁷Ο.π.

⁸⁸Τσιλιώτης, Χ. (2021). Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στις ιδιωτικές, ιδιαίτερα τις εργασιακές, σχέσεις και η αναβίωση της θεωρίας της «τρίτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ανάκτηση από SyntagmaWatch: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-ypoxrewtikotita-tou-emboliasmou-stis-idiwtikes-idiaitera-tis-ergasiakes-sxeseis-kai-h-anaviwsi-ths-thewrias-ths-tritenergeias-twn-themeliwdwn-dikaiwmatwn/>

ΑΚ⁸⁹. Στην ερμηνεία των εν λόγω αόριστων νομικών εννοιών θα πρέπει πρωτίστως να ληφθούν υπόψη τα θεμελιώδη δικαιώματα αμοτέρων των μερών και τα δικαιοκρατικά μέσα επίλυσης της σύγκρουσής τους.

Πάντως, υπό την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας κατά τα ανωτέρω μπορεί να θεωρηθεί ως έσχατο μέσο η καταγγελία της σύμβασης εργασίας από τον εργοδότη σε περίπτωση μη εμβολιασμού του εργαζομένου ως «σπουδαίος λόγος» κατά το άρθρο 672 ΑΚ⁹⁰. Και στις δύο περιπτώσεις, τα θεμελιώδη δικαιώματα εργοδότη και εργαζομένου που έρχονται σε σύγκρουση, καθώς και η αρχή της αναλογικότητας που επιστρατεύεται για την ανεύρεση λύσεως σε τυχόν συγκρούσεις, μπορούν να φανούν ιδιαίτερος χρήσιμα στον δικαστή, ο οποίος καλείται να κρίνει κατ' ουσίαν εργατικές διαφορές, όσο και στον αναιρετικό δικαστή όταν εφαρμόζεται το άρθρο 559 περ. 1 ΚΠολΔ, οι οποίοι καλούνται να ερμηνεύσουν τις ανωτέρω γενικές ρήτρες καθώς και αόριστες νομικές έννοιες προκειμένου να αποφανθούν για ανακυπτόμενες δικαστικές διαφορές⁹¹.

Εξάλλου, ο ρόλος των δικαστηρίων είναι να κρίνει και για την συνταγματικότητα των μέτρων που έλαβαν οι κυβερνήσεις για την αντιμετώπιση του COVID – 19. Στην περίπτωση παρεκκλίσεων από τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, ένα εθνικό δικαστήριο ή τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα καλούνται να διερευνήσουν, σε έναν πρώτο βαθμό, εάν πληρούνται οι προϋποθέσεις για παρέκκλιση και, εάν όχι, θα διαπιστώσουν παραβίαση των εν λόγω ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σε περίπτωση που η παρέκκλιση κρίνεται δικαιολογημένη, το αποφασίζον όργανο θα εξετάσει εάν τα μέτρα συμμορφώνονταν με άλλους σχετικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου και κρίνονται ως επιβεβλημένα από τις ανάγκες της κατάστασης.

Ειδικότερα, όπως και στην περίπτωση της Γαλλίας, έτσι και στην Ελλάδα, εάν κάποιος πολίτης θεωρεί ότι θίγονται τα δικαιώματά του και έχει έννομο συμφέρον, μπορεί να προσφύγει στα δικαστήρια όσον αφορά τη συνταγματικότητα του υποχρεωτικού εμβολιασμού, σύμφωνα με το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος. Βέβαια για να γίνει αυτό, θα πρέπει να εκδοθεί κανονιστική διοικητική πράξη, η οποία και θα μπορεί να προσβληθεί ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας. Και αυτό διότι δικονομικά, οι τυπικοί νόμοι δεν προσβάλλονται ευθέως ενώπιον της

---

⁸⁹Ο.π.

⁹⁰Ο.π.

⁹¹Ο.π.

δικαιοσύνης. Αντ' αυτού, η συνταγματικότητα τους ελέγχονται παρεμπιπτόντως⁹², κατά την προσβολή μιας διοικητικής πράξης, εκδοθείσα υπό τον νόμο αυτό.

Όσον αφορά δε τις μεταφορές, εντοπίζεται και εδώ σύγκρουση ανάμεσα στην επιχειρηματική και την συμβατική ελευθερία των επιχειρήσεων που έχουν ως αντικείμενο την μεταφορά επιβατών σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 1 Σ. Συγκεκριμένα, εντοπίζεται σύγκρουση μεταξύ της προάσπισης των επιχειρηματικών τους συμφερόντων και του δικαιώματος στην προστασία της υγείας των επιβατών και των εργαζομένων (άρθρο 5 παρ. 5 Σ), του δικαιώματος στον σωματικό αυτοκαθορισμό (άρθρο 5 παρ. 5 Σ) και του δικαιώματος στην ελεύθερη μετακίνηση (άρθρο 5 παρ. 3 Σ). Θα ήταν αντισυνταγματική ενδεχόμενη απαγόρευση μετακίνησης ανεμβολιάστων επιβατών στα μέσα μαζικής μεταφοράς, καθώς θα μπορούσε να δημιουργήσει σοβαρά προσκόμματα ή και καθολική αδυναμία στην μετάβαση εκείνων και των οικείων τους στο εργασιακό τους περιβάλλον, δίχως να αποκλείεται και το ενδεχόμενο απομόνωσής τους από τον κοινωνικό περίγυρο⁹³.

Ταυτόχρονα, διαφέρουν ουσιωδώς τα μέτρα που καθιερώνουν απόλυτη απαγόρευση μετακινήσεων στους ανεμβολιάστους σε σύγκριση με άλλα, που έχουν πιο συμβιβαστικό χαρακτήρα, όπως λ.χ. αρνητικό τεστ αντί του εμβολιασμού⁹⁴. Ως εκ τούτου, βάσει των όσων έχουν λεχθεί, θα πρέπει να θεωρηθεί εύλογη και όχι καταχρηστική, σύμφωνα με το άρθρο 281 ΑΚ, η απαίτηση των αεροπορικών ή ακτοπλοϊκών εταιριών για προσκόμιση από τους επιβάτες τους πιστοποιητικού που να προκύπτει ότι ο κάτοχός του δεν είναι φορέας (πιστοποιητικό νόσησης, εμβολιασμού, αντισωμάτων ή αρνητικού διαγνωστικού τέστ αντιγόνου) και να αρνούνται τη σύναψη συμβάσεως μεταφοράς τους σε αρνητική περίπτωση⁹⁵.

Γενικότερα, στην περίπτωση που στο μέλλον προκύψουν περιπτώσεις αμφισβήτησης των μέτρων που ελήφθησαν σε σχέση με την πανδημία COVID-19, τα δικαστήρια και τα διεθνή όργανα ενδέχεται να χρειαστεί να προσφύγουν σε εμπειρογνωμοσύνη στη

---

⁹²Άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος: Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενο του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα.

⁹³Βλαχόπουλος, Σ. (2021). Σύνταγμα, εμβολιασμός και Covid- 19. Δίκαιο Τεχνολογίας και Επικοινωνίας. <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/syntagma-emvoliasmos-kai-covid-19>

⁹⁴Ο.π.

⁹⁵Τσιλιώτης, Χ. (2021). Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στις ιδιωτικές, ιδιαίτερα τις εργασιακές, σχέσεις και η αναβίωση της θεωρίας της «τρίτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ανάκτηση από SyntagmaWatch: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-yboxrewtikotita-tou-emvoliasmou-stis-idiwtikes-idiaitera-tis-ergasiakes-sxeseis-kai-h-anaviwsi-ths-thewrias-ths-tritenergeias-twn-themeliwdwn-dikaiwmatwn/>

δημόσια υγεία για να αξιολογήσουν εάν τα μέτρα που ελήφθησαν ήταν όντως απαραίτητα⁹⁶. Για παράδειγμα, θα μπορούσαν να λάβουν υπόψη ότι ο ΠΟΥ συμβούλεψε τα κράτη να υιοθετήσουν μια ολοκληρωμένη προσέγγιση για την αντιμετώπιση της πανδημίας COVID-19, η οποία περιλαμβάνει όχι μόνο τη λήψη μέτρων δημόσιας υγείας για την επιβολή της κοινωνικής απόστασης, τα οποία έχουν κριθεί αποτελεσματικά, αλλά επίσης την ενδελεχή διάγνωση, την παρακολούθηση και αναφορά περί νοσούντων μέσω της μαζικής χορήγησης και διεξαγωγής τεστ, καθώς και τη ιχνηλάτηση των επαφών για τον εντοπισμό φορέων του ιού και την απομόνωση των ασθενών σε ξεχωριστές δομές. Έτσι θα ελαχιστοποιούνταν οι ιδιωτικές πρωτοβουλίες, προερχόμενες από το εργασιακό και (τηλ)επικοινωνιακό περιβάλλον, που στόχο έχουν τον περιορισμό της μετάδοσης της νόσου, με αμφίβολη όμως νομιμοποίηση στην θεωρία των δικαιωμάτων.

Στην περίπτωση της Δημοκρατίας της Κορέας η οποία εφάρμοσε μέτρα αυτού του είδους αντί αυστηρών μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης με τη μορφή lockdown, κρίθηκε επιτυχής στον περιορισμό της συχνότητας των θανάτων λόγω COVID-19. Επομένως, εάν κριθεί ότι ένα κράτος, με βάση τους διαθέσιμους πόρους που είχε στην διάθεσή του, θα μπορούσε να είχε υιοθετήσει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση που θα επέτρεπε στη διαχείριση της πανδημίας να είναι εξίσου –αν όχι περισσότερο– αποτελεσματική μέσω λιγότερων καταπονήσεων, τότε, η εκτίμηση σχετικά με την αναγκαιότητα των περιορισμών ή των παρεκκλίσεων θα πρέπει γίνει σε μια διαφορετική αξιολογική βάση. Μη ξεχνάμε πως το ζήτημα πέρα από υγειονομικό είναι και βαθιά πολιτικό. Πολλές φορές μάλιστα, η πολιτική χροιά αντανakλάται πολύ περισσότερο από την νομική και τον συνταγματικό διάλογο ως προς τα θιγόμενα δικαιώματα.

3.4 Το κοινωνικό στίγμα

Στα πλαίσια της παρούσας ανάλυσης, δεν θα πρέπει να ξεφύγουν της προσοχής μας οι λανθάνουσες αλλά εξίσου σημαντικές προσβολές των ατομικών δικαιωμάτων, ιδίως αυτών που άπτονται του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, της έκφρασης ως μορφής και προαιτούμενου της ανάπτυξης αυτής και του

---

⁹⁶ Spadaro, A. (2020). COVID-19: Testing the Limits of Human Rights. *European Journal of Risk Regulation*, 11(2), 317-325.

αυτοκαθορισμού σε σχέση με το σώμα. Τέτοιες προσβολές δεν προέρχονται ευθέως από κέντρα ιδιωτικής εξουσίας, όπως αυτά εκτέθηκαν ανωτέρω, αλλά υποκρύπτονται μέσα από κοινωνικές συνήθειες και πρακτικές. Πρόκειται για το λεγόμενο φαινόμενο του «κοινωνικού στίγματος». «Κοινωνικό στίγμα», λοιπόν, ονομάζεται «μία ανεπιθύμητη, δυσφημιστική ιδιότητα που στερεί από κάποιον το δικαίωμα της κοινωνικής αποδοχής και της ισότιμης συμμετοχής στην κοινωνική ζωή»⁹⁷.

Τα εξειδικευμένα και εξατομικευμένα χαρακτηριστικά των ανωτέρω κοινωνικών ομάδων υφίστανται την γενίκευση, μεγεθύνονται και απολυτοποιούνται δυσανάλογα κατά την αξιολόγησή τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργούνται στερεοτυπικές εικόνες για τον «τρέλό», τον αρνητή, τον «ψεκασμένο». Σημαντική συμβολή έχουν αναμφίβολα τα ΜΜΕ, τα οποία δημιουργούν τη δημόσια εικόνα της «τρέλας» και την διαιωνίζουν. Ωστόσο, ο καθένας μας ξεχωριστά με ένα επίμονο κοίταγμα, μία αδιάκριτη ερώτηση, την μονομερή εστίαση στο συγκεκριμένο χαρακτηριστικό ή την συμπεριφορά απόρριψης, αποτελεί μέρος της κοινωνικής αλυσίδας που απομονώνοντας το χαρακτηριστικό, καθορίζει τον άνθρωπο από αυτό, παραβιάζοντας θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, όπως το θεμελιώδες δικαίωμα στην ίση αντιμετώπιση.

Το κοινωνικό στίγμα έλαβε νέες μορφές καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας⁹⁸. Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί πως, μέχρι τις αρχές του 2020, η μάσκα στα μέσα μεταφοράς ήταν ένα σπάνιο φαινόμενο, που μάλιστα μας κέντριζε την περιέργεια. Την περίοδο εκείνη, όσοι επέλεγαν να φορούν μάσκα ήταν πράγματι στιγματισμένοι ως «μυγιάγγιχτοι». Άλλωστε, η άνιση αντιμετώπιση της διαφορετικότητας απορρέει πολλές φορές από την θεώρηση των ανθρώπων που λογίζονται ως φυσιολογικοί, περί ενός αισθήματος ανωτερότητας σε σύγκριση με άλλους ανθρώπους. Πλέον, η κατάσταση έχει αντισταφεί: η χρήση μάσκας είναι ο κανόνας και η μη χρήση της επιφέρει λοξά βλέμματα, ακόμα και αν η επιλογή αυτή γίνεται για λόγους υγείας.

Επιπλέον, τα στιγματιζόμενα άτομα αξιολογούνται με αρνητικό πρόσημο από την κοινωνία και είναι σύνηθες να τους επιρρίπτονται ευθύνες για την κατάστασή τους, δίχως να συνυπολογίζονται όλες οι πιθανές παράμετροι⁹⁹. Τρανό παράδειγμα, η αντιμετώπιση των κρουσμάτων ως εχθρών της δημόσιας υγείας, ως ασύδοτων και

⁹⁷<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:303:FULL&from=PT>

⁹⁸Κοκόρας, Ε. (2021). COVID-19 και δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα. Θεσσαλονίκη.

⁹⁹https://www.metavasi.gr/?page_id=1609#page-content

απρόσεχτων κοινωνιών. Και, ενώ, ομολογουμένως κανείς δεν επιθυμούσε να νοσήσει, στην περίπτωση που αυτό συνέβαινε, το άτομο θα είχε να αντιμετωπίσει και μία «δεύτερη αρρώστια», αυτή του κοινωνικού αποκλεισμού και της αρνητικής στάσης της κοινωνίας απέναντι στην κατάστασή του. Ίδιας υφής ζήτημα είναι ο φόβος που προξενείτο σε όλους μας όταν μας ερχόταν να βήξουμε ή να φταρνιστούμε μπροστά σε κόσμο, που η αμέσως επόμενη λέξη, έστω και χαριτολογώντας, θα ήταν μετά βεβαιότητας «Covid».

Την σημαντικότερη ωστόσο προσβολή, εξαιτίας του κοινωνικού στίγματος, δέχτηκε κυρίως το δικαίωμα στην έκφραση. Από την έναρξη της πανδημίας διατυπώθηκαν αναρίθμητες απόψεις ως προς την ύπαρξη ή μη του ιού, την προέλευσή του, την επικινδυνότητά του αλλά και τον τρόπο αντιμετώπισής του. Φωνές σπέρνουν τον σπόρο της αμφισβήτησεως κατά των πολιτικών υγείας, οι οποίες ισχυρίζονται ότι ο συνυπολογισμός τους είναι ανούσιος και παράλογος¹⁰⁰. Ταυτόχρονα, σε περιόδους κρίσεως γίνεται πιο έντονη η τάση για εκμετάλλευση των ασθενέστερων ατόμων και ομάδων. Είναι σύνηθες άτομα να πέφτουν θύματα επιτηδείων, οι οποίοι διατρανώνουν ότι παρήγαγαν αποτελεσματικά σκεύασμα κατά του κορωνοϊού, υπερβιταμίνες για την πρόληψη της νόσου κ.ο.κ.. Τα επιστημονικά δεδομένα, έστω στην αρχή, άλλαζαν από μέρα σε μέρα, με αποτέλεσμα η ανασφάλεια, αλλά και σε ορισμένες περιπτώσεις η πίστη στην παντοδυναμία του ανθρώπινου είδους, να οδηγήσει σε συνωμοσιολογικές θεωρίες ακόμα και χωρίς ίχνος λογικής βάσης. Η επιστημονική κοινότητα διχάστηκε επίσης. Η πλειοψηφική άποψη, πολλές φορές έπεφτε σε αντιφάσεις, με αποτέλεσμα να χάνει την φερεγγυότητά της και να δίνει έναυσμα για πυροδότηση νέων συζητήσεων και θεωριών. Σίγουρα -και αυτό ακριβώς το νόημα έχει η φύση της επιστήμης και της παρατήρησης- απόλυτα σωστή άποψη δύσκολα διατυπώθηκε ή θα διατυπωθεί ποτέ.

Από τις διχογνωμίες της επιστημονικής κοινότητας διακρίνονται τα fake news, οι καθαρές περιπτώσεις παραπληροφόρησης που διατυπώθηκαν και συνεχίζουν να διατυπώνονται αγγίζοντας ορισμένες φορές τα όρια της μυθοπλασίας. Η ταχεία διάδοση της πληροφορίας που επιφέρουν οι σύγχρονοι τρόποι μαζικής επικοινωνίας

---

¹⁰⁰Παναγοπούλου, Φ. (2020). Βιοηθικοί προβληματισμοί σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από SyntagmaWatch: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/afieroma-vioithikoi-provlimatismoi-se-periodo-pandimias/>

όπως τα social media, επέτρεψαν στα fake news μία γρήγορη εξάπλωση. Ορισμένες φορές, μάλιστα, αναπτύχθηκαν θεωρίες που συμπεριέλαβαν κάποια επιστημονικά δεδομένα στην «επιχειρηματολογία», ή καλύτερα στην ρητορική τους, για να θεμελιώσουν μία αναληθή πληροφορία. Σίγουρα, η διάδοση αυτών των απόψεων αποτέλεσε εχθρό στην προσπάθεια αναχαίτισης της πανδημίας, αφού κατά πλειονότητα, αυτές στρατεύονταν κατά των περιοριστικών μέτρων, υποστηρίζοντας κυρίως την ανυπαρξία του ιού.

Προς την κατεύθυνση περιορισμού των fakenews κινήθηκε και ο αναγκαίος έλεγχος των ανακοινώσεων που εξέδωσαν ιατροί, από τους αρμόδιους Ιατρικούς Συλλόγους της Ελλάδας. Η ιατρική λογίζεται ως λειτούργημα, υπό το πρίσμα μιας δημόσιας υπηρεσίας για χάριν του κοινού συμφέροντος ή διαφορετικά ως μιας προσφοράς προς το κοινωνικό σύνολο. Έτσι, ο ιατρός βαρύνεται με το αίσθημα της ευθύνης προς την κοινωνία και τους πολίτες και δεν νοείται να προβαίνει σε αβάσιμη επιστημονική επιχειρηματολογία, καθώς και σε απαξιωτικές απόψεις και διατυπώσεις που αλλοιώνουν την πραγματικότητα. Σε αυτή την περίπτωση, είναι εύλογο να υποστεί τις ανάλογες πειθαρχικές διαδικασίες από τον αρμόδιο ιατρικό σύλλογο, σύμφωνα με το άρθρο 36 παρ.1 του ν. 3418/2005 (Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας)¹⁰¹.

Κάτι τέτοιο συνέβη όταν ιατρός-καρδιολόγος ανάρτησε δημοσίευση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, επιχειρώντας δίχως την αναγκαία επιστημονική επιχειρηματολογία και τεκμηρίωση να παραποιήσει την επιστημονική αλήθεια και να θίξει τόσο το πολιτειακό έργο όσο και το έργο του Εθνικού Οργανισμού Δημόσιας Υγείας, αρμόδιο όργανο για τον περιορισμό της διάδοσης του κορωνοϊού¹⁰². Ο Ιατρικός Σύλλογος Αθηνών ενεργοποιήθηκε, καταδικάζοντας προσωπικές και αστήρικτες επιστημονικές απόψεις που λογίζονται ως γενική αλήθεια, και οι οποίες προκαλούν ανασφάλεια στην κοινωνία. Βέβαια, κάθε ιατρός έχει το δικαίωμα της ελεύθερης εκφράσεως μιας πρωτίστως τεκμηριωμένης επιστημονικής γνώμης, υπό την προϋπόθεση όμως ότι γίνεται συνειδητά, με επίγνωση του κοινωνικού και

---

¹⁰¹Παναγοπούλου, Φ. (2020). Βιοηθικοί προβληματισμοί σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από SyntagmaWatch:

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/afieroma-vioithikoi-provlimatismoi-se-periodo-pandimias/>

¹⁰²Ο.π.

επιστημονικού του έργου, αντί να προκαλεί τον φόβο και τον πανικό σε τόσο δύσκολες συγκυρίες¹⁰³.

Και ναι μεν το δικαίωμα στην έκφραση αποτελεί θεμελιώδες συνταγματικό δικαίωμα, όταν όμως έρχεται αντιμέτωπο με το κοινωνικό δικαίωμα στη δημόσια υγεία, και πολλώ δε μάλλον, στοχεύει όχι στην ελεύθερη διάδοση ιδεών αλλά κακοπροαίρετα στην πόλωση, τότε σίγουρα ασκείται καταχρηστικά και υπολείπεται στη στάθμιση. Αντιθέτως, άξια προστασίας κρίνεται η μειοψηφούσα επιστημονική άποψη, όχι μόνο βάσει του δικαιώματος στην έκφραση αλλά και στην ελευθερία της επιστήμης και της έρευνας του άρθρου 16 παρ.1 Σ. Και αυτό διότι, όσο κατακριτέα και αν είναι μία επιστημονική άποψη, το μόνο αντίδοτο είναι η επιστημονική της αντίκρουση. Από τον ελεύθερο διάλογο θα αναδειχθεί η λανθασμένη επιστημονική βάση της.

Εν καιρώ πανδημίας, η αδυναμία διάκρισης των fake news από ανεπαρκείς επιστημονικές απόψεις οδήγησε στην γενίκευση και των δύο υπό το πέπλο των απόψεων «αρνητών» ή «ψεκασμένων». Οποιαδήποτε γνώμη απέκλινε από την πλειοψηφούσα, ή ασκούσε κριτική στην πολιτική αντιμετώπισης της υγειονομικής κρίσης, κινδύνευε να χαρακτηριστεί από τον κοινωνικό περίγυρο ως επικίνδυνη. Ο φόβος ήταν αυτός που δεν επέτρεπε τον διάλογο αλλά μόνο την σιωπή και συμμόρφωση, ιδίως στην πρώτη φάση της πανδημίας. Αλλά και πλέον, έπειτα από την εμφάνιση των εμβολίων, όσοι παραμένουν επιφυλακτικοί, έχουν ακόμα το στίγμα των «αρνητών». Το κυριότερο όμως, είναι πως πολλοί επιστήμονες, τόσο από τον χώρο της ιατρικής και των επιστημών υγείας, όσο και από τον χώρο της νομικής, δέχθηκαν δριμύ κατηγορώ, χλευάστηκαν και κατακρίθηκαν για τις απόψεις τους στην συνείδηση του κόσμου γιατί η κοινωνία δεν μπόρεσε αποδεχτεί να την φαινομενική απόκλιση από τον «φυσιολογικό μέσο όρο».

Αυτό ήταν ίσως το σημαντικότερο πλήγμα στην πράξη των θεμελιωδών δικαιωμάτων την περίοδο της πανδημίας, το οποίο μάλιστα δεν προήλθε από κάποια οργανωμένη ιδιωτική εξουσία, αλλά από τον κοινωνικό περίγυρο, εν συνόλω. Παραβλέφθηκε δε κυρίως πως χωρίς δημόσιο έλεγχο και δημόσιο διάλογο για τα έκτακτα μέτρα, οι περιορισμοί δεν έχουν ουσιαστική δημοκρατική νομιμοποίηση. Εξάλλου, κύρια αποστολή τόσο του συνταγματικού διαλόγου κύρια αποστολή είναι να ελέγχει διαχρονικά την κρατική εξουσία, ιδίως σε περιόδους κρίσης.

---

¹⁰³Ο.π.

Το κοινωνικό στίγμα απέκτησε, μάλιστα, και μια ακραιφνώς φυλετική μορφή. Από το ξέσπασμα του κορονοϊού, ειδήσεις από διάφορες χώρες έχουν κάνει λόγο για μεροληψία, ρατσισμό, ξενοφοβία και διακρίσεις σε βάρος ατόμων ασιατικής καταγωγής. Τα περιστατικά περιλαμβάνουν σωματικές επιθέσεις και ξυλοδαρμούς, βίαιο εκφοβισμό στα σχολεία, θυμωμένες απειλές, διακρίσεις στο σχολείο ή στους χώρους εργασίας και τη χρήση υποτιμητικής γλώσσας σε ρεπορτάζ ειδήσεων και σε πλατφόρμες μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Με την έξαρση της πανδημίας, τα μέσα ενημέρωσης σε διάφορες χώρες του κόσμου, μετέδωσαν ανησυχητικά περιστατικά στο Ηνωμένο Βασίλειο, τις ΗΠΑ, την Ισπανία και την Ιταλία, μεταξύ άλλων, τα οποία είχαν ως στόχο άτομα ασιατικής καταγωγής, τα οποία συνδέθηκαν με τον COVID-19. Ο Ντόναλντ Τραμπ, πυροδότησε δημόσια το αντικινεζικό αίσθημα αναφερόμενος στον κορονοϊό ως «κινεζικός ιός» (Chinese Virus) ενώ ακροδεξιοί ηγέτες όπως ο Βίκτορ Όρμπαν στην Ουγγαρία και ο Ματέο Σαλβίνι στην Ιταλία, έχουν εκμεταλλευτεί την πανδημία για να τονώσουν το ξενοφοβικό αίσθημα¹⁰⁴.

Υπό το πρίσμα αυτό, οι κυβερνήσεις θα πρέπει να διασφαλίσουν ότι τα μέτρα αντιμετώπισης του COVID-19 δεν στοχεύουν ούτε κάνουν διακρίσεις εις βάρος συγκεκριμένων θρησκευτικών, εθνοτικών ή κοινωνικών ομάδων και ότι τα μέτρα περιλαμβάνουν και σέβονται τα δικαιώματα των περιθωριοποιημένων ομάδων, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με αναπηρία και των ηλικιωμένων. Σε καιρό αποσταθεροποίησης, ο κόσμος είναι ανάγκη να μένει συσπειρωμένος και όχι να διχάζεται από προκαταλήψεις και τον κοινωνικό ρατσισμό. Η καταπολέμηση του στίγματος και των διακρίσεων μέσω της ευαισθητοποίησης του κοινού για τα ανθρώπινα δικαιώματα μπορεί να καταστήσει σαφές ότι ιός δεν γνωρίζει σύνορα πολλώ δε μάλλον φυλή, εθνότητα, θρησκείας, εθνικότητα, ηλικία ή φύλο.

---

¹⁰⁴ <https://www.hrw.org/news/2020/03/19/human-rights-dimensions-covid-19-response>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και τα προσωπικά δεδομένα

4.1 Γενικά

Το δικαίωμα του απαραβίαστου της ιδιωτικής ζωής κατοχυρώνεται συνταγματικά στο άρθρο 9 παρ. 1 Σ. Το δικαίωμα αυτό σημαίνει ότι υπάρχει μια σφαίρα στην ζωή του ανθρώπου, στην οποία το κράτος ή τυχόν τρίτοι, δεν έχουν καμία επιρροή, το οποίο ισχύει και για τις ιδιωτικές σχέσεις. Στην τελευταία περίπτωση, απαγορεύεται να βγαίνει στην δημοσιότητα η ζωή του ανθρώπου. Ως εκ τούτου, η ιδιωτικότητα περιλαμβάνει το δικαίωμα στην ψυχική ηρεμία, την διατήρηση της ανωνυμίας, την ανεμπόδιστη διαμόρφωση του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου, τόσο του ψυχικού όσο και του συναισθηματικού. Η ανάγκη προστασίας της ιδιωτικότητας περιλαμβάνει και το δικαίωμα στην διαφύλαξη των προσωπικών και ιδιωτικών δεδομένων, όπως η κατάσταση της υγείας του ατόμου¹⁰⁵.

Επιπλέον, παράλληλα με το άρθρο 9 παρ. 1 Σ, στο άρθρο 9Α ορίζεται, ύστερα από την συνταγματική αναθεώρηση του 2001, ότι ο κάθε άνθρωπος έχει το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών του δεδομένων, κυρίως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως ορίζεται από τον νόμο¹⁰⁶.

Το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων ορίζει ότι ο κάθε άνθρωπος έχει το δικαίωμα να ελέγξει ποιες προσωπικές του πληροφορίες καθίστανται δημόσιες ή όχι. Το άρθρο αυτό θεσμοθετήθηκε για την προστασία από την ηλεκτρονική επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων. Αναμφίβολα, η χρήση ηλεκτρονικών μέσων επεξεργασίας των πληροφοριών μειώνει σημαντικά τις δυνατότητες πληροφοριακού αυτοκαθορισμού. Μέσα από το άρθρο 9Α Σ, εκτός από την προφανή συνταγματική κατοχύρωση ενός θεμελιώδους δικαιώματος, σκοπός είναι να προφυλαχθεί ο άνθρωπος και τα προσωπικά του δεδομένα σε μια ακραία τεχνολογικά αναπτυσσόμενη κοινωνία. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων δεν σημαίνει ότι απαγορεύεται καθολικά η επεξεργασία τους με οποιονδήποτε τρόπο, αλλά αναγκάζει τον νομοθέτη να ορίσει ένα περιοριστικό θεσμικό πλαίσιο, υπό τις προϋποθέσεις του

---

¹⁰⁵Παναγοπούλου-Κουντατζή, Φ. (2020). Η προστασία των προσωπικών δεδομένων σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από Justitia:

https://gefragoulis.blogspot.com/2020/04/blog-post_25.html?m=1

¹⁰⁶Ο.π.

οποίου είναι νόμιμη η συλλογή, η χρήση και η επεξεργασία τους. Κάτι αναγκαίο στην ακραιφνώς τεχνολογική πραγματικότητα στην οποία ζούμε¹⁰⁷.

Πρόκειται το δίχως άλλο για ένα ατομικό δικαίωμα με αμυντικό χαρακτήρα, που θεμελιώνει πρωτίστως την αξίωση αποχής από την επεξεργασία και την χρήση των προσωπικών δεδομένων, το οποίο λειτουργεί σε δύο επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο περιλαμβάνει την απαγόρευση καταγραφής των δεδομένων σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και το δεύτερο επίπεδο στο δικαίωμα αρνήσεως παροχής πληροφοριών για τον εαυτό μας¹⁰⁸.

Τα προσωπικά αυτά δεδομένα, είναι βέβαια δυνατόν να προσβληθούν και να περιοριστεί η άσκηση του δικαιώματος της προστασίας τους, τόσο από το ίδιο το κράτος όσο και από τους απλούς πολίτες. Σε καιρό πανδημίας, μάλιστα, τα προσωπικά δεδομένα και δη τα ειδικής κατηγορίας δεδομένα της υγείας, είναι εκείνα που θα τύχουν περισσότερης επεξεργασίας ή και δημοσιοποίησης, κυρίως, όμως για λόγους έρευνας και προστασίας της δημόσιας υγείας. Η απάντηση σε νομικό επίπεδο αναφορικά με τους περιορισμούς που τέθηκαν σε βάρος των δικαιωμάτων των πολιτών δίδεται από αρχή της αναλογικότητας, η οποία επιβάλλει την αναζήτηση του ηπιότερου δυνατού μέσου για την εξυπηρέτηση ενός νόμιμου σκοπού, όπως είναι η παρακολούθηση της υγείας, των επαφών και μετακινήσεων ασθενών με κορωνοϊό, με τη μικρότερη ωστόσο προσβολή του δικαιώματος στην προστασία του ιδιωτικού βίου του ατόμου και των προσωπικών του δεδομένων. Υπό συνθήκες παγκόσμιας πανδημίας ορθώς δίδεται προτεραιότητα στην προστασία της ζωής και της υγείας έναντι της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, αλλά στο ανάλογο μέτρο¹⁰⁹.

Παρόλα αυτά, αν εξεταστεί η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων σε παγκόσμιο επίπεδο, θα διαπιστώσουμε πως οι κυβερνήσεις χρησιμοποιούν διαφορετικές πρακτικές που θέτουν σε κίνδυνο την αρχή της αναλογικότητας. Στην Κίνα, για παράδειγμα, έχει δημιουργηθεί ένα νέο σύστημα που ονομάζεται Health Code και είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο σε ολόκληρη τη χώρα. Το σύστημα αυτό στηρίζεται στην αξιοποίηση και την επεξεργασία μεγάλων ποσοτήτων δεδομένων κινητής τηλεφωνίας και σημείων γεωγραφικής τοποθεσίας, τα οποία και συλλέγονται από κινεζικές

---

¹⁰⁷Ο.π.

¹⁰⁸Ο.π.

¹⁰⁹Λεμπέση, «Η πορεία προς την ανοσία έναντι της COVID-19: συντονισμός δράσεων των κρατών-μελών ΕΕ, αμερικανικές και διεθνείς επιρροές και συνεργασίες» ΘΕΩΡΙΑ και ΠΡΑΞΗ Διοικητικού Δικαίου - τεύχος Φεβρουαρίου 2021.

εταιρείες τεχνολογίας με στόχο να χαρτογραφήσουν εστίες μετάδοσης του κορονοϊού και στη συνέχεια αποδίδει στους χρήστες έναν από τους τρεις χρωματικούς κωδικούς (πράσινο, κίτρινο, κόκκινο) με βάση το ταξιδιωτικό ιστορικό τους, τον χρόνο που πέρασαν σε εστίες μετάδοσης καθώς και την έκθεσή τους σε πιθανούς φορείς ιών. Μια τέτοιου είδους εφαρμογή, υποδεικνύει την κατάσταση της υγείας των χρηστών και την ίδια στιγμή καθορίζει εάν μπορούν οι άνθρωποι να κυκλοφορούν ελεύθερα ή όχι. Την ίδια στιγμή, στη Νότια Κορέα, οι υγειονομικές αρχές έχουν δημιουργήσει ένα σύστημα καταγραφής, το οποίο στέλνει κείμενα ασφαλείας στους πολίτες, τα οποία περιγράφουν με αναλυτικές λεπτομέρειες τις κινήσεις ατόμων που μέχρι πρόσφατα είναι επιβεβαιωμένοι φορείς του κορονοϊού. Τα κείμενα αυτά, παρόλο που δεν περιλαμβάνουν προσωπικά εξατομικευμένα δεδομένα όπως ονόματα των ασθενών, εμπεριέχουν προσωπικές πληροφορίες όπως το φύλο και η ηλικία, τα οποία, σε συνδυασμό με τα στοιχεία γεωγραφικής τοποθεσίας, έχουν οδηγήσει στην αποκάλυψη προσωπικών στοιχείων για τους φορείς του ιού και τις οικογένειές τους¹¹⁰.

Αν και οι δύο ως άνω περιπτώσεις αποτελούν ακραίες μορφές επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων σε αποδεδειγμένα απολυταρχικά καθεστώτα, εντούτοις μπορούν να αξιοποιηθούν για να αντιληφθούμε τους πιθανούς και άμεσους κινδύνους για την προστασία της προσωπικής ζωής και της ιδιωτικότητας, στην προσπάθεια διασφάλισης της δημόσιας υγείας. Καθώς ο κόσμος και οι πολιτικοί ηγέτες πασχίζουν να περιορίσουν την εξάπλωση του COVID-19, συντελείται μια μεγάλη στροφή σε μια σειρά νέων εργαλείων παρακολούθησης στον κυβερνοχώρο που βασίζονται σε προσωπικά δεδομένα τοποθεσίας. Η εκτεταμένη χρήση των αναλυτικών στοιχείων BigData για τον εντοπισμό προτύπων στις κινήσεις των ανθρώπων, θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην ειδοποίηση και την ενημέρωση του κοινού για λόγους υγειονομικού συμφέροντος, παρόλα αυτά θίγουν την ατομική αυτοδιάθεση και δημιουργούν μια πραγματικότητα βγαλμένη από τα μυθιστορήματα του Orwell.

---

¹¹⁰ Sander B. (2020), COVID-19, Cyber Surveillance Normalisation and Human Rights Law.

4.2 Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας

Το δικαίωμα για την προστασία της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 9 παρ. 1 Σ) και των προσωπικών δεδομένων (άρθρο 9Α Σ) συχνά έρχεται σε σύγκρουση με το δικαίωμα στην ελευθερία της εκφράσεως και του τύπου για την ενημέρωση του κοινού (άρθρο 14 παρ. 1 Σ), καθώς και με το δικαίωμα στην πληροφόρηση (άρθρο 5Α Σ). Από το Συνταγματικά, δεν προκύπτει η *in abstracto* υπεροχή του ενός ατομικού δικαιώματος έναντι του άλλου. Γι' αυτόν τον λόγο, πρέπει να γίνεται μια *in concreto* οριοθέτηση των πεδίων εφαρμογής των συγκριμένων δικαιωμάτων που έρχονται σε σύγκρουση, όπως επιτάσσουν οι αρχές της υπό περίπτωσης σταθμίσεως των αντικρουόμενων συμφερόντων¹¹¹.

Την ίδια στιγμή, θα πρέπει να εφαρμόζεται και η αρχή της αναλογικότητας (άρθρο 25 παρ. 1 Σ) ούτως ώστε τα προστατευόμενα δικαιώματα (ελευθερία του τύπου, το δικαίωμα στην πληροφόρηση, στην προστασία της ιδιωτικότητας και στον πληροφοριακό αυτοκαθορισμό) να διατηρήσουν τον κανονιστικό τους χαρακτήρα. Κάθε πολίτης έχει το δικαίωμα να ενημερώνεται για την εξέλιξη της πανδημίας, και εν γένει το δικαίωμα στην πληροφόρηση, όπως κατοχυρώνεται και συνταγματικά στο άρθρο 5Α Σ¹¹². Η ελευθερία πληροφόρησης αποτελεί θεμέλιο λίθο σε μια δημοκρατία και συνδέεται άρρηκτα με την ελεύθερη έκφραση της γνώμης, του τύπου και της ραδιοτηλεοράσεως.

Και βάσει διεθνούς δικαίου όμως, οι κυβερνήσεις έχουν υποχρέωση να προστατεύουν το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος αναζήτησης, λήψης και μετάδοσης πληροφοριών κάθε είδους, δίχως περιορισμό. Οι κυβερνήσεις και οι παγκόσμιοι οργανισμοί, είναι υπεύθυνοι για την παροχή πληροφοριών, οι οποίες και είναι απαραίτητες για την προστασία και την προάσπιση των δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στην υγεία. Εξάλλου, μια εμπεριστατωμένη και ενδεδειγμένη κάλυψη της πορείας του ιού, προϋποθέτει ότι οι πολίτες έχουν ελεύθερη και ανεμπόδιστη πρόσβαση σε ακριβείς και ενημερωμένες πληροφορίες σχετικά με τον ιό, την πρόσβαση σε υπηρεσίες, ενημέρωση σχετικά με

---

¹¹¹ Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Φ. (2020). Η προστασία των προσωπικών δεδομένων σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από Justitia:

https://gefragoulis.blogspot.com/2020/04/blog-post_25.html?m=1

¹¹² Ο.π.

την διακοπή των υπηρεσιών και γενικώς κάθε είδους πληροφορία που είναι ελεύθερα διαθέσιμη σε όλους.

Ορισμένες χώρες όμως, απέτυχαν να προασπίσουν το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης, λαμβάνοντας μέτρα κατά δημοσιογράφων και εργαζομένων στον τομέα της υγείας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να πληγεί η αξιοπιστία της επικοινωνίας και της πληροφόρησης σχετικά με τον ιό, υπονομεύοντας και την εμπιστοσύνη στις κυβερνητικές ενέργειες. Για παράδειγμα, η κυβέρνηση της Κίνας αρχικά απέκρυψε βασικές πληροφορίες σχετικά με τον κορονοϊό από το κοινό, υποβάθμιζε κρούσματα μόλυνσης, υποβάθμιζε τη σοβαρότητα της μόλυνσης και απέρριψε την πιθανότητα μετάδοσης μεταξύ ανθρώπων ενώ οι αρχές δεν δίστασαν να συλλάβουν χρήστες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για διάδοση φημών και ψευδών ειδήσεων. Στην Ταϊλάνδη, πληροφοριοδότες στον τομέα της δημόσιας υγείας και διαδικτυακοί δημοσιογράφοι δέχθηκαν πόλεμο από τις αρχές, διότι άσκησαν δριμεία κριτική στην κυβερνητική διαχείριση της πανδημίας. Την ίδια στιγμή, μέλη της ιατρικής κοινότητας, απειλήθηκαν με πειθαρχικά μέτρα όταν έκανε λόγο για τη σοβαρή έλλειψη βασικών προμηθειών σε νοσοκομεία σε όλη τη χώρα.

Υπήρχαν όμως και χώρες, οι οποίες έδωσαν προτεραιότητα στην αντικειμενική και αμερόληπτη πληροφόρηση. Στην Ταϊβάν λάμβαναν χώρα καθημερινές ενημερώσεις από υγειονομικούς υπαλλήλους ενώ οι δημόσιες υπηρεσίες μέσω διαρκών ενημερώσεων καταπολέμησαν την παραπληροφόρηση, δημιουργώντας ένα κλίμα ηρεμίας και εμπιστοσύνης ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους πολίτες. Στο ίδιο μήκος κύματος, η κυβέρνηση της Σιγκαπούρης δημοσίευσε και ενημέρωνε τακτικά τα λεπτομερή στατιστικά στοιχεία για τον αριθμό και το ποσοστό των μολύνσεων και των αναρρώσεων στην χώρα¹¹³.

Το δικαίωμα στην πληροφόρηση όμως έχει και κάποιους νομικούς και συνταγματικούς περιορισμούς, ειδικότερα, «για την προστασία των δικαιωμάτων και των συμφερόντων τρίτων». Αυτοί όμως σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να θέτουν σε κίνδυνο τον πυρήνα του ιδίου του δικαιώματος. Εκτός του ανωτέρω, στους εν λόγω περιορισμούς στο περιλαμβάνεται και το δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Κατά τον ΓΚΠΔ, τα δύο αυτά δικαιώματα

---

¹¹³ <https://www.hrw.org/news/2020/03/19/human-rights-dimensions-covid-19-response>

«συμβαδίζουν» (άρθρο 85 και αιτιολογικές σκέψεις 4 και 153), με αποτέλεσμα να είναι απαραίτητη η στάθμιση των δύο δικαιωμάτων¹¹⁴.

Αυτή η ανάγκη είναι ακόμα πιο επιτακτική σε μια πανδημία. Η πανδημία του Covid-19 και τα καθολικά lockdown που επιβλήθηκαν ανά την υφήλιο, ανέδειξαν την ισχύ των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Ο κόσμος παρακολουθούσε, κυρίως μέσα από την τηλεόραση και το διαδίκτυο, την εξέλιξη της υγειονομικής κρίσης που ομολογουμένως μονοπώλησε το έργο της δημοσιογραφίας. Η μετάδοση των ειδήσεων για την πορεία εξέλιξης της πανδημίας συνοδευόταν πολλές φορές από λεπτομερή περιγραφή στοιχείων προσωπικού χαρακτήρα συγκεκριμένων προσώπων τα οποία την δεδομένη εκείνη περίοδο αποτελούσαν «πρώτο θέμα». Συγκεκριμένα, ήδη από την πρώτη φάση εισόδου του ιού στην χώρα μας, τα μέσα ενημέρωσης εστίασαν το ενδιαφέρον τους στην σκιαγράφηση των πρώτων κρουσμάτων, της οικογενειακής τους κατάστασης, της ηλικίας, του τόπου και του τρόπου που εκείνοι μολύνθηκαν αλλά και της ενδεχόμενης διασποράς της νόσου που προκάλεσαν.

Ειδικότερα, όσον αφορά την παροχή πληροφοριών για τα άτομα που έχουν νοσήσει ή είναι φορείς του κορωνοϊού, πρέπει να ληφθούν υπόψη δύο παράγοντες: πρώτον, το ενδεχόμενο εύλογο ενδιαφέρον των πολιτών να γνωρίζει τους χώρους στους οποίους έχουν κινηθεί άτομα που έχουν νοσήσει ή είναι φορείς αλλά και τις δραστηριότητές του σε περιόδους κρίσιμες για την μετάδοση του ιού, μιας και τα επίπεδα μεταδοτικότητάς του είναι αρκετά υψηλά και υπάρχει αποδεδειγμένη δυσκολία εύρεσης των ανθρώπων με τα οποία ήρθε σε επαφή. Δεύτερον, το τυχόν κοινωνικό στίγμα καθώς και της κοινωνικής περιθωριοποίησης φορείς του ιού, εξαιτίας της ακραίας δημοσιότητας. Οι πληροφορίες που βγαίνουν στο φως της δημοσιότητας από τα ΜΜΕ σχετικά με τους νοσούντες, θα πρέπει να περιορίζονται στις απολύτως αναγκαίες για χάρη του δημογραφικού και στατιστικού συμφέροντος¹¹⁵. Αυτό περιλαμβάνει και ενδεχόμενες πληροφορίες γεωγραφικού προσδιορισμού, από το οποίο αποκλείεται η αναφορά στους οικιακούς ή επαγγελματικούς χώρους κ.ο.κ. Πάντως, η ενημέρωση θα πρέπει να γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι αδύνατη η

---

¹¹⁴Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Φ. (2020). Η προστασία των προσωπικών δεδομένων σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από Justitia: https://gefragoulis.blogspot.com/2020/04/blog-post_25.html?m=1

¹¹⁵Αϊβαλιώτη, Ε. (2020). Η επιδημική έξαρση της νόσου COVID-19 και η σοβαρότατη πρόκληση για την προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Αθήνα.

άμεση ή έμμεση ταυτοποίηση του ασθενούς ή ακόμα ο ασθενής να «φωτογραφίζεται» από τις πληροφορίες που δημοσιεύονται¹¹⁶.

Ωστόσο, οι πρώτοι ασθενείς του ιού «φωτογραφήθηκαν» από τα ΜΜΕ και υπέστησαν ένα ιδιότυπο shaming. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων φάνηκε να υποχωρεί χωρίς πειστική αιτία την στιγμή που η ασθένεια αποτελεί ευαίσθητο προσωπικό δεδομένο¹¹⁷. Η προσβολή προερχόταν από ιδιώτη -και μάλιστα με ισχυρή εμπέλεια ανά το πανελλήνιο- και έβαλε ευθέως κατά της ιδιωτικής ζωής των πρώτων κρουσμάτων που, ενώ είχαν την θέση του θύματος απέναντι στην νόσο, παρουσιάζονταν μάλιστα και ως εχθροί της δημόσιας υγείας της Χώρας.

Ποιός άραγε, παρακολουθώντας τα συγκεκριμένα ρεπορτάζ δεν θα σκέφτηκε πως θα μπορούσε τυχαία να βρισκόταν ο ίδιος στην θέση των πρώτων εισαγόμενων κρουσμάτων εξαιτίας ενός πρόσφατου ταξιδιού στο εξωτερικό; Έτσι, ο φόβος απέναντι στην νόσο συνοδευόταν φυσικά και από τον φόβο ενδεχόμενης πανελλήνιας αναμετάδοσης του προσωπικού αυτού βιώματος που ουδένα εν τοις πράγμασι σκοπό εξυπηρετούσε. Η ιχνηλάτηση άλλωστε είχε ανατεθεί σε αρμόδιους δημόσιους φορείς, ενώ η περεταίρω διάδοση στοιχείων προσωπικού χαρακτήρα των θυμάτων όχι μόνο άφησε το αποτύπωμά του στην πράξη των θεμελιωδών ελευθεριών στην πρώτη φάση της πανδημίας, αλλά περεταίρω διέσπειρε ένα κύμα πανικού και κατακραυγής.

Πέρα δε από τα πρώτα κρούσματα, η καθημερινότητα της δημοσιογραφίας δεν φάνηκε πως ανταποκρίθηκε στο καθήκον σεβασμού της ιδιωτικότητας και των προσωπικών δεδομένων, εν γένει. Η εξουσία του προσώπου να χειρίζεται και να διαθέτει τα προσωπικά του δεδομένα όπως το ίδιο επιθυμεί, αποτελεί έκφανση πληροφοριακού αυτοκαθορισμού¹¹⁸ και συνεπώς η με οποιονδήποτε τρόπο συλλογή και επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από τρίτο χωρίς την συναίνεση του προσώπου συνιστά παράνομη προσβολή της ιδιωτικότητας, ιδίως όταν δεν

---

¹¹⁶ Παναγοπούλου-Κουντατζή, Φ. (2020). Η προστασία των προσωπικών δεδομένων σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από Justitia: https://gefragoulis.blogspot.com/2020/04/blog-post_25.html?m=1

¹¹⁷ Φωτιάδου, Α. (2020). Η συνταγματική καθημερινότητα της πανδημίας. Ανάκτηση από SyntagmaWatch: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-syntagmatiki-kathimerinotita-tis-pandimias/>

¹¹⁸ Φουντεδάκη Κ. στο Γεωργιάδης (2013), Σύντομη Ερμηνεία Του Αστικού Κώδικα. Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

εξυπηρετεί αναγκαίως και επαρκώς κάποιο άλλο ισάξιο συνταγματικώς προστατευόμενο έννομο αγαθό¹¹⁹.

Το αυτό ακριβώς συνέβη επί παρουσιάσεως ειδήσεων που αφορούσαν νοσούντες ή και έπειτα ανεμβολίαστους που υπήρξαν σοβαρή εστία μετάδοσης του ιού καθώς και της παρουσίας όλου του χρονικού δράσης τους μέχρι και την απομόνωση τους στα πλαίσια της προβλεπόμενης καραντίνας. Πολλώ δε μάλλον, με την αναπαραγωγή εικόνων από τα νοσοκομεία και τις ΜΕΘ, όπου παρουσιάζονταν οι πολίτες που περνούσαν «κρίσιμες ώρες», το υγειονομικό προσωπικό που έδινε «σκληρή μάχη» με τον ιό, τα Μέσα Ενημέρωσης προέβαλαν ευθέως καρέ-καρέ όλη τη διαδικασία, με τους πρωταγωνιστές να έχουν να αντιμετωπίσουν πέρα από τον ιό και την δημοσιοποίηση και παρακολούθηση είτε αφενός της εργασιακής είτε αφετέρου της υγειονομικής τους κατάστασης.

Η επικαιρότητα της πανδημίας αδιαμφισβήτητα επηρέασε τον τρόπο δράσης των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης που στα πλαίσια επίκλησης του δημοσίου συμφέροντος και του εύλογου ενδιαφέροντος του κοινού για την πορεία εξέλιξης της νόσου, αγνόησαν την Δημοσιογραφική Δεοντολογία, και εμμέσως πλην σαφώς βρήκαν τρόπο για δημιουργία ίντριγκας στα πλαίσια της τηλεθέασης και του εντυπωσιασμού, πάντα όμως πλαισιωμένης με την επίκληση της «αντικειμενικής» διάδοσης της στο φλέγον ζήτημα της πανδημίας.

Και ενώ ήδη το υπαινιχθήκαμε πιο πάνω, η ιχνηλάτηση των κρουσμάτων, καίτοι ως εκ της φύσης της αρμοδιότητα που άπτεται του δημοσίου σκοπού της διαφύλαξης του κοινωνικού δικαιώματος στην υγεία(άρθρο 21παρ.5Σ), παρατηρήθηκε σε αρκετά κράτη, κυρίως με αυταρχικά ή ημιαυταρχικά καθεστώτα, όπως η Κίνα, η Ρωσία και το Ισραήλ, η εφαρμογή τεχνολογιών παρακολούθησης και γεωεντοπισμού των ασθενών και επαφών τους. Συγκεκριμένα, η Google, η Apple και η Vodafone κατασκεύασαν εφαρμογές για τα smart-phones, χρησιμοποιώντας τα δεδομένα γεωγραφικής θέσης των χρηστών τους (location data), ενώ παρατηρήθηκαν σε άλλες χώρες, όπως η Νότια Κορέα, συνδυαστικές μέθοδοι, με χρήση δεδομένων κινητής, καμερών σε δημόσιους χώρους και δεδομένων τραπεζικών συναλλαγών κατόχων

---

¹¹⁹Κοκόρας, Ε. (2021). COVID-19 και δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα. Θεσσαλονίκη.

χρωστικών και πιστωτικών καρτών για τον έλεγχο της κίνησης των κατοίκων της χώρας¹²⁰.

Έτσι εν προκειμένω, στα πλαίσια περιορισμού εξάπλωσης της πανδημίας, εταιρείες παγκόσμιας εμβέλειας επιχείρησαν την εξατομικευμένη παρακολούθηση και την προώθηση επιχειρηματικής δραστηριότητας με αντικείμενο την επιτήρηση των πολιτών.¹²¹ Η απειλή για τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι πρωτοφανής, αν αναλογιστούμε πως ιδιωτικές εταιρείες κολοσσοί, ανέπτυξαν εφαρμογές που χειρίζονται προσωπικά δεδομένα χρηστών τους χωρίς επαρκείς εγγυήσεις διαχείρισης, πρόσβασης και διαβίβασης. Τα μέτρα ασφαλείας ως προς το πρόσωπο που επεξεργάζεται τα δεδομένα, του σκοπού και του χρονικού ορίου χρήσης τους είναι αμφίβολα, επενεργώντας ευθέως στην ιδιωτικότητα των προσώπων. Συγχρόνως, το ενδεχόμενο παγίωσης των μέτρων μετά το τέλος της υγειονομικής κρίσης και η διεύρυνση της καταγραφής όχι μόνο ιατρικών δεδομένων αλλά και προσωπικών προτιμήσεων, οικονομικών στοιχείων και ατομικών συμπεριφορών, για εμπορικούς, πολιτικούς και οικονομικούς σκοπούς, έχει οδηγήσει σε επικίνδυνα μονοπάτια τις θεμελιώδεις ελευθερίες¹²².

Επιστήμονες, ακαδημαϊκοί, δικηγόροι για τα ανθρώπινα δικαιώματα και ποικίλες οργανώσεις, έχουν ήδη προειδοποιήσει τις κυβερνήσεις ότι η άνευ προηγουμένου παγκόσμια αύξηση των μέτρων κυρίως ψηφιακής επιτήρησης θα επέτρεπε αδικαιολόγητες διακρίσεις, μεταβάλλοντας άρδην τη σχέση μεταξύ ατόμων και κράτους. Μάλιστα, αυτού του είδους οι σχέσεις, χαρακτηρίζονται από ανισότητα διότι εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τα καθεστώτα των κρατών και τα επίπεδα παρακολούθησης και επιτήρησης των πληθυσμών, για να μιλήσουμε με όρους του Foucault. Εν ολίγοις, η πανδημία απεικονίζει την περίπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ της πολιτικής κρίσης, του ιδεολογικού προσανατολισμού των κυβερνήσεων και τις συμβουλές των ιατρικών εμπειρογνομόνων¹²³. Η γλώσσα έχει επομένως σημασία σε μια περίοδο εθνικής έκτακτης ανάγκης, ειδικά όταν χρησιμεύει ως δημόσιος λόγος, ο

---

¹²⁰Κοντιάδης, Ξ. (2020). Το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα μετά την πανδημία. Ανάκτηση από SyntagmaWatch: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-dikaioma-stin-idiotikotita-meta-tin-pandimia/>

¹²¹Ο.π.

¹²²Ο.π.

¹²³Timotijevic, Jelena, Society's 'New Normal'? The Role of Discourse in Surveillance and Silencing of Dissent During and Post Covid-19 σελ. 13-14.

οποίος και επηρεάζει το επίπεδο εμπιστοσύνης του κοινού προς το κράτος σε πρωτόγνωρους καιρούς. Ο πολιτικός, κοινωνικός έλεγχος και ο έλεγχος του λόγου πρέπει να ενθαρρύνονται και να εφαρμόζονται και όχι να περιορίζονται σε αδικαιολόγητο βαθμό όπως έχει γίνει με το δικαίωμα της ειρηνικής συγκέντρωσης και διαμαρτυρίας. Οι κίνδυνοι επέκτασης της κρατικής εισβολής σε άτομα και κοινότητες και η αντοχή αυτής της εισβολής πέρα από την πανδημία, είναι αρκετά υψηλή.

Με βάση όλα όσα έχουν ήδη λεχθεί, η ενημέρωση και η επικοινωνία αποτελούν το θεμέλιο της έγκαιρης και αποτελεσματικής ανταπόκρισης του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα στην πανδημία COVID-19, μαζί φυσικά με τον νόμο. Και αυτό διότι ο νόμος μπορεί να εμποδίσει ή να υποστηρίξει τη συλλογή και την μετάδοση των απαραίτητων πληροφοριών στους πολίτες. Οι κυβερνήσεις θα πρέπει να σέβονται πλήρως τα δικαιώματα στην ελευθερία της έκφρασης και στην πρόσβαση σε πληροφορίες και να τα περιορίζουν μόνο όταν και όπως το επιτρέπουν τα εγχώρια και διεθνή νομοθετικά όργανα. Επιπλέον, οι πληροφορίες που παρέχονται στο κοινό θα πρέπει να είναι ακριβείς, έγκαιρες και συνεπείς με τις αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κάτι ιδιαίτερα σημαντικό στην μάχη της αντιμετώπισης των ψευδών και παραπλανητικών πληροφοριών, των λεγόμενων «fake news», που είδαμε και ανωτέρω.

Την ίδια στιγμή, οι πληροφορίες σχετικά με τον COVID-19 θα έπρεπε να είναι προσβάσιμες και διαθέσιμες σε πολλές γλώσσες, πόσο μάλλον στην νοηματική γλώσσα. Και βέβαια, θα πρέπει να διασφαλίζεται η όσο το δυνατόν απρόσκοπτη και ανεμπόδιστη πρόσβαση στο διαδίκτυο, ειδικότερα σε άτομα με χαμηλά εισοδήματα, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι το δικαίωμα στην ελεύθερη πληροφόρηση είναι καθολικό και δεν αποτελεί προνόμιο λίγων. Οι υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών, σε σύμπνοια με τις κρατικές κυβερνήσεις, θα μπορούσαν να διασφαλίσουν ότι δεν θα τερματιστεί η υπηρεσία σε πελάτες που αδυνατούν να πληρώσουν τους λογαριασμούς τους και να ανοίξουν hotspots με δωρεάν Wi-Fi σε όποιον το χρειάζεται. Επιπλέον, θα μπορούσαν να ληφθούν περαιτέρω βήματα για την άρση των ανώτατων ορίων δεδομένων, την αναβάθμιση των ταχυτήτων καθ' όλη την διάρκεια και φυσικά μετά το πέρας της πανδημίας.

Ωστόσο, το συνταγματικό δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης δεν είναι ο μόνος νομικός τρόπος για την διασφάλιση της πλήρους και ανεμπόδιστης πληροφόρησης. Το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας διαδραματίζει έναν βαρυσήμαντο ρόλο και αυτό διότι η νομοθεσία περί πνευματικών δικαιωμάτων μπορεί να διευκολύνει ή να θέσει φραγμούς στην μετάδοση της γνώσης και της πληροφορίας. Δημιουργώντας μια νόμιμη βάση για τον αποκλεισμό περιεχομένου από άτομα που δεν έχουν πληρώσει για να έχουν πρόσβαση σε αυτό, τα πνευματικά δικαιώματα μπορούν να εξασφαλίσουν μια ροή εσόδων που δύναται να χρηματοδοτήσει επιστημονικές έρευνες καθώς και την σωστή επιμέλεια και ευρεία διάδοση επιστημονικών εργασιών και άλλων αναφορών¹²⁴. Ωστόσο, τα λεγόμενα paywalls¹²⁵ εμποδίζουν επίσης τη ροή πληροφοριών και την ίδια στιγμή μπορούν να αποκλείσουν άτομα που έχουν τα μέσα να τη χρησιμοποιήσουν. Επιπλέον, το κόστος αναζήτησης σε τέτοιου είδους πλατφόρμες είναι εξαιρετικά υψηλό. Γι' αυτό τον λόγο, τόσο όσον αφορά το δικαίωμα της ελεύθερης πληροφορίας όσο και το θεμελιώδες δικαίωμα στην εκπαίδευση, πολλές πλατφόρμες έχουν κάνει το περιεχόμενο και το υλικό τους διαθέσιμο και ανοικτό σε όλους, ανεξαρτήτως πληρωμής, όπως το Journal of the American Medical Association, το JSTOR και το Heinonline, μεταξύ άλλων.

Εκτός όμως από το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, και ο νόμος για τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας μπορεί να θέσει σημαντικούς φραγμούς στο δικαίωμα της πληροφορίας και της εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, η νομοθεσία για τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας αποθαρρύνει την αποκάλυψη χρήσιμων ερευνητικών αποτελεσμάτων με διαφορετικούς τρόπους. Αρχικά, έχει την δύναμη να αποθαρρύνει την ανταλλαγή πληροφοριών που δεν μπορούν να κατοχυρωθούν με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας. Η κατοχύρωση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας έχει καθολικό χαρακτήρα και διασφαλίζει ότι ο κατοχυρωτής απολαμβάνει πλήρως το εύρος των δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτό. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να εμποδίζεται η διάδοση πληροφοριών, οι οποίες θα μπορούσαν να αποβούν ιδιαίτερα χρήσιμες στον τομέα της επιστήμης και της έρευνας.

Ο δεύτερος τρόπος με τον οποίο η νομοθεσία για τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας αποθαρρύνει την ανταλλαγή πληροφοριών πηγάζει από το γεγονός πως πολλοί νόμοι

---

¹²⁴ Johnson, Eric E. and Bailey, Theodore C., Urgent Legal Lessons From a Very Fast Problem: COVID-19 (March 26, 2020). Stanford Law Review Online, Forthcoming, σελ. 4.

¹²⁵ Πρόκειται για ένα σύστημα που εμποδίζει τους χρήστες του Διαδικτύου να έχουν πρόσβαση σε συγκεκριμένο περιεχόμενο του Ιστού χωρίς συνδρομή επί πληρωμή.

σε διάφορες χώρες αποκλείουν τους ερευνητές από μία πατέντα, εάν αποκαλύψουν μια δυνητικά κατοχυρωμένη καινοτομία προτού υποβάλουν αίτηση για την κατοχύρωσή της με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας. Εξαιτίας αυτού, τα πανεπιστήμια καταβάλλουν σημαντικές προσπάθειες για να εμποδίσουν τους επιστήμονές τους να μοιράζονται προόδους που μπορούν να κατοχυρωθούν με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας έως ότου γίνει η απαραίτητη νομική εργασία. Τα πανεπιστήμια ακολουθούν αυτές τις πολιτικές παρά τις δηλώσεις αποστολής που βασίζονται στη δέσμευση για διάδοση της γνώσης. Όμως, σε καιρό πανδημίας, η διάδοση ερευνητικών πορισμάτων μπορεί να αποδειχθεί σωτήρια για χιλιάδες ζωές, στην μάχη κατά μιας ασθένειας που συνεχώς μεταλλάσσεται¹²⁶.

4.3 Οι εργασιακές σχέσεις και οι μεταφορές

Η εκτεταμένη διάδοση του ιού παράλληλα με την αναγκαία λήψη μέτρων για τον περιορισμό της μετάδοσης επέφερε το κλείσιμο πολλών εργασιακών χώρων όπως π.χ. εστιατόρια, κομμωτήρια, γυμναστήρια, ενώ προωθήθηκε και το μοντέλο της τηλεργασίας. Η τηλεργασία όμως δεν είναι δυνατό να εφαρμοστεί παντού: για παράδειγμα, οι υγειονομικοί και το προσωπικό που εργάζονται σε τέτοιους χώρους όπως νοσοκομεία και κέντρα υγείας, οι εργαζόμενοι σε σούπερ μάρκετ, σε τράπεζες, και γενικά σε δημόσιες υπηρεσίες ή ΜΜΕ, σε καφετέριες και εστιατόρια, και γενικά όπου απαιτείται η φυσική παρουσία και η άμεση επαφή με συναδέλφους και πελάτες. Εκεί, οι συνθήκες μετάδοσης είναι αρκετά γόνιμες. Γι' αυτόν τον λόγο, επιτάσσεται η αναγκαία λήψη μέτρων, για τον εντοπισμό τυχόν κρουσμάτων στην προσπάθεια περιορισμού και εξάπλωσης του ιού¹²⁷.

Επιπλέον, κατά το εργατικό δίκαιο (άρθρα 42, 45 και 49 του ν. 3850/2010, ο εργοδότης έχει την αυξημένη υποχρέωση να λαμβάνει όλα εκείνα τα μέτρα για να εξασφαλιστεί η υγεία του προσωπικού του. Από την μεριά τους, οι εργαζόμενοι πρέπει να τηρούν αυτά τα μέτρα. Υπό αυτό το πρίσμα, οι εργοδότες έχουν το δικαίωμα πρόσβασης στα προσωπικά δεδομένα των εργαζομένων που σχετίζονται με την υγεία τους, σύμφωνα όμως με την σχετική νομοθεσία περί προστασίας

¹²⁶ Johnson, Eric E. and Bailey, Theodore C., Urgent Legal Lessons From a Very Fast Problem: COVID-19 (March 26, 2020). Stanford Law Review Online, Forthcoming, σελ. 6.

¹²⁷ Παναγοπούλου-Κουντατζή, Φ. (2020). Η προστασία των προσωπικών δεδομένων σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από Justitia: https://gefragoulis.blogspot.com/2020/04/blog-post_25.html?m=1

προσωπικών δεδομένων, κυρίως του ΓΚΠΔ, όπως τονίζεται και στις Κατευθυντήριες Γραμμές της Ελληνικής ΑΠΔΠΧ της 18ης Μαρτίου του 2020: «κανένα μέτρο που λαμβάνεται για την προστασία της υγείας και της ασφαλείας στον χώρο εργασίας και περιλαμβάνει επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των εργαζομένων δεν αποκλείεται εκ των προτέρων, αρκεί τα ληφθέντα μέτρα να συμμορφώνονται με τις ρυθμίσεις της νομοθεσίας περί προσωπικών δεδομένων και με την συνταγματική αρχή της αναλογικότητας». Πάντως, σε συνθήκες πανδημίας, είναι δύσκολο να απαντηθεί σε ποιον βαθμό και υπό ποιες προϋποθέσεις οι εργοδότες μπορούν να επεξεργάζονται τις ευαίσθητες αυτές πληροφορίες των εργαζομένων, των συνεργαζόμενων προμηθευτών και φυσικά των πελατών¹²⁸.

Ερώτημα ανακύπτει α) αν είναι εύλογη η διαρκής θερμομέτρηση και η αρχειοθέτηση των αποτελεσμάτων αυτής ή ακόμα και η εγκατάσταση θερμικής κάμερας στα καταστήματα, β) αν ο εργοδότης έχει το δικαίωμα πρόσβασης σε πληροφορίες που αφορούν τα οικεία πρόσωπα των εργαζομένων του, το οποίο περιλαμβάνει και το τυχόν δικαίωμα ενημέρωσής του για μετακινήσεις του εντός ή εκτός της επικράτειας και γ) είναι αναγκαίο να γνωστοποιείται το όνομα του νοσούντος εργαζομένου στο υπόλοιπο προσωπικό. Πάντως η απλή θερμομέτρηση και η ενημέρωση για την κατάσταση της υγείας του εργαζομένου δεν λογίζεται ως επεξεργασία προσωπικών δεδομένων ούτως ώστε να εφαρμόζεται ο ΓΚΠΔ, διότι οι πληροφορίες αυτές δεν καταγράφονται, σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 6 του ΓΚΠΔ¹²⁹.

Ειδικότερα, α) οι θερμικές κάμερες, υπό συγκεκριμένες και αυστηρές προϋποθέσεις, είναι ένα μέτρο που στοχεύει στον αποκλεισμό ατόμων με ανεβασμένη θερμοκρασία από τον εργασιακό χώρο, αν και, προφανώς, δίχως αυτό να σημαίνει πως όσοι εισέρχονται είναι και φορείς του ιού. Οι κάμερες αυτές στοχεύουν στην καταγραφή και μόνο των δεδομένων που σχετίζονται με την θερμοκρασία. Πάντως, και στην περίπτωση αυτή, εφαρμόζεται η νομοθεσία περί προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εξαιτίας του ότι γίνεται αυτοματοποιημένη επεξεργασία των δεδομένων, ακόμα και αν δεν καταγράφονται, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 1 ΓΚΠΔ. Υπό «κανονικές συνθήκες», το μέτρο αυτό θα κρινόταν ως μη αναγκαίο. Σε συνθήκες πανδημίας όμως, τόσο σε εθνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, το μέτρο

---

¹²⁸Ο.π.

¹²⁹Ο.π.

αξιολογείται ως κατάλληλο και αποτελεσματικό για την ατομική και την δημόσια υγεία¹³⁰.

Εδώ βέβαια προκύπτουν κάποιοι εύλογοι προβληματισμοί σχετικά με τις συνέπειες αυτού του μέτρου στην προστασία των προσωπικών δεδομένων τόσο του προσωπικού όσο και των ατόμων που εισέρχονται στον χώρο εργασίας. Ως εκ τούτου, είναι αναγκαίο να σχεδιαστεί προσεκτικά η χρήση θερμικών καμερών από τον εργοδότη. Αρχικά, θα πρέπει να εφαρμόζεται μόνο για όσο ο ιός ακμάζει. Δεύτερον, τα δεδομένα δεν θα πρέπει να συλλέγονται και να αρχειοθετούνται, παρά μόνο να λειτουργεί ούτως ώστε να αποτρέπεται απλά και μόνο η είσοδος σε άτομα που έχουν αυξημένη θερμοκρασία. Αν πρόκειται για εργαζόμενο, τότε ο υπεύθυνος χειρισμού θα πρέπει να καλεί τον υπεύθυνη ιατρό, για να λάβει χώρα το ενδεδειγμένο πρωτόκολλο. Τρίτον, την κάμερα θα πρέπει να χειρίζεται το ειδικό προσωπικό. Τέταρτον, η θερμική κάμερα θα πρέπει να βρίσκεται αυστηρά στην είσοδο του εργασιακού χώρου. Πέμπτον, τα στοιχεία δεν θα πρέπει να γνωστοποιούνται στους υπόλοιπους εργαζομένου· η επεξεργασία των σχετικών δεδομένων θα πρέπει να γίνεται από το ειδικά εξουσιοδοτημένο προσωπικό, το οποίο βρίσκεται υπό την επίβλεψη του υπεύθυνου ιατρού¹³¹.

Πάντως, οι κάμερες θα πρέπει να είναι το ύστατο μέτρο, και μόνο εφόσον δεν υπάρχουν άλλα, πιο ήπια μέτρα για την διασφάλιση της υγείας του προσωπικού. Ταυτόχρονα, πέρα από τις θερμικές κάμερες, συνιστάται η υιοθέτηση από τις επιχειρήσεις η εκπόνηση ενός «σχεδίου δράσεως», στο οποίο θα περιγράφονται οι «ειδικές» διαδικασίες επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα κατά τη διάρκεια της πανδημίας¹³².

Β) Σε κάθε περίπτωση, ο εργαζόμενος πρέπει να ενημερώνει τον εργοδότη του εφόσον βρεθεί θετικός στον κορωνοϊό, αν αισθάνεται αδιαθεσία, ασθένεια, αν βρέθηκε σε περιοχή με αυξημένα κρούσματα καθώς και αν ήρθε σε επαφή με νοσούντα. Αυτό βέβαια δεν συνεπάγεται κανένα δικαίωμα του εργοδότη σε συστηματική ενημέρωσή του, πολλώ σε μάλλον με την μορφή έγγραφων δηλώσεων,

---

¹³⁰Ο.π.

¹³¹Παναγοπούλου, Φ. (2020). Βιοηθικοί προβληματισμοί σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από SyntagmaWatch:

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/afieroma-vioithikoi-provlimatismoi-se-periodo-pandimias/>

¹³²Ο.π.

κάτι που κρίνεται δυσανάλογο προς τον σκοπό που πρέπει να επιτευχθεί¹³³. Η αρχή της ελαχιστοποίησης των δεδομένων απαιτεί τα δεδομένα που υποβάλλονται σε επεξεργασία να είναι τα κατάλληλα, τα σχετικά και όχι παραπάνω από όσα επιβάλλει ο συγκεκριμένος σκοπός, δηλαδή η αναχαίτιση της διασποράς της νόσου στους χώρους εργασίας.

Τέλος, γ) κρίνεται ότι η πληροφορία για νοσούντα εργαζόμενο ενδιαφέρει και τους συναδέλφους του. Εδώ προκύπτει ένα ερώτημα: ο εργοδότης έχει το νόμιμο δικαίωμα να ενημερώσει τους θιγόμενους συναδέλφους του φορέα? Σύμφωνα με τον Γερμανό Ομοσπονδιακό Επίτροπο Προστασίας δεδομένων, επιτρέπεται η αποκάλυψη της ταυτότητάς του μόνο για λόγους δημόσιας υγείας ή εφόσον τρίτοι έχουν το εύλογο έννομο συμφέρον. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται η ιρλανδική εποπτική αρχή που αποδέχθηκε ότι οι υπηρεσίες υγείας ενδέχεται να βρεθούν υποχρεωμένες να αποκαλύψουν προσωπικά δεδομένα προκειμένου να αποτρέψουν σοβαρές απειλές για τη δημόσια υγεία. Ως εκ τούτου, πρέπει η σχετική πληροφορία να τυγχάνει επεξεργασίας από τον Ε.Ο.Δ.Υ. και όχι τον εργοδότη¹³⁴.

Η ελληνική ΑΠΔΠΧ, με τις Κατευθυντήριες Γραμμές που εξέδωσε, διατηρεί ουδέτερη στάση αναφορικά με τα μέτρα που ενδέχεται να υιοθετήσουν οι εργοδότες για να περιορίσουν το ενδεχόμενο εμφανίσεως και εξαπλώσεως του κορωνοϊού στον χώρο εργασίας. Κατ' αρχάς, όπως αναπτύχθηκε, το κάθε μέτρο δεν μπορεί εκ των προτέρων να θεωρηθεί πως αντιβαίνει τη νομοθεσία περί προσωπικών δεδομένων: τυχόν επεξεργασία πρέπει να συμβαδίζει με τις προβλέψεις του ΓΚΠΔ, σύμφωνα με τις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας¹³⁵. Μάλιστα, στην περίπτωση της θερμομέτρησης στους εργασιακούς χώρους ή της συμπλήρωσης ερωτηματολογίου για την υγεία των εργαζομένων και των δικών τους προσώπων, κρίνεται δικαιολογημένη εάν δεν έχει αποβεί αποτελεσματικό κάποιο λιγότερο επαχθές μέτρο. Επισημαίνεται, όμως ότι η «συστηματική, διαρκής και γενικευμένη συλλογή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που οδηγεί στην κατάρτιση και συνεχή

---

¹³³ Μήτρου, (2020) Τα προσωπικά δεδομένα στην εποχή του Κορωνοϊού, ανάκτηση από:

[Τα προσωπικά δεδομένα στην εποχή του Κορωνοϊού - Syntagma Watch](#)

¹³⁴ Παναγοπούλου-Κουντατζή, Φ. (2020). Η προστασία των προσωπικών δεδομένων σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από Justitia:

https://gefragoulis.blogspot.com/2020/04/blog-post_25.html?m=1

¹³⁵ Ο.π.

ανανέωση προφίλ υγείας εργαζομένων, δύσκολα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας»¹³⁶.

Οι συστάσεις της Ελληνικής ΑΠΔΠΧ, φαίνεται πως αφήνουν ευρεία διακριτική ευχέρεια στους εργοδότες, όσον αφορά την ενημέρωση για την κατάσταση της υγείας του προσωπικού τους. Αυτό βέβαια, δύναται να οδηγήσει σε καταχρηστικότητα του μέτρου, αν ξεπεράσει τα όρια που επιτάσσει η ανάγκη του έγκαιρου εντοπισμού πιθανών κρουσμάτων. Γι' αυτόν τον λόγο, θα ήταν καλό να εξειδικευτεί η γενική ρήτρα «συστηματική, διαρκής και γενικευμένη συλλογή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που οδηγεί στην κατάρτιση και συνεχή ανανέωση προφίλ υγείας εργαζομένων» με ρητή καταγραφή των απαγορευμένων συμπεριφορών¹³⁷.

Το επιχείρημα αυτό επιτάσσεται από το γεγονός ότι εν μέσω πανδημίας, είναι δυσχερές να ελεγχθεί εάν και σε ποιον βαθμό τα μέτρα που λαμβάνουν οι εργοδότες συμβαδίζουν με την κείμενη νομοθεσία, καθώς η ευχέρεια της παρεμβάσεως της ρυθμιστικής αρχής περιορίζονται σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό. Γι' αυτό και η εξειδίκευση των κατευθυντήριων γραμμών κρίνεται επιβεβλημένη.

Ειδικότερα, όσον αφορά τη τηλεργασία, όπου παρατηρείται η εξ αποστάσεως επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, ενέχει μεγάλος κίνδυνος όσον αφορά την προστασία τους. Η εποπτική αρχή της Ιρλανδίας έδωσε κατευθυντήριες γραμμές για την αντιμετώπιση των κινδύνων. Θα πρέπει να διασφαλίζεται ότι οι συσκευές, όπως τα USBs, τηλέφωνα, φορητοί υπολογιστές ή tablets δεν χαθούν ή βρεθούν σε λάθος χέρια. Επιπλέον, πρέπει να διασφαλίζεται ότι όλες οι συσκευές είναι πλήρως ενημερωμένες όσον αφορά τα λειτουργικά τους συστήματα και τις ενημερώσεις προγραμμάτων/antivirus¹³⁸.

Ακόμα, πρέπει να διασφαλιστεί ότι οι συσκευές λειτουργούν σε προστατευμένη τοποθεσία, και ειδικότερα δίχως να βρίσκεται στο πεδίο πρόσβασης τρίτων προσώπων, όταν ο χρήστης επεξεργάζεται ευαίσθητα δεδομένα, επί των οποίων έχει διαρκώς την πλήρη εποπτεία. Η συσκευή πρέπει να είναι κλειδωμένη και να διασφαλίζεται ότι δεν χρησιμοποιείται, αν προκύψει ανάγκη ο χρήστης να

---

¹³⁶Κοκώρας, Ε. (2021). COVID-19 και δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα. Θεσσαλονίκη.

¹³⁷Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Φ. (2020). Η προστασία των προσωπικών δεδομένων σε περίοδο πανδημίας. Ανάκτηση από Justitia:

https://gefragoulis.blogspot.com/2020/04/blog-post_25.html?m=1

¹³⁸Ο.π.

απομακρυνθεί. Επιπλέον, θα πρέπει να λαμβάνει χώρα έλεγχος ταυτότητας πολλαπλών παραγόντων και να χρησιμοποιούνται ισχυροί και ασφαλείς κωδικοί προσβάσεως. Χρήσιμο είναι, εφόσον καθίσταται εφικτό, να γίνεται κρυπτογράφηση ούτως ώστε να ελαχιστοποιηθεί η πρόσβαση στη συσκευή και μην υπάρχει κίνδυνος διαρροή προσωπικών δεδομένων αν κάποια συσκευή χαθεί. Τέλος, σε περίπτωση που η συσκευή απωλεσθεί, θα πρέπει να διαγραφεί η μνήμη.¹³⁹

Όσον αφορά την ηλεκτρονική αλληλογραφία, θα πρέπει να εφαρμοστεί η πολιτική του οργανισμού για την ηλεκτρονική αλληλογραφία. Για αυτόν τον σκοπό, κρίνεται αναγκαία η χρήση επαγγελματικών λογαριασμών ηλεκτρονικής αλληλογραφίας αντί των προσωπικών, όταν έχουμε να κάνουμε με χρήση ή επεξεργασία προσωπικών δεδομένων. Σε περίπτωση χρήσης προσωπικού λογαριασμού ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, τα περιεχόμενα και τα αρχεία θα πρέπει να έχουν υποστεί κρυπτογράφηση. Επιπλέον, πριν την αποστολή ενός μηνύματος ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, θα πρέπει να διασφαλίζεται η ταυτότητα του ορθού παραλήπτη, όταν έχουμε να κάνουμε με ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα. Η χρήση cloud και η απομακρυσμένη πρόσβαση στο δίκτυο θέτουν περαιτέρω ζητήματα προστασίας δεδομένων. Ως εκ τούτου, είναι επιτακτική η χρήση ασφαλών δικτύων ή υπηρεσιών cloud και η τήρηση όλων των κανόνων ασφαλείας για την προστασία των δεδομένων. Σε περίπτωση τηλεργασίας χωρίς χρήση cloud ή πρόσβαση στο δίκτυο, θα πρέπει να διασφαλιστεί ότι όλα η τοπική αποθήκευση δεδομένων έχει γίνει με προσοχή και ασφάλεια¹⁴⁰.

Ακόμα, για όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη προστασία, είναι καλό να ενεργοποιηθεί ο έλεγχος ταυτότητας πολλαπλών παραγόντων, όπου είναι δυνατόν, προσθέτοντας ένα άλλο επίπεδο ασφάλειας στις εφαρμογές που χρησιμοποιούνται από τους εργαζομένους. Επιπλέον, ένας διαχειριστής κωδικών πρόσβασης μπορεί να βοηθήσει στην αποφυγή επικίνδυνων συμπεριφορών όπως η αποθήκευση ή κοινοποίηση κωδικών. Μία ακόμα λύση είναι η χρήση VPN με κρυπτογραφημένη σύνδεση δικτύου. Παράλληλα, κρίνεται ιδιαίτερα ασφαλές οι εταιρείες να ενημερώνουν διαρκώς την πολιτική τους για την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο και να περιλαμβάνουν την εργασία στο σπίτι και την εξ αποστάσεως εργασία.

---

¹³⁹ Ο.π.

¹⁴⁰ Ο.π.

Πρέπει να περιλαμβάνουν διαχείριση πρόσβασης απομακρυσμένης εργασίας, χρήση προσωπικών συσκευών και ενημερωμένα ζητήματα απορρήτου δεδομένων για την πρόσβαση των εργαζομένων σε έγγραφα και άλλες πληροφορίες. Οι εργαζόμενοι θα πρέπει να επικοινωνούν με τους συναδέλφους για υπηρεσιακά θέματα χρησιμοποιώντας εξοπλισμό πληροφορικής που παρέχεται από τους εργοδότες. Υπάρχει συχνά μια σειρά λογισμικού εγκατεστημένη στο παρασκήνιο της εταιρικής πληροφορικής που κρατά τους ανθρώπους ασφαλείς. Εάν έλαβε χώρα ένα περιστατικό ασφαλείας στην προσωπική συσκευή ενός υπαλλήλου, ο οργανισμός - και ο εργαζόμενος - ενδέχεται να μην προστατεύονται πλήρως. Χωρίς τη σωστή ασφάλεια, οι προσωπικές συσκευές που χρησιμοποιούνται για πρόσβαση σε δίκτυα εργασίας μπορούν να γίνουν ιδιαίτερα εύλωτες για hacking. Σε περίπτωση διαρροής ή παραβίασης πληροφοριών μέσω προσωπικής συσκευής, η εταιρεία θα θεωρηθεί υπεύθυνη¹⁴¹.

Τέλος, η ίδια η ρύθμιση της τηλεργασίας φέρνει στο προσκήνιο νέες μορφές επέμβασης των εργοδοτών στην ιδιωτική ζωή των εργαζομένων, ιδίως με την ξεχείλωση των ωραρίων εργασίας. Πράγματι, η τηλεργασία και η φορητή τεχνολογία εμπλέκουν τα όρια μεταξύ ιδιωτικού επαγγελματικού χώρου. Οι νέα αυτή μορφή εργασίας συνεπάγεται μεγαλύτερη διείσδυση στον ιδιωτικό χώρο και χρόνο, αμφισβητώντας εν τοις πράγμασι την προστασία της ιδιωτικότητας, των προσωπικών δεδομένων και του δικαιώματος στον ιδιωτικό βίο και διαμορφώνοντας συγχρόνως την νοοτροπία της «διαρκούς παρουσίας και μόνιμης επιφυλακής των εργαζομένων»¹⁴², η οποία έχει προφανές αντίκτυπο στην ισορροπία μεταξύ της προσωπικής ζωής και του εργασιακού περιβάλλοντος. Συνεπώς, το δικαίωμα στην αποσύνδεση πρέπει να αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα, υψίστης σημασίας για την διαφύλαξη της σωματικής και ψυχικής υγείας των εργαζομένων. Η ανάγκη ενίσχυσης προστατευτικού πλέγματος για τον εργαζόμενο εντείνεται μάλιστα και ως κανονιστική υποχρέωση για τον νομοθέτη. Συναφώς, με το άρθρο 18 του ν. 4807/2021 που αφορά την τηλεργασία στο δημόσιο τομέα, προβλέφθηκε πως «μετά το πέρας του ωραρίου του ο τηλεεργαζόμενος αποσυνδέεται από τα μέσα πληροφορικής και επικοινωνίας που χρησιμοποιεί για την εκτέλεση των καθηκόντων του».

---

¹⁴¹ Ahmad, Tabrez, Corona Virus (COVID-19) Pandemic and Work from Home: Challenges of Cybercrimes and Cybersecurity (April 5, 2020), σελ. 4.

¹⁴² Λίλιαν Μήτρου, Ιδιωτικότητα, Προσωπικά Δεδομένα και εργασιακές σχέσεις, Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου, Τόμος 76ος, Τεύχος 2, 2017

Αντίστοιχα, η παρ. 10 του άρθρου 67 του ν.4808/2021 για την τηλεργασία στον ιδιωτικό τομέα ρυθμίζει πως: «Ο τηλεργαζόμενος έχει δικαίωμα αποσύνδεσης, το οποίο συνίσταται στο δικαίωμά του να απέχει πλήρως από την παροχή της εργασίας του και ιδίως, να μην επικοινωνεί ψηφιακώς και να μην απαντά σε τηλεφωνήματα, μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή σε οποιασδήποτε μορφής επικοινωνία εκτός ωραρίου εργασίας και κατά τη διάρκεια των νόμιμων αδειών του. Απαγορεύεται κάθε δυσμενής διάκριση σε βάρος τηλεργαζομένου, επειδή άσκησε το δικαίωμα αποσύνδεσης. Τα τεχνικά και οργανωτικά μέσα, που απαιτούνται για να εξασφαλίσουν την αποσύνδεση του τηλεργαζομένου από τα ψηφιακά εργαλεία επικοινωνίας και εργασίας αποτελούν υποχρεωτικούς όρους της σύμβασης τηλεργασίας και συμφωνούνται μεταξύ του εργοδότη και των εκπροσώπων των εργαζομένων στην επιχείρηση ή εκμετάλλευση. Σε περίπτωση έλλειψης συμφωνίας, τα μέσα του προηγούμενου εδαφίου καθορίζονται από τον εργοδότη και γνωστοποιούνται από αυτόν σε όλους τους εργαζόμενους». Σε κάθε περίπτωση δε, η οργάνωση εξ αποστάσεως απασχόλησης, δεν πρέπει να οδηγεί σε διακρίσεις (λ.χ μισθολογικές) ή ανισότητες στα εργασιακά, ασφαλιστικά και κοινωνικά δικαιώματα των εργαζομένων και σαφώς, ως προς το εξεταζόμενο, στο παρόν, ζήτημα, να μην οδηγεί σε μία «συστηματική, διαρκής και γενικευμένη συλλογή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα» και συνεπώς «στην κατάρτιση και συνεχή ανανέωση προφίλ» των τηλεργαζομένων, μέσω κάμερας, λογισμικού T.N, διαμοιρασμού οθόνης ή Keylogger.¹⁴³

4.4 Ο δημόσιος χώρος δράσης

Η είσοδος ατόμων με ανοσία σε συγκεκριμένους χώρους φέρει το ζήτημα του ελέγχου εγκυρότητας του σχετικού πιστοποιητικού και αυτό διότι απλή δήλωση του ατόμου ότι είναι εμβολιασμένος ή έχει νοσήσει δεν είναι σχεδόν ποτέ πειστική. Η επίδειξη πιστοποιητικού, ωστόσο, πρέπει να γίνει με τρόπο φιλικό προς την προστασία δεδομένων¹⁴⁴. Η διεξαγωγή ελέγχου εισόδου των κατόχων ψηφιακού πιστοποιητικού Covid-19, γίνεται μάλιστα από ιδιώτες στα πλαίσια της κοινωνικής

¹⁴³ Απόφαση 32/4-8-2021 ΑΠΔΠΧ

¹⁴⁴ Παναγοπούλου, Φ. (2021). Περί του ελέγχου εισόδου των κατόχων ψηφιακού πιστοποιητικού covid-19. Ανάκτηση από SyntagmaWatch: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/peri-tou-elegxou-eisodou-twn-katoxwn-psifiakou-pistopoihtikou-covid-19/>

δραστηριότητας των ατόμων. Έτσι, οι σχέσεις ιδιωτικού δικαίου, όπως η απόλαυση παροχών εστίασης, άθλησης, θεαμάτων συνοδεύεται πλέον από την υποχρέωση γνωστοποίησης ιατρικών δεδομένων στον ιδιώτη-αντισυμβαλλόμενο.

Το δικαίωμα στα προσωπικά δεδομένα του άρθρου 9^α Σ τριτενεργεί πλέον στις σχέσεις μεταξύ συναλλασσομένων σε τομείς *«επιχειρήσεων εστίασης, επιχειρήσεων προβολής κινηματογραφικών ταινιών, κέντρων διασκέδασης, επιχειρήσεων διεξαγωγής ζωντανών θεαμάτων και ακροαμάτων, λοιπών παραστατικών τεχνών ή κάθε είδους πολιτιστικών ή αθλητικών ή εορταστικών εκδηλώσεων»* (άρθρο 33 παρ.2Α του ν. 4816/2021). Το ερώτημα έγκειται στο αν ιδιώτης έχει δικαίωμα να ελέγχει άλλον ιδιώτη. Αν και σε μια πρώτη ανάγνωση αυτό κρίνεται προβληματικό, ωστόσο ο καθένας έχει το δικαίωμα να ελέγχει τον εργασιακό του χώρο. Σε κάθε περίπτωση, το άτομο εισέρχεται οικειοθελώς και εφόσον δεν θέλει να ελεγχθεί μπορεί να αποχωρήσει¹⁴⁵.

Η επίδειξη πιστοποιητικού σε συγκεκριμένους χώρους εδράζεται στην ανάγκη προστασίας της δημόσιας υγείας, παραλλήλως δε προς την ανάπτυξη της οικονομικής και πολιτιστικής δραστηριότητας. Η δημιουργία τείχους ανοσίας μέσω του μαζικού εμβολιασμού, που μάλιστα δεν επιβάλλεται δια της βίας, θα επιφέρει την σταδιακή επανένταξή μας σε όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες. Όσοι εμβολιάζονται βρίσκονται πιο κοντά στο να έχουν και πάλι τις προηγούμενες ελευθερίες τους, αφού πλέον έχουν ελαχιστοποιήσει τον κίνδυνο μόλυνσης και μετάδοσης του ιού. Στο πλαίσιο αυτό, είναι συνταγματικά αποδεκτή η δημιουργία «χώρων πρότερης ελευθερίας» αποκλειστικά και μόνο για τους εμβολιασμένους ή τους ήδη νοσήσαντες.

Σε κάθε περίπτωση, η ανάγκη προστασίας της δημόσιας υγείας πρέπει να εναρμονίζεται με την διασφάλιση των προσωπικών δεδομένων, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις επεξεργασίας δεδομένων, του άρθρου 5 και 6 ΓΚΠΔ. Για αυτόν τον λόγο, η κατοχή προσωπικών δεδομένων πρέπει να έχει γίνει νόμιμα και με όλους τους τύπους, το υποκείμενο των δεδομένων πρέπει να ενημερώνεται για το ποια δεδομένα αρχειοθετούνται, και βέβαια η χρήση προσωπικών δεδομένων πρέπει να επιτάσσεται από τους αναγκαίους σκοπούς επεξεργασία τους. Παραδείγματος χάριν, στην περίπτωση του ηλεκτρονικού ελέγχου στο barcode του ψηφιακού πιστοποιητικού μέσω εφαρμογής, αρκεί η ένδειξη περί της εγκυρότητάς του, με την σήμανση

---

¹⁴⁵Ο.π.

«έγκυρο» ή «άκυρο» αν έχει λήξει η ισχύς του τελευταίου. Τα κρίσιμα δεδομένα που απασχολούν στην περίοδο της πανδημίας και αναγκαστικά θα πρέπει να τύχουν επεξεργασίας από ιδιώτες είναι αν ο κάτοχος του πιστοποιητικού διαθέτει την απαιτούμενη ανοσία ή αν εν γένει είναι υγειονομικά ασφαλής.

Συνεπώς, πληροφορίες σχετικές με αν νόσησε, αν υποβλήθηκε σε τεστ ανίχνευσης αντιγόνου ή αν εμβολιάστηκε, και στην τελευταία περίπτωση, ποίο εμβόλιο του χορηγήθηκε, δεν εξυπηρετούν τον σκοπό της ασφαλούς κυκλοφορίας στο δημόσιο χώρο. Κρίσιμη είναι μόνο η επαλήθευση ότι ο κάτοχος του πιστοποιητικού δεν κρίνεται επικίνδυνος για την μετάδοση της νόσου τη δεδομένη στιγμή. Αυτό επιτυγχάνεται, κατά τον ψηφιακό έλεγχο του εν λόγω πιστοποιητικού, με την ένδειξη ενός αποτελέσματος της μορφής ΝΑΙ ή ΟΧΙ (δηλαδή έγκριση ή απόρριψη), παράλληλα με τον απαιτούμενο έλεγχο ταυτοπροσωπίας του κατόχου του. Τούτο υπαγορεύεται από την αρχή της νομιμότητας και της ελαχιστοποίησης των προσωπικών δεδομένων. Συγχρόνως, τα δεδομένα θα πρέπει να υποβάλλονται σε επεξεργασία μόνο για τον σκοπό της εισόδου σε έναν χώρο και για τον αναγκαίο χρόνο αλλά και τηρώντας τα κατάλληλα τεχνικά και οργανωτικά μέτρα ασφαλείας (αρχή της ακεραιότητας)¹⁴⁶.

Σε διεθνές επίπεδο, εκτός από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το Διεθνές Δίκαιο Υγείας (International Health Law) και ειδικότερα οι Διεθνείς Κανονισμοί Υγείας (2005) (International Health Regulations) κάνουν λόγο τόσο για την υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού όσο και για την χρήση διαβατηρίων εμβολιασμού σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Το Διεθνές Δίκαιο Υγείας, το οποίο έχει ως αντικείμενο το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη δεοντολογία στον τομέα της δημόσιας υγείας, αξιώνει τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θέτει όμως ως μεγάλο στόχο την προάσπιση της δημόσιας υγείας, αφήνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ανοικτό το πεδίο για την επιβολή μέτρων προσωρινού χαρακτήρα που θα θέτουν ορισμένους περιορισμούς στα δικαιώματα αυτά. Ταυτόχρονα, οι Διεθνείς Κανονισμοί Υγείας προβλέπουν τον περιορισμό των διεθνών ταξιδιών κατά τη διάρκεια κρίσεων δημόσιας υγείας και την απόδειξη εμβολιασμού για διεθνείς ταξιδιώτες, υπό την προϋπόθεση ότι τα μέτρα ανταποκρίνονται σε μια πιεστική

---

¹⁴⁶Ο.π.

δημόσια ή κοινωνική ανάγκη και σύμφωνα με τις Αρχές των Συρακουσών¹⁴⁷¹⁴⁸. Βέβαια, τα μέτρα αυτά υπόκεινται σε χρονικό όριο και δεν μπορούν να έχουν διάρκεια μεγαλύτερη του επιθυμητού.

Παρόλα αυτά, η καθολική υποχρεωτικότητα ενός ψηφιακού πιστοποιητικού εμβολιασμού, παρά τις διασφαλίσεις που θέτουν τα δύο ως άνω διεθνή κείμενα, ελλοχεύει μεγάλους κινδύνους, τόσο σε διεθνές, εγχώριο αλλά και ατομικό επίπεδο. Αρχικά, σε παγκόσμιο επίπεδο, έχει δημιουργηθεί ήδη μια ανισότητα στην κατανομή των εμβολίων ανάμεσα στην Ευρώπη και την Αμερική και χώρες της Αφρικής και της Ασίας. Πολλές χώρες στις δύο τελευταίες προαναφερθείσες περιοχές, έχουν ελάχιστη ή και καθόλου πρόσβαση ακόμα και στην πρώτη δόση του εμβολίου σε αντίθεση με τις χώρες του δυτικού κόσμου, στις οποίες ήδη αρκετοί πολίτες λαμβάνουν σταδιακά την τρίτη δόση από εμβόλια όπως αυτά της Pfizer και της Moderna. Πέρα από την ηθική και υγειονομική διάσταση του ζητήματος, σε ένα πρακτικό επίπεδο αυτό θα σημαίνει ότι, εάν τα διαβατήρια εμβολίων COVID-19 γίνουν υποχρεωτικά για τα διεθνή ταξίδια, τότε οι πολίτες των χωρών με λιγότερη πρόσβαση στα εμβόλια COVID-19 θα σε έναν μεγάλο βαθμό στον βαθμό που μπορούν να ταξιδέψουν. Αυτό επιβάλλει σημαντικά αυστηρότερους περιορισμούς στην ελευθερία κινήσεων σε συγκεκριμένα κομμάτια του παγκοσμίου πληθυσμού, δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια μεγάλη ανισότητα.

Σε εθνικό επίπεδο, στην περίπτωση που τα διαβατήρια εμβολίων COVID-19 χρησιμοποιούνται ως «κλειδί» για πρόσβαση σε πάρα πολλούς ιδιωτικούς και σχεδόν δημόσιους χώρους, όπως σταδιακά έχει αρχίσει να συμβαίνει και στην χώρα μας, τα άτομα που δεν μπορούν να εμβολιαστούν για ιατρικούς λόγους (π.χ. λόγω αλλεργίας) ή δεν τους έχει προσφερθεί ακόμη εμβόλιο (π.χ. νεότερα μέλη της κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, που συνήθως δεν έχουν προτεραιότητα από τα προγράμματα εισαγωγής εμβολίων) μπορεί να βρεθούν ουσιαστικά αποκομμένοι από πολλές κοινωνικές δραστηριότητες. Αυτού του είδους η σύγκρουση ανάμεσα στην

---

¹⁴⁷Οι Αρχές των Συρακουσών είναι ένα θεμέλιο πάνω στο οποίο μπορούν να δικαιολογηθούν, υπό συνθήκες έκτακτης ανάγκης, οι κρατικοί περιορισμοί στα ανθρώπινα δικαιώματα. Αυτά δικαιολογούνται μόνο όταν υποστηρίζουν έναν θεμιτό στόχο και: προβλέπονται από το νόμο, είναι απολύτως απαραίτητα, αναλογικά, περιορισμένης διάρκειας και υπόκεινται σε έλεγχο καταχρηστικότητας.

¹⁴⁸ Hine, Emmie and Morley, Jessica and Taddeo, Mariarosaria and Floridi, Luciano, Saving Human Lives and Rights: Recommendations for Protecting Human Rights when Adopting COVID-19 Vaccine Passports (July 12, 2021) σελ. 3.

ατομική αυτοδιάθεση και την κοινωνική επιταγή, θα οδηγήσει σε περαιτέρω πόλωση και ταυτόχρονα σε έναν υγειονομικό διαχωρισμό, η αποφυγή του οποίου ήταν ο πρωταρχικός στόχος των πολιτειακών οργάνων. Η αντίφαση είναι προφανής.

Για την αποφυγή όλων αυτών των προβλημάτων, θα μπορούσαν να ληφθούν ορισμένα μέτρα με γνώμονα την όσο το δυνατόν καλύτερο και αμερόληπτο σχεδιασμό ενός καθολικού ψηφιακού πιστοποιητικού. Σε ένα πρώτο βαθμό, οι εμπλεκόμενοι φορείς θα πρέπει να διασφαλίσουν ότι τα ψηφιακά πιστοποιητικά συμμορφώνονται με τη νομοθεσία περί απορρήτου και προστασίας δεδομένων, με τον δέοντα σεβασμό στην ιδιωτικότητα των πολιτών. Υπό αυτό το πρίσμα, θα πρέπει να λαμβάνονται οι κατάλληλες προφυλάξεις στον κυβερνοχώρο για να διασφαλιστεί ότι τα δεδομένα υγείας των ατόμων δεν διακυβεύονται ή χρησιμοποιούνται για καταχρηστικούς σκοπούς. Παράλληλα, θα πρέπει να αναπτυχθούν μηχανισμοί που θα διασφαλίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι, οι οποίοι για αντικειμενικούς λόγους δεν θα μπορούν να εμβολιαστούν, θα αποζημιώνονται.

Ακόμα, οι διεθνείς φορείς θα πρέπει να δεσμεύουν τις κυβερνήσεις ώστε να αναπτυχθεί ένα αντικειμενικό και ηθικά πλουραλιστικό σύστημα, το οποίο δεν θα αφήνει περιθώρια χειραγώγησής του ούτε και θα οδηγεί στην άμεση ή έμμεση επιτήρηση των πολιτών. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι να αποτραπεί η σχεδιάσή τους ώστε να λειτουργούν ως πλατφόρμες διαφήμισης, παρακολούθησης ή στόχευσης ανθρώπων, κάτι που θα έβλαπτε ανεπανόρθωτα το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Οι φορείς που σχεδιάζουν ή αναπτύσσουν διαβατήρια εμβολίων για τον COVID-19 θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι γίνονται αποδεκτά όλα τα εμβόλια που έχουν εγκριθεί από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, με διαρκή επικαιροποίηση της λίστας ώστε να για να ελαχιστοποιηθούν οι πιθανότητες χειραγώγησης του συστήματος λόγω πολιτικών συμφερόντων.

Πάνω από όλα όμως, οι υπερεθνικοί φορείς (π.χ. ΕΕ, ΠΟΥ και ΟΗΕ) θα πρέπει να θεσπίσουν ένα πρότυπο σύνολο αρχών προκειμένου να διασφαλίσουν ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα εξακολουθούν να αποτελούν τον θεμέλιο λίθο της κοινωνίας και γίνονται καθόλα σεβαστά. Η στάθμιση αυτή θα περιλαμβάνει μια ολοκληρωμένη αξιολόγηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της δεοντολογίας της δημόσιας υγείας και της ψηφιακής ηθικής, με σημαντικό κομμάτι των διαβουλευτικών διαδικασιών τους ίδιους τους πολίτες. Και βέβαια, σε εθνικό επίπεδο, οι φορείς δημόσιας υγείας, θα

πρέπει να δημιουργήσουν ένα σημείο αναφοράς υπεύθυνο για την παρακολούθηση του μακροπρόθεσμου αντίκτυπου των διαβατηρίων εμβολίων COVID-19 (και άλλων τεχνολογιών COVID-19). Όταν η ισορροπία μεταξύ οφέλους και βλάβης αλλάξει και δεν υπάρχει πλέον δικαιολογημένη ανάγκη συνέχισης της χρήσης των Διαβατηρίων, η χρήση τους θα πρέπει να διακόπτεται άμεσα και μονομερώς. Ομοίως, εάν εντοπιστεί ότι τα διαβατήρια εμβολίων έχουν σημαντικές απρόβλεπτες και αδικαιολόγητες αρνητικές επιπτώσεις σε συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού, θα πρέπει να υπάρχουν μηχανισμοί για να διορθωθεί αυτή η κατάσταση το συντομότερο όσο το δυνατόν¹⁴⁹.

---

¹⁴⁹ Hine, Emmie and Morley, Jessica and Taddeo, Mariarosaria and Floridi, Luciano, Saving Human Lives and Rights: Recommendations for Protecting Human Rights when Adopting COVID-19 Vaccine Passports (July 12, 2021) σελ. 6-9.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η κλίμακα και η σοβαρότητα της πανδημίας COVID-19 σαφώς αυξάνει τα επίπεδα έκτακτης ανάγκης όσον αφορά την δημόσια υγεία κάτι που δικαιολογεί και τους περιορισμούς σε ορισμένα δικαιώματα, όπως εκείνα που περιορίζουν την ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας και της ιδιωτικής ζωής. Ταυτόχρονα, ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα με γνώμονα την απαγόρευση των διακρίσεων και των βασικών αρχών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως η διαφάνεια και ο σεβασμός της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, μπορεί να αποτελέσει την απάντηση εν μέσω της διαρκώς αυξανόμενης αστάθειας αλλά και της αναστάτωσης που αναπόφευκτα προκύπτει σε περιόδους κρίσης και να περιορίσει τη ζημιά που μπορεί να προκύψει από την επιβολή υπερβολικά ευρέων μέτρων που δεν πληρούν τα κριτήρια που θέτει ο εθνικός νομοθέτης και τα κείμενα των διεθνών συνθηκών. Είναι πιθανό, η κρίση που προκάλεσε η πανδημία του COVID-19, να καθορίσει σε τεράστιο βαθμό την χάραξη της πολιτικής στρατηγικής τα επόμενα χρόνια. Και αυτό διότι, τόσο η κοινωνία όσο και ο τομέας της υγείας και της οικονομίας, είναι αναμφίβολο αν θα αντέξουν μια αντίστοιχη υγειονομική κρίση αυτού του βεληνεκούς, με τα παράγωγά της. Το ερώτημα βέβαια που αναπόφευκτα προκύπτει είναι η πτυχή και η κατεύθυνση που θα λάβει η πολιτική αυτή. Θα αφήνει άραγε απροστάτευτες τις επικίνδυνες προσβολές από τα ιδιωτικά και διαρκώς αυξανόμενα κέντρα εξουσίας;

Όπως είδαμε, πρακτικές όπως η χρήση των αναλυτικών στοιχείων Big Data για τον εντοπισμό προτύπων στις κινήσεις των ανθρώπων με σκοπό την αποφυγή της διασποράς του κορονοϊού, όσο και αν δυνητικά μπορεί να καταστεί ένα ιδιαίτερα αποτελεσματικό εργαλείο στην μάχη κατά του ιού, εντούτοις θα ήταν δύσκολο να μην αναγνωριστεί πως αποτελεί ένα εξαιρετικά παρεμβατικό εργαλείο κατά της ατομικής αυτοδιάθεσης και του δικαιώματος της ιδιωτικότητας προερχόμενη μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις από ιδιωτικούς κολοσσούς. Για τον λόγο αυτό, η δημιουργία μιας ισχυρής νομοθεσίας όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα και η πιστή εφαρμογή της μοιάζει κάτι παραπάνω από αναγκαία.

Η νομοθεσία για τα ανθρώπινα δικαιώματα αναγνωρίζει ότι στο πλαίσιο σοβαρών απειλών για τη δημόσια υγεία και καταστάσεων έκτακτης ανάγκης που απειλούν τη ζωή του έθνους, ο περιορισμός ορισμένων δικαιωμάτων μπορεί να δικαιολογηθεί όταν έχουν νομική βάση, είναι απολύτως απαραίτητα, βασισμένα σε επιστημονικά

στοιχεία και δεν είναι ούτε αυθαίρετα ούτε μεροληπτικά. Δηλαδή, θα πρέπει να έχουν περιορισμένη διάρκεια και να γίνονται με γνώμονα τον σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, προς επίτευξη του επιδιωκόμενου κάθε φορά δημοσίου σκοπού. Την ίδια στιγμή, το διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εγγυάται σε όλους το δικαίωμα στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο υγείας και υποχρεώνει τις κυβερνήσεις να λάβουν μέτρα για την πρόληψη απειλών για τη δημόσια υγεία και την παροχή ιατρικής περίθαλψης σε όσους τη χρειάζονται.

Στις ακραίες συνθήκες που εξακολουθούμε να βιώνουμε, το ατομικό συμφέρον έρχεται πολλές φορές σε σύγκρουση με το κρατικό – κοινωνικό, δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο σύγκρουση ανάμεσα σε ανακυπτόμενα δικαιώματα. Κρίσιμο είναι να γίνεται σωστά σε κάθε επιμέρους περίπτωση ο εντοπισμός των συγκρουόμενων δικαιωμάτων. Το κριτήριο της πανδημίας είναι σημαντικό. Όσο υφίσταται η πανδημία, ο κίνδυνος του θανάτου και η αυξημένη μεταδοτικότητα υπαγορεύουν ότι οι σταθμίσεις θα γίνουν διαφορετικά από ότι υπό συνθήκες κανονικότητας. Ακόμα δεν ξέρουμε πότε και πώς θα λήξει η πανδημία. Σίγουρα έχει αφήσει ήδη το αποτύπωμά της στον τρόπο που ερμηνεύουμε και εφαρμόζουμε τα συνταγματικά δικαιώματα.¹⁵⁰ Οι αλλαγές αυτές μπορεί να είναι γόνιμες σε ενδεχομένως επερχόμενες έκτακτες συνθήκες πολυποίκιλου περιεχομένου, αρκεί να έχουμε επίγνωση της πραγματικότητας και να φροντίζουμε για την διαρκή προστασία των συνταγματικών κατοχυρωμένων αρχών και δικαιωμάτων.

Στα πλαίσια, συνεπώς, των νέων οικονομικών και πολιτικών μεταβολών που επιφέρει ο σύγχρονος τρόπος ζωής, η παγκοσμιοποίηση και η τεχνολογία ως νέες μορφές διακινδύνευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η αρχή της «τριτενέργειας», αποτελεί το απώτατο όριο στην συνεχώς αυξανόμενη «δύναμη της αγοράς». Και αυτό διότι η πράξη δείχνει πως η προστασία του ατόμου απέναντι στις ιδιωτικές εξουσίες φαίνεται σε εποχές κρίσης ακόμα πιο επιβεβλημένη.

---

¹⁵⁰ <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ergasiaka-dikaiwmata-kai-ypoxrewtikos-emvoliasmos/>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αϊβαλιώτη, Η επιδημική έξαρση της νόσου COVID-19 και η σοβαρότατη πρόκληση για την προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, Αθήνα
- Ακριβοπούλου,& Ανθόπουλος, Εισαγωγή στο Δίκαιο και στους Συνταγματικούς Θεσμούς. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, 2015
- Ανθόπουλου, Πανδημία, δικαίωμα στην υγεία και καθήκον αλληλεγγύης, ΕφημΔΔ, 1/2020
- Ανδριανού - Στεργίου, Η επιβολή ενωσιακών κυρώσεων κατά κρατών μελών για παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων, 2018
- Ανδρουτσόπουλος, Το επονομαζόμενο 'face control' των νυχτερινών κέντρων και η αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Η πιθανή εφαρμογή του στα γήπεδα, 2004
- Ανθόπουλος, Ψηφιακές πλατφόρμες και έλεγχος των περιεχομένων της πληροφόρησης online, 2021
- Βλαχόπουλος, Θεμελιώδη Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017
- Βλαχόπουλος, Συνταγματικός Μιθριδατισμός, Εκδόσεις Ευρασία, Μάιος 2020
- Βασιλόγιαννης, Πρόσωπα, Λόγοι και Πράγματα, Εκδόσεις Ευρασία, 2015
- Γιαννακόπουλος, Θα έχει η προστασία της υγείας την ίδια τύχη με την προστασία του περιβάλλοντος;, 21.05.2020
- Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2012
- Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2005
- Ηλιοπούλου-Στράγγα, Η τριτενέργεια των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων», Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990
- Καμψίδου, Πανδημία και αναχώρηση του δικαίου, εφημερίδα Εποχή 05.04.2020
- Καψάλη, Η υγειονομική κρίση υπό το βλέμμα της γαλλικής διοικητικής δικαιοσύνης: υπάρχει έδαφος για συγκρίσεις; ΕφημΔΔ., τεύχος 1/2020
- Κοκόρας, COVID-19 και δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, Θεσσαλονίκη- 2021
- Κοντιάδης, Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2020
- Λεμπέση, «Η πορεία προς την ανοσία έναντι της COVID-19: συντονισμός δράσεων των κρατών-μελών ΕΕ, αμερικανικές και διεθνείς επιρροές και συνεργασίες» ΘΕΩΡΙΑ και ΠΡΑΞΗ Διοικητικού Δικαίου - τεύχος Φεβρουαρίου 2021.

Μανιτάκης, Η επίδραση του Συντάγματος στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις, Νόμος, Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Νομικής ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΑΠΘ, 1992

Μήτρου, Ιδιωτικότητα, Προσωπικά Δεδομένα και εργασιακές σχέσεις, Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου, Τόμος 76ος, Τεύχος 2, 2017

Μιστριώτη, Το ζήτημα της εφαρμογής της τριαδικής ρύθμισης του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος, Αθήνα 2006

Μιχαλίδου, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Οικονομική Κρίση, Θεσσαλονίκη 2017

Παναγοπούλου, Βιοηθικοί προβληματισμοί σε περίοδο πανδημίας, Ιανουάριος 2020

Παναγοπούλου, Οι νέες τεχνολογίες και η προστασία της ιδιωτικής σφαίρα στο χώρο εργασίας, Ευρωπαϊών Πολιτεία, 2/2011

Παναγοπούλου, Προστασία δεδομένων σε καιρό πανδημίας, περιοδικό ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ, 28.03.2020

Παντελής, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Α.Α. Λιβάνη, 2007

Ράικος, Γενική Πολιτειολογία και Συνταγματικό Δίκαιο - Θεμελιώδη δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018

Ροβίθη, Η τριτενέργεια των Συνταγματικών Δικαιωμάτων, Αθήνα 2008

Τσεβρένης, Περί της συμπράξεως Νομοθέτη και Δικαστή για την προστασία του ασθενέστερου μέρους της σύμβασης, Αθήνα 2006

Σαντέλ, Δικαιοσύνη, Τι είναι το σωστό;, Πόλις, 2018

Σπυρόπουλος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2018

Στιτσελίκης, Η υγειονομική κρίση του 2020 και η εντροπία του α-πολιτικού, 18.06.2020

Φουντεδάκη, Σύντομη ερμηνεία ΑΚ, Π.Ν Σάκκουλας, 2010

Φωτειάδου, Η συνταγματική καθημερινότητα της πανδημίας, Μάρτιος 2020

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Emanuel Ezekiel J., Persad Govind, Upshur Ross, Thome Beatriz, Parker Michael, Glickman Aaron, Zhang Cathy, Boyle Connor, Smith Maxwell, and P. Phillips James, M.D., Fair Allocation of Scarce Medical Resources in the Time of Covid-19, 23 March 2020, The New England Journal of Medicine.

Hine, Emmie and Morley, Jessica and Taddeo, Mariarosaria and Floridi, Luciano, Saving Human Lives and Rights: Recommendations for Protecting Human Rights when Adopting COVID-19 Vaccine Passports (July 12, 2021)

Johnson, Eric E. and Bailey, Theodore C., Urgent Legal Lessons From a Very Fast Problem: COVID-19 (March 26, 2020). Stanford Law Review Online, Forthcoming.

Joseph, Sarah, COVID 19 and Human Rights: Past, Present and Future (April 13, 2020). Journal of International Humanitarian Legal Studies, Forthcoming, Griffith University Law School Research Paper No. 20-3.

May, James and Daly, Erin, Dignity Rights for a Pandemic (July 4, 2020). Law, Culture, and the Humanities: Legality and Dignity, 2020.

Sander B. (2020), COVID-19, Cyber Surveillance Normalisation and Human Rights Law.

SPADARO, A. (2020). COVID-19: Testing the Limits of Human Rights. *European Journal of Risk Regulation*, 11(2), 317-325.

Timotijevic, Jelena, Society's 'New Normal'? The Role of Discourse in Surveillance and Silencing of Dissent During and Post Covid-19 σελ. 13-14.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

<https://www.constitutionalism.gr/ta-dikaiomata-tou-anthropou-stin-epoxi-tis-pandimias-tou-covid-19/>

<https://www.constitutionalism.gr/psifiakes-platformes-kai-elegxos-periexomenon-tis-pliroforisis-online/?hilite=%27%CF%84%CF%81%CE%B9%CF%84%CE%B5%CE%BD%CE%AD%CF%81%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CE%B1%27>

<https://www.constitutionalism.gr/syntagma-emvoliasmos-covid-19/>

<http://www.digestaonline.gr/index.php/21-2003/88-2004-4-dellis>

<https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/-/coronavirus-guidance-to-governments-on-respecting-human-rights-democracy-and-the-rule-of-law>

<https://www.hrw.org/news/2020/03/19/human-rights-dimensions-covid-19-response>

https://www.lawspot.gr/nomika-nea/aperripse-aitima-kata-ton-metron-ypohreotikoy-emvoliasmoy-eyropaiko-dikastirio?lspt_destination=upgrade

<https://www.lawspot.gr/nomika-nea/syntagma-emvoliasmos-kai-covid-19>

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-syntagmatiki-kathimerinotita-tis-pandimias>

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/einai-syntagmatika-anektos-o-ypoxreotikos-emvoliasmos/>

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-ypoxrewtikotita-tou-emvoliasmou-stis-idiwtikes-idiaitera-tis-ergasiakes-sxeseis-kai-h-anaviwsi-ths-thewrias-ths-tritenergeias-twn-thmeliwdwn-dikaiwmatwn/>

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ergasiaka-dikaiwmata-kai-ypoxrewtikos-emvoliasmos/>

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/emvoliasmos-kai-syntagma/>

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/eleftheria-tis-ekfrasis-kai-tou-typou-se-synthikes-pandimias/>

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ta-prosopika-dedomena-stin-epoxi-tou-koronoiou/>

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-dikaioma-stin-idiotikotita-meta-tin-pandimia/>

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/peri-tou-elegxou-eisodou-twn-katoxwn-psifiakou-pistopoihtikou-covid-19/>

Διαδικτυακή εκδήλωση του Ιδρύματος Τσάτσου με θέμα: «Υποχρεωτικός εμβολιασμός. Νομικά και ηθικοπολιτικά διλήμματα», διαθέσιμη σε:

<https://www.facebook.com/129379910420082/videos/4766403023425143/>